

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ο Ρουσσώ και η Ιακωβινική Τρομοκρατία ή περί της αναζήτησης της «απόλυτης
ελευθερίας»:**

Η επιμελητεία της ανισότητας και η «κατάρρευση» της εξεγερσιακής λογικής

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Δημητρίου Στέφανος

Φαράκλας Γιώργος (Επιβλέπων Καθηγητής)

Χρύσης Αλέξανδρος

Φοιτητής: Σακούτης Κωνσταντίνος

A.M. 1119M048

Αθήνα, 2022

*«Διαβάτη, όποιος και αν είσαι, μην κλαις για την
τύχη μου. Αν ζούσα, θα ήσουν νεκρός»¹*

¹ Επιτάφια επιγραφή η οποία -λέγεται πως- «κοσμούσε» τον μαζικό τάφο του Ροβεσπιέρου και των συντρόφων του έπειτα από την βεβήλωσή του. Όπως αναφέρεται στο Α. Μάνφρεντ – Ρουσό, *Μαρά, Ροβεσπιέρος, μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. Μ. Καββαδία, επιμ. Τίτικα Δημητρούλια, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1989, σ. 240

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	6
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	15
1. Η Νομαδικότητα και η Απώλεια της «Φυσικότητας»	15
1.1 Η Ρουσσωική Ανθρωπολογία και ο Νομαδικός Βίος.....	15
1.2 Η «Τελειοποιησιμότητα» και η Αναπροσαρμογή της «Αναγνώρισης»	22
1.3 Παρέκβαση στην Τριφασική Κίνηση της Ανθρώπινης Ιστορίας και τις «Μεταμορφώσεις» της Ανισότητας.....	25
2. Η Εμπόλεμη Κατάσταση και Η Θεμελίωση της Πρωταρχικής Ανισότητας ...	28
2.1 Γίγνεσθαι-Ιδιοκτησία ή Περί της «Παραμόρφωσης» της Εργασιακής Διαδικασίας	28
2.2 Φιλαντία, Συμφέρον και η Παραγωγή της Ατομικότητας.....	32
2.3 Οι Αντινομίες και η Κατάρρευση της Εμπόλεμης Κατάστασης	35
3. Η Πολιτική Ισχύς και οι Νομοτελειακές Εκπτώσεις του Κοινωνικού Βίου.....	39
3.1 Η παραγωγή της πολιτικής εξουσίας και «οι συμβάσεις των εχθρών του ανθρώπινου γένους»	39
3.2 Αναγκαιότητα Εναντίον Βούλησης, Υποταγή Εναντίον Συναίνεσης	44
3.3 Δεσποτισμός, Τυραννία και Κρατικός Εκφυλισμός	47
4. Η Λογική της Κυβερνησιμότητας και η Αναχαίτιση της Ανισότητας.....	51
4.1 Νόμοι και Ενορμήσεις: Η Εγκαθίδρυση των «Κοινωνικών Αντικειμένων».....	51
4.2 Γίγνεσθαι-Κυριαρχία ή Περί της «Δικτατορίας» της Γενικής Βούλησης	56
4.3 Η Γενική «Απαλλοτριωτική» Ισότητα και η Αντινομική Συγκρότηση της Ιδιοκτησίας.....	61
4.4 Ο Ιερός Νομοθέτης και η Βεβήλωσή του	68

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	74
5. Οι «Μεταμορφώσεις» της Ιδιοκτησίας: Από τις Τυραννοκτονίες στην Κατάρρευση της Λογικής των Εξεγέρσεων.....	74
5.1 Οι Επαναστατικές Λογικές Διαδρομές του <i>Κοινωνικού Συμβολαίου</i>	74
5.2 «Το Πνεύμα του Βρούτου», το Αριστοκρατικό <i>Πράττειν</i> και η Ιδιοκτησία ως Μέτρο της Τυραννοκτονίας	82
5.3 Ο Λοκ και το Εξεγερσιακό Δικαίωμα των Ιδιοκτητών	86
5.4 Η Αντινομική Γενική Βούληση ή το «Διαφορικό» του <i>Εξεγείρεσθαι</i>	90
5.5 Η «Τρομοκρατία» του Αρνητικού και το «Τέλος» της Λογικής των Εξεγέρσεων.....	93
6. Τα «Δικαιώματα του Ανθρώπου» και Η «Αναδιάρθρωση» των Αντιφάσεων του Εξεγερμένου Υποκειμένου.....	98
6.1 Ο Λεπορέλο προς την αναζήτηση της «Απόλυτης Ελευθερίας» ή περί του «Ψεύδους» της ολότητας	98
6.2 Το Αστικό Κράτος, η «Αποπολιτικοποίηση» της Κοινωνίας των Ιδιωτών και ο Οντολογικός Διχασμός του Κοινωνικού Γίνεσθαι.....	103
6.3 Το Επαναστατικό Υποκείμενο και η «Αποτυχημένη» Κοινωνική «Εισβολή» της Ελευθερίας	108
7. Οι Απορίες της Επαναστατικής Τρομοκρατίας και η Ανασύνταξη της Εκμετάλλευσης.....	114
7.1 Παρέκβαση στον Ρουσσώ: Η πλεονασματική παραγωγή και το κράτος ως το «Βασίλειο της Αρετής».....	114
7.2 Ιδιοκτησία και Δικαιώματα: Η Ιακωβινική Λογική και το «Καταραμένο» Πλεόνασμα.....	117
7.3 Εν Αρχή ην η Βούληση: Η «Εφαρμογή» της Ιακωβινικής Πολεμικής Αρετολογίας	122
7.4 Οι «Σκιές» του Διαφωτισμού ή Περί της Κρατικής Τρομοκρατίας	129
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	137

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΙΣ	146
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	147

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Το περιεχόμενο της ανά χείρας εργασίας, αν και περιφέρεται αφενός γύρω από τα κύρια γνωσιολογικά ερείσματα του ρουσσωικού λογικού οικοδομήματος και αφετέρου γύρω από την ίδια τη διαδικασία της οντικής τους «γείωσης» εντός του πολιτικού ορίζοντα του κοινωνικού γίνεσθαι, δεν επιθυμεί παρά να περιστραφεί γύρω από την τροχιά κίνησης μιας και μόνο *απορίας*: Με ποιον τρόπο δύναται η βούληση, ως οντολογική αρχή, να καταστεί μια αναπόδραστη υλική δύναμη. Τούτη η απορία μαζί με τις «οβιδιακές» της μεταμορφώσεις, έλκοντας την καταγωγή της από τις όχθες της πρωταρχικής ενσύνειδης εργασιακής επενέργειας και μεταστροφής της φύσης και εκβάλλοντας στις όχθες της βουλευτικής επενέργειας των εξεγερμένων και επαναστατημένων υποκειμένων στην ίδια την κίνηση του κοινωνικού γίνεσθαι, δεν απεικονίζει παρά τα βάσανα και τον μόχθο της καθ' εαυτής ανθρώπινης ύπαρξης να συνειδητοποιήσει και να επανακαθορίσει τους όρους κίνησης της ίδιας της ύλης «απελευθερώνοντάς» την από το τυχαιοκρατικό έργο της κοινωνικής της έκφρασης.

Επιθυμία της παρούσας εργασίας δεν αποτελεί οιαδήποτε εμπλοκή με τις συνέπειες της αναζήτησης του «πραγματικού» Ρουσσώ². Αντιθέτως, κύρια μέριμνά μας συνιστά η ανάδειξη της λυσσαλέας ρουσσωικής κριτικής στην άνιση, καταπιεστική και εκμεταλλευτική οργάνωση του κοινωνικοπολιτικού χώρου. Σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης, θα αποπειραθούμε να ανασυνθέσουμε τις λογικές διαδρομές του ρουσσωικού οικοδομήματος υποστηρίζοντας πως η κίνησή τους τείνει «μονοσήμαντα» προς την χειραφέτηση της δυνατότητας της σύλληψης της κατηγορίας της επανάστασης ως ενός λογικού ενδεχομένου³: ένα λογικό ενδεχόμενο το οποίο, εξαιτίας

² Είτε πρόκειται για έναν φιλελεύθερο Ρουσσώ, είτε για έναν Ρουσσώ *avant la lettre* επαναστάτη, είτε για έναν Ρουσσώ ολοκληρωτιστή. Βλ. Ενδεικτικά: G. Garrard – *Rousseau's Counter Enlightenment, A Republican Critique of the Philosophes*, State University of New York Press, Albany 2003 · P. Gay – *Το Κόμμα της Ανθρωπότητας, Θέσεις για τον Γαλλικό Διαφωτισμό*, μτφρ. Θ. Αναγνωστοπούλου, επιμ. Σ. Μαρκέτος, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2009, ιδίως σ. 217 κ.έ. · Σ. Δημητρίου – *Ο Ελεύθερος Άνθρωπος, Ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και Η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*, Πόλις, Αθήνα, 2021 · J. D. Shklar – *Men and Citizens, A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969 · F. Neuhaus – *Rousseau's Theodicy of Self-Love, Evil, Rationality, and the Drive for Recognition*, Oxford University Press, New York 2008 · E. Burke – *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μτφρ. Χ. Γρηγορίου, επιμ. Χ. Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα 2010 · G. Deleuze – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, trans. and ed. Arjen Kleinherenbrink, Radboud University Nijmegen, Nijmegen XX · L. Colletti – *From Rousseau to Lenin, Studies In Ideology and Society*, trans. John Merrington and Judith White, New Left Books, Monthly Review Press, New York, 1972 · G.D. Volpe – *Rousseau and Marx*, trans. J. Fraser, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1978 · H.G. Sabine – *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, μτφρ. Μ. Κρίσπης, Ατλαντίς, Αθήνα, 1980 · J. L. Talmon – *The Origins of Totalitarian Democracy*, Mercury Books London, London, 1961.

³ Κ. Ψυχοπαίδης – *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 2010, σ. 246.

των αδυναμιών, των καθηλώσεων και των αντιφάσεων του ρουσσωικού corpus, εν τέλει εξαιτίας της απουσίας ενός πραγματικού ερείσματος το οποίο θα απελευθέρωνε τις ανακλαστικές του ιδιότητες στον χώρο των λογικών αφαιρέσεων, παρέμεινε στη σφαίρα του ενδεχομενικού έως ότου η Γαλλική Επανάσταση και η περίοδος της ιακωβινικής Τρομοκρατίας το γειώσει με υλικούς όρους.

Οι λογικές αντιφάσεις των ρουσσωικών επεξεργασιών, όπως θα υποστηρίξουμε, αδυνατώντας να διευθετήσουν τις υποθέσεις του ανοικείου, οπισθοχωρούν στην οικεία σφαίρα της συμβολαικής λογικής μόνο και μόνο για να άρουν το περιεχόμενό της: η *απορία* του γίνεσθαι της μεταξίωσης του περιεχομένου της βούλησης «μεταμορφώνεται» στην προβληματική της ανα-διοργάνωσης της ίδιας της κοινωνίας.

Αντιστοίχως, θα αποπειραθούμε να γειώσουμε το περιεχόμενο τούτων των αφηρημένων λογικών διαδρομών εντός εκείνων των «υλικών» σημείων τα οποία, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, επικαθόρισαν. Κύριο μέλημά μας συνιστά ο γνωσιολογικός κατακερματισμός της κατηγορίας της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας στα συγκροτησιακά της μέρη τα οποία αναγκαία διαμεσολαβούνται από τη διαλεκτική σχέση της καταστροφής και της οικοδόμησης· μια σχέση η οποία, εντός της κίνησης της κοινωνικής ύπαρξης, εν γένει συμπυκνώνεται στις ροές του επαναστατικού γίνεσθαι και εν προκειμένω στην Τρομοκρατία του «πρωτοτύπου» όλων των επαναστάσεων· μια διαδικασία η οποία αποτυπώνει την απόπειρα των καθ' εαυτών ή/και δι' εαυτών μερών του εισέτι όλον-Τρίτη Τάξη να εδαφικοποιήσουν την εν τω γίνεσθαι κυριαρχία τους.

Η παρούσα εργασία τέμνει το περιεχόμενό της σε δυο κύρια μέρη. Στο πρώτο μέρος θα αποπειραθούμε να ιχνηλατήσουμε την κίνηση της οιονεί φιλοσοφίας της ιστορίας όπως αυτή αρθρώνεται στο ρουσσωικό έργο -ιδίως στους τρεις πρώτους *Λόγους*- καθώς και να χαρτογραφήσουμε το έδαφος εντός του οποίου τούτη χαράσσει τις κατευθυντήριες γραμμές της. Σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης, επαναπροσεγγίζουμε το περιεχόμενο του *Κοινωνικού Συμβολαίου* ως τη βουλευτική απόπειρα του ρουσσωικού έργου να παρέμβει στην κίνηση της ανθρώπινης ύπαρξης διαρρηγνύοντας τις νομοτέλειες του αλλοτριωμένου και «εντροπικού» κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι και προκρίνοντας παράλληλα την καταφατική αναδιαμόρφωση των θεσμικών πτυχών του.

Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο, δίχως να επιθυμεί -δεν θα μπορούσε άλλωστε- να εξαντλήσει το αντικείμενο με το οποίο καταπιάνεται, αναλώνεται αφενός

στην παρουσίαση επιμέρους ζητημάτων της ρουσσωικής ανθρωπολογίας και αφετέρου στη λογική ανασυγκρότηση του τρόπου με τον οποίο τούτα οργανώνονται εντός της εικοτολογικής κατασκευής της φυσικής κατάστασης. Εν συνεχεία, το δεύτερο κεφάλαιο αρθρώνεται γύρω από το λογικό σημείο εκκίνησης των ρουσσικών αναζητήσεων: τη γενική κατάσταση αλλοτρίωσης.

Κύρια μέριμνά μας συνιστά η αποκωδικοποίηση της λογικής διαδικασίας της ανασύνταξης της ίδιας της ύπαρξης στην εμπόλεμη μορφή οργάνωσής της· τη διαδικασία της συγκρότησης της κοινωνικής συνύπαρξης ως τέτοιας. Παράλληλα, τούτη η αντικειμενική μετατόπιση της αναδιάρθρωσης των σχέσεων του ανθρώπινου γένους σημαίνει και την ίδια τη «μεταμόρφωση» των επιμέρους ενικοτήτων: η αποδέσμευση του ανθρώπου από τα «φυσικά» αντικείμενα απελευθερώνει και την καθολική διαδικασία της επαναδέσμευσής του στην κίνηση της βουλευτικής εργασίας των έτερων ατομικών υπάρξεων. Τέλος, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται δια της απεικόνισης των πυρηνικών αντιφάσεων της κοινωνικής κατάστασης και της αναγκαίας απόπειρας της επίλυσης του περιεχομένου τους.

Το τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας «φιλοξενεί» τις απόπειρες «των εχθρών του ανθρώπινου γένους» να διαχειριστούν τα «φαινόμενα» των αντιφάσεων της κοινωνικής κατάστασης όχι διαρρηγνύοντας τον ίδιο τον υλικό πυρήνα της καταγωγής τους αλλά μετατοπίζοντας τις απόπειρες της «ψευδο-συμφιλίωσης» τους σε ένα «ανώτερο» επίπεδο υλικής οργάνωσης, εκείνο της πολιτικής κατάστασης. Θα υποστηρίξουμε πως, για τον Ρουσσώ, η εισαγωγή της ανθρώπινης ύπαρξης στην πολιτική κατάσταση δια των φαύλων και στρεβλών συμβάσεων της εισέτι οικονομικά κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας όχι μόνο δεν επιλύει τις υλικές αντιφάσεις της κοινωνικής οργάνωσης της ύλης αλλά τις πολλαπλασιάζει δημιουργώντας νέες μορφές ανισότητας και καταπίεσης. Η διαρκώς πολυπλοκότερη οργάνωση του κοινωνικοπολιτικού βίου, υπό το πρίσμα της βουλευτικής κατάφασης του αντικειμενικού περιεχομένου των συμφερόντων της ισχυρότερης κοινωνικής -ταξικής- ομαδοποίησης, διατηρεί την ποσοτικά αντιφατική «συσσώρευση» των πρωταρχικών κοινωνικών σχέσεων χειραφετώντας παράλληλα το ενδεχόμενο της *a priori* «παραμόρφωσης» οιασδήποτε κοινωνικής σχέσης η οποία δύναται να προκύψει εντός του κοινωνικοπολιτικού οικοδομήματος. Εν τέλει, για τον Ρουσσώ, οι «λύκοι» δεν επιθυμούν να επιλύσουν τίποτε· ο αδηφάγος αγώνας περί της κατάφασης των συμφερόντων τους διαρθρώνει τις πολιτικές απόπειρες της διευθέτησης των υλικών αντιφάσεων ως μια συγκεκαλυμμένη συνέχιση της εμπόλεμης κατάστασης με άλλα

μέσα. Ολοκληρώνοντας το τρίτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να ακολουθήσουμε την κυκλική διαδρομή την οποία διαγράφει η οιονεί φιλοσοφία της ιστορίας του ρουσσωικού έργου. Το ποιοτικό βάρος των αντικειμενικών υλικών αντιφάσεων διαλύει κάθε απόπειρα άμβλυνσης των εκφράσεων των κοινωνικών αντιφάσεων· η έκπτωση του πολιτικού βίου ανακαλεί την κοινωνική ύπαρξη «πίσω» στον χώρο της επικυριαρχίας της βούλησης του ισχυρότερου: τα τυραννικά καθεστώτα -ως έκπτωση του πολιτικού- οργανώνονται ως μια «οιονεί αντεστραμμένη φυσική κατάσταση».⁴

Προσεγγίζοντας το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου μέρους στοχοθετούμε εντός του να ανιχνεύσουμε τη διαδικασία κατά την οποία το ρουσσωικό έργο, έστω και σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, αποπειράται να διαρρήξει την κίνηση του αλλοτριωμένου και «εντροπικού» κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι δια της μεσολάβησης της βουλευτικής και ενσύνειδης δραστηριότητας του κυρίαρχου λαού· μια διαδικασία η οποία οφείλει διαρκώς να παρεμβαίνει στους καταγωγικούς της όρους αναχαιτίζοντας τις εκφράσεις των υλικών τους αντιφάσεων. Ο Ρουσσώ διακρίνει στην πολιτική κληρονομιά των θεσμών τη δυνατότητα της μεταστροφής και οικειοποίησής τους υπό το πρίσμα των αναγκών της γενικής βούλησης. Στον πυρήνα τούτων δεν βρίσκονται παρά οι ίδιοι οι όροι της κατάφασης της κοινωνικής ελευθερίας, οι νόμοι. Οι τελευταίοι, εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος, συνιστώντας τη λύδια λίθο του γίνεσθαι-αυτονομία, απελευθερώνουν τον κοινωνικό άνθρωπο από τα δεσμά των έτερων ιδιοκτητών επαναδεσμευοντάς τον, ως πολίτη πια, στο περιεχόμενό τους. Αυτά τα «κοινωνικά αντικείμενα», συνιστώντας το υπόστρωμα της κίνησης των ελεύθερων πολιτών, διαρκώς επιβεβαιώνουν την ποιοτική ανασύνθεση της ολότητας του κυρίαρχου λαού, ήτοι τη συνένωση των αυτόνομων υποκειμένων.

Επιθυμώντας να κατανοήσουμε την ίδια τη διαδικασία της υποστασιοποίησης των «κοινωνικών αντικειμένων» θα αποπειραθούμε να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Ρουσσώ «συγχρονίζει» την ύπαρξή τους αφενός με την αναγκαία δι-υποκειμενική ανεύρεση του κοινού υλικού συμφέροντος και αφετέρου με το ίδιο το ενδεχόμενο της εκφραστικής εξωτερίκευσης του περιεχομένου του: τη γενική βούληση και την απόλυτη κυριαρχία της. Κλείνοντας το τέταρτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις λογικές πτυχές της ρουσσωικής σύλληψης της σχέσης του καθολικού και του επιμέρους, του γενικού και του ειδικού· τον τρόπο με τον οποίο ο

⁴ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, Για την Κριτική της Ρουσσωικής Φιλοσοφίας του Πολιτισμού και της Πολιτικής, Νήσος, 2012, σ. 155.

Ρουσώ προσεγγίζει την κατάφαση του ενικού δια του καθολικού. Τούτη η αναζήτηση γειώνεται αφενός γύρω από την οντολογική προτεραιότητα της γενικής απαλλοτριωτικής ισότητας και αφετέρου γύρω από την ίδια την αντινομική συγκρότηση της ιδιοκτησίας. Τέλος, σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης, επιθυμούμε να εξετάσουμε τη διαδικασία της «συμφιλίωσης» του επιμέρους ατόμου με την ολότητα του γένους υπό το πρίσμα της αναγκαίας «εργασίας» της προεξέχουσας φιγούρας του νομοθέτη.

Έχοντας θεμελιώσει το γεγονός πως τα γρανάζια της ρουσσωικής λογικής μηχανής κινούνται γύρω από την καταφατική διαδικασία της διοργάνωσης μιας κοινωνίας, στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, θα αποπειραθούμε αφενός να ιχνηλατήσουμε -μέσω μιας σειράς παρεκβάσεων- την κίνηση της αρνητικής-καταστροφικής στιγμής της κοινωνιογένεσης και αφετέρου να περισυλλέξουμε το νήμα της ρουσσωικής κριτικής της συμβολαιικής λογικής του εξεγείρεσθαι απεικονίζοντας παράλληλα τον ιδιότυπα διαλεκτικό τρόπο οργάνωσης της ρουσσωικής κοινωνικής οικοδόμησης. Τέλος, σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο, εξετάζουμε τη μετάβαση τούτης της αφηρημένης διαδικασίας από τις λογικές στις ιστορικές της κατηγορίες· μια διαδικασία η οποία εγγράφεται στον γενετικό κώδικα της Γαλλικής Επανάστασης και δη στον πυρήνα της καθ' εαυτής επαναστατικής λογικής της ιακωβινικής Τρομοκρατίας: την οντολογία του ίδιου του *επαναστατείν*.

Το πέμπτο κεφάλαιο συστήνουμε να μην προσεγγιστεί νοηματικά ως συνέχεια του τέταρτου· αντιθέτως, προτείνουμε να διαβαστεί παράλληλα με αυτό μιας και το περιεχόμενό του δεν αξιώνει κάποιου είδους πραγματολογικό χαρακτήρα καθώς αρθρώνεται δια μιας «παράνομης» εικοτολογικής απόπειρας· μιας απόπειρας διερεύνησης του τρόπου της συγκρότησης της ρουσσωικής γνωσιολογίας. Σε αντίθεση με μια ορισμένη βιβλιογραφική γραμμή, η οποία «βιαίως» εισάγει την εξίσωση της κατηγορίας της επανάστασης με εκείνη του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου, θα αποπειραθούμε να αναδείξουμε τη λογική δυνατότητα της επαναστατικής οργάνωσης του κοινωνικού γίνεσθαι -αναγκαία με τρόπο μονοσήμαντο- ως ένα συγκεκριμένο λογικό ενδεχόμενο το οποίο δύναται να προκύψει ως απόρροια της διαλεκτικής σχέσης της καταστροφής και της κοινωνικής διοργάνωσης· εν προκειμένω, της εξέγερσης και της κοινωνικοπολιτικής οικοδόμησης.

Κύριο μέλημά μας συνιστά η σύντομη χαρτογράφηση των διακλαδώσεων της κίνησης του εξεγερσιακού δικαιώματος εντός της νεωτερικής σκέψης με έμφαση αφενός στους προνομιακούς συνομιλητές του ίδιου του Ρουσώ καθώς και λοιπών

συμβολαιικών στοχαστών και αφετέρου σε στοχαστές όπως ο Μπεζά και ο Μαριάνα οι οποίοι συλλαμβάνουν με ακέραιο τρόπο τον κοινό τόπο της συμβολαιικής λογικής, ήτοι την αντιφατική σχέση ανάμεσα στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία και το δικαίωμα στην εξέγερση. Εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι συνέπειες της εγκαθίδρυσης της ιδιοκτησίας στον πυρήνα του κοινωνικού *είναι* συναρμολόζονται με τις υλικές εκφράσεις του εξεγερμένου *πράττειν*, θα περισυλλέξουμε το λογικό νήμα της κατηγορίας της γενικής βούλησης κατακερματίζοντάς την στα συγκροτησιακά της σημεία και ανιχνεύοντας τον αντινομικό της χαρακτήρα. Τέλος, σε τούτο το κεφάλαιο, επιθυμούμε να απεικονίσουμε αφενός τον τρόπο με τον οποίο η εξεγερσιακή οργάνωση του κοινωνικού γίνεσθαι συμπεριλαμβάνεται ως μια απαραίτητη λογική στιγμή στην αφηρημένη κίνηση της ρουσσωικής πολιτικής οργάνωσης και αφετέρου τον τρόπο με τον οποίο αυτή διαρθρώνεται εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος. Μέριμνά μας αποτελεί η διερεύνηση αυτής της σχέσης όχι δια μιας αυθαίρετης «ψυχογραφίας» του ίδιου του πολιτικού βίου του Ρουσσώ αλλά δια της ιχνηλάτησης της κίνησης των λογικών ενδεχομένων τα οποία συλλαμβάνει το ρουσσωικό έργο και τα οποία δύνανται να γειωθούν βουλευτικά εντός του κοινωνικοπολιτικού χώρου.

Το έκτο κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας συνιστά τον απαραίτητο συνδετικό κρίκο της ανάδειξης της οργανικής σχέσης της ρουσσωικής σύλληψης της διαλεκτικής του γίνεσθαι της κοινωνικής διοργάνωσης -ως ενότητας της καταστροφής και της οικοδόμησης- και της απόπειρας της επαναστατικής κατάφασης τούτου του λογικά νομοτελειακού ενδεχομένου. Πάγια μεθοδολογική επιθυμία μας συνιστά όχι η αυθαίρετη συσχέτιση του ρουσσωικού έργου και των έλλογα αφηρημένων συνεπειών του με τις υλικές εκφράσεις του «πρωτοτύπου» των επαναστάσεων αλλά η ανίχνευση της κίνησης των λογικών κατηγοριών που «απελευθερώνονται» από το συμβάν της Γαλλικής Επανάστασης· μια διαδικασία η οποία δεν λαμβάνει χώρα εξαιτίας μιας αποκλειστικά «χυδαίας» προτεραιότητας της ίδιας της ύλης αλλά εξαιτίας της ίδιας της διαλεκτικής κίνησης της σχέσης του λογικού και του ιστορικού. Συνεπώς, αρχικά θα εμμείνουμε στην πρώτη στιγμή (αρνητική στιγμή) της παραπάνω κίνησης επιθυμώντας να καταδείξουμε τις αδυναμίες της καθήλωσής της μέσα από το πρίσμα της πολεμικής σχέσης του κύριου και του δούλου και αναδεικνύοντας παράλληλα την αντιφατική συγκρότηση του ενεργού υποκειμένου της Γαλλικής Επανάστασης.

Εν συνεχεία, θα απεικονίσουμε την αντικειμενική κίνηση της επανάστασης η οποία δύναται να διαρρήξει το κοινωνικό γίνεσθαι αποσυνδέοντας την ύπαρξη από τους άνισους και καταπιεστικούς προσδιορισμούς της μόνο και μόνο για να την

επανασυνδέσει στους εκμεταλλευτικούς καθορισμούς της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και της αστικής κοινωνίας· μια διαδικασία η οποία, με τρόπο βουλευσιарχικό, διαμεσολαβείται από την επαναστατική παλινδρόμηση στον χώρο του *corpus* των φυσικοδικαϊκών δικαιωμάτων· μια «επιστροφή» η οποία επιθυμεί να θέσει το *φύσει* ως θέση πραγματώνοντας, εν τέλει, τα αφηρημένα δικαιώματα του ανθρώπου «πλην μ' έναν επιπλέον προσδιορισμό, ως δίκαιο του αστού»⁵.

Σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης, θα διεξάγουμε την ανατομία του αστικού κράτους προσεγγίζοντάς το κατεξοχήν ως υπερδομή της εξωτερίκευσης του περιεχομένου της ιδιωτικής κοινωνίας· μια κίνηση η οποία αφενός «αποπολιτικοποιεί» την ιδιωτική κοινωνία και αφετέρου θεμελιώνει την τελευταία ως υλικό υπόστρωμα της κίνησης κάθε κοινωνικής σχέσης. Ο οντολογικός διχασμός της αστικής κοινωνίας είναι αμετάκλητος: το αντιφατικό δίπολο του καθολικού και του επιμέρους εγγράφει τις πολεμικές του συνέπειες στον γενετικό κώδικα της ίδιας της ύπαρξης. Τέλος, θα ολοκληρώσουμε το έκτο κεφάλαιο αναδεικνύοντας την πολλαπλότητα της «ενεργούς ανατροπής» εστιάζοντας αφενός στις «αποτυχίες» του μη δι' εαυτού επαναστατικού υποκειμένου και την αδυναμία του να απεγκλωβιστεί από τα υλικά δεσμά των δυνάμεων που απελευθέρωσε και αφετέρου στις πυρηνικές αντινομίες της ιακωβινικής λογικής και τις ασυνείδητες συνέπειες της «εισβολής» του κοινωνικού στον χώρο του πολιτικού.

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας επιδιώκει να εκταθεί με τρόπο διττό· αφενός αναλαμβάνει το «χρέος» της χαρτογράφησης της κίνησης του περιεχομένου της ευρύτερης στοχοθεσίας μας, ενώ αφετέρου σταχυολογεί τα ερείσματα μιας νέας υπόθεσης εργασίας η οποία φέρει οργανική συνάφεια με το περιεχόμενο του πονήματός μας. Κατά συνέπεια, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε την όποια μεθοδολογική μας ασυνέπεια μιας και τούτο το κεφάλαιο συναρμολογείται μέσα από συνέχειες και ασυνέχειες, μέσα από τη συναρμογή λογικών θραυσμάτων και την επιστράτευση νοητικών αλμάτων. Τούτων λεχθέντων, θεωρούμε πως η μείζονα διαδικασία της μετάβασης από τις λογικές στις ιστορικές κατηγορίες δεν αποτελεί μόνο κάτι το θεωρητικά γόνιμο αλλά και κάτι το μεθοδολογικά αναγκαίο· εν προκειμένω, θα αποπειραθούμε να γειώσουμε το λογικά αφηρημένο περιεχόμενο των κατηγοριών της ιδιότυπης ρουσσωικής λογικής εντός του γίγνεσθαι-επανάσταση. Εν τέλει,

⁵ Γ. Φαράκλας – Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα, Προβλήματα της Εγελιανής Θεμελίωσης των Κατηγοριών της Συγκρότησης της Πολιτείας, Αξιολογικά, τ.10, σ. 25.

επιθυμώντας να διερευνήσουμε την καθ' εαυτή ανισχυρία της επανάστασης να αποδράσει από τη νομοτελειακή συσκότιση των «εμμονών» του Διαφωτισμού και να αποφύγει τον αποσυγχρονισμό της από τη διάσωση του συγκεκριμένου αναβαίνοντας σε όλο και πιο αφηρημένα «ύψη», θα αποπειραθούμε να ιχνηλατήσουμε -πέραν των συγκλίσεων και των αποκλίσεων της οργανικής συσχέτισης- τις πτυχές της ίδιας της ιδεολογικοπολιτικής εργαλειοθήκης της ιακωβινικής λογικής.

Αρχικά, αποσκοπώντας στο να απεικονίσουμε με μεγαλύτερη ευκρίνεια την «ιστορική» οργάνωση των ρουσσωικών λογικών κατηγοριών προσφεύγουμε σε μια σύντομη ανασκόπηση των διαδρομών της ρουσσωικής επιθυμίας περί της βουλευτικής αναδιάρθρωσης της ολότητας των κοινωνικών κινήσεων, ήτοι την ανασύνθεση των σχέσεων των μελών του κυρίαρχου. Εντός τούτης της ανασκόπησης «προσθέτουμε» τη συγκροτησιακή «ιεροτελεστεία» της αναγκαίας παραγωγής του δημόσιου προσώπου δια της συλλογικής ποιοτικής μετατροπής του πλεονάσματος της παραγωγής. Τέλος, θα διερευνήσουμε το αφηρημένο ενδεχόμενο της εγκαθίδρυσης του προτύπου της κρατικής οργάνωσης το οποίο δύναται να εδαφικοποιηθεί δια της βουλευσιαρχικής υπαγωγής του ενικού στο συλλογικό, δια της υπαγωγής της κοινωνίας των ιδιωτών στις ανάγκες της πολιτικής κοινωνίας· εν τέλει, δια της υπαγωγής της ολότητας των δραστηριοτήτων του κυρίαρχου στον αναδιπλασιασμένο του εαυτό.

Εν συνεχεία, θα αποπειραθούμε να εξετάσουμε το επαναστατικό γίνεσθαι, την ιστορική υποστασιοποίηση της λογικής σχέσης της καταστροφής και της οικοδόμησης ως την καθ' εαυτή διαδικασία της αναπροσαρμογής του υλικού υποστρώματος της αστικής κοινωνίας· μια διαδικασία η οποία δεσμεύεται ολοκληρωτικά από τους νομοτελειακούς καθορισμούς του χώρου εκ του οποίου εξαπολύεται: τον «χώρο» των αφαιρέσεων. Κύριο μέλημά μας συνιστά η ανάδειξη των ενδογενών αντιφάσεων της ιακωβινικής λογικής οι οποίες εκτείνονται από την ίδια την αδυναμία της σύλληψης της σχέσης των αφηρημένων δικαιωμάτων του ανθρώπου και των συγκεκριμένων συμφερόντων της αστικής τάξης έως την ίδια την οντολογική σύγχυση της σχέσης του ενικού και του συλλογικού.

Τούτη η νοητική διαδρομή, απαρέγκλιτα, μας οδηγεί στον πυρήνα της έρευνάς μας εντός του οποίου ενυπάρχει η κατηγορία της επαναστατικής Τρομοκρατίας η οποία, εν προκειμένω, οργανώνεται κατεξοχήν ως η διαδικασία της εφαρμογής της ιακωβινικής πολεμικής αρετολογίας. Με άλλα λόγια, η ίδια η ιακωβινική απόπειρα της ανοικοδόμησης του κοινωνικού βίου, ήτοι το «κυνήγι» του περιεχομένου της απόλυτης ελευθερίας, οφείλει να διαμεσολαβηθεί από την αρνητική στιγμή της κίνησής της, την

τρομοκρατική επικράτηση της αρετής. Μέριμνά μας, κατά την προσέγγιση τούτης της αντικειμενικής σχέσης, συνιστά η ανάδειξη της γνωσιολογικής ιδιοτροπίας της ιακωβινικής αρετολογίας η οποία συναρμολογεί το περιεχόμενό της συγχρονίζοντας με τρόπο διαλεκτικό τις κινήσεις της Τρομοκρατίας και της Αρετής. Η κυριαρχία του ενός πόλου προϋποθέτει την «κατάρρευση» του έτερου πόλου· η αναγκαιότητα της εφαρμογής της Τρομοκρατίας αφενός αποκαλύπτει την απουσία της αρετής και αφετέρου αρθρώνει την αναγκαιότητα της άρνησης του εαυτού της προς όφελος της κοινωνικής επικυριαρχίας της ίδιας της αρετής. Σε τούτο το σημείο θα αποπειραθούμε αφενός να εξετάσουμε το λαϊκό *ενεργείν*, την Τρομοκρατία, κατεξοχήν ως άμεση έκφραση του επαναστατικού γίνεσθαι και αφετέρου να ιχνηλατήσουμε τις συνεπαγόμενες αντιφάσεις που προκύπτουν από τη σύγχυση των κατηγοριών της λαϊκής και της γενικής βούλησης κατά τη συνάντησή τους με το «περιεχόμενο» της Τρομοκρατίας.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία επιθυμούμε να προσεγγίσουμε την «ανάβαση» της Τρομοκρατίας, την κρατική υποστασιοποίησή της, ως ένα οιονεί έλλογο καναλιζάρισμα της ενορμητικής εκδίκησης· μια διαδικασία η οποία, έλκοντας την καταγωγή της από τις ετεροκαθοριστικές «εμμονές» συλλήβδην του Διαφωτισμού, σφυρηλατεί τα δεσμά της καθήλωσης της Τρομοκρατίας στον χώρο της απόλυτης άρνησης. Η νομοτελειακή επιστροφή αυτής «πίσω» στο έδαφος των αφηρημένων κατηγοριών εκ των οποίων εξαπολύθηκε συναρμολογεί και τη διαδικασία της εσωτερικοποίησης των αποτελεσμάτων της· η αποδέσμευση από κάθε θετικό περιεχόμενο συνεπάγεται και την υιοθεσία του μοναδικού περιεχομένου που δύναται να γνωρίσει, εκείνου της «απόλυτης άρνησης». Η κρατική Τρομοκρατία δεν μπορεί παρά να μετουσιώσει τη λαϊκή κυριαρχία σε κυριαρχία του άμεσου θανάτου. Τέλος, θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η ιακωβινική λογική αποκλίνει από τη ρουσσωική βουλευτική υπαγωγή προκρίνοντας το γίνεσθαι-παραγωγή του καθολικού δια της εκρίζωσης του ενικού. Σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης, επιθυμούμε να διαρρήξουμε το περιεχόμενο της «κολοσσιαίας πλάνης» των Ιακωβίνων εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η στροφή στους «υψηλούς» και αφηρημένους επαναστατικούς σκοπούς αντανακλά τη συγκεκριμένη και οντολογικά γειωμένη δέσμευση της ύπαρξης στα δεσμά της αστικής κοινωνίας και της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Η Νομαδικότητα και η Απώλεια της «Φυσικότητας»

1.1 Η Ρουσσωική Ανθρωπολογία και ο Νομαδικός Βίος

Το ρουσσωικό εγχείρημα δεν θα μπορούσε παρά να εκκινεί από το αισθητηριακά «συγκεκριμένο», από μια ανατομία της ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής κατάστασης: μιας «πραγματικής κατάστασης εξαχρείωσης»⁶ της οποίας η νηφάλια και ανεπηρέαστη εξέταση «μοιάζει να μη δείχνει αρχικά παρά μόνο τη βία των ισχυρών και την καταπίεση των αδυνάτων»,⁷

*«[...] άτυχους λαούς να βογγούν κάτω από έναν σιδερένιο ζυγό, το ανθρώπινο είδος να καταθλίβεται από μια χούφτα καταπιεστών, ένα υποσιτισμένο πλήθος να υποφέρει από τον μόχθο και την πείνα, του οποίου ο πλούσιος πίνει εν ειρήνη το αίμα και τα δάκρυα, και παντού τον οπλισμένο ενάντια στον φτωχό με τη φοβερή εξουσία των νόμων».*⁸

Η ρουσσωική μηχανή, μέσω της απόπειρας του γνωσιολογικού κατακερματισμού της άνισης και εκμεταλλευτικής κοινωνίας στα συγκροτησιακά της μέρη, προχωρά σε μια διττή μεθοδολογική κίνηση: αφενός προσδιορίζει την παθογενή διαδικασία της κοινωνικής αλλοτρίωσης και του κρατικού εκφυλισμού οριοθετώντας παράλληλα -έστω και με αφηρημένο τρόπο- τον χωροχρόνο από και εντός του οποίου σφυρηλατείται, ενώ αφετέρου απορρίπτει συλλήβδην οιαδήποτε διορθωτική και μεταρρυθμιστική λογική αποστερώντας τη δυνατότητα της *a priori* εκτροπής μέσω μιας εκ θεμελίων επανασυναρμολόγησης των μερών του κοινωνικοπολιτικού οικοδομήματος, μέσω της επιστράτευσης των δυνάμεων του αρνητικού: «Γινόταν συνέχεια δουλειά μπαλωματή, ενώ θα έπρεπε να αρχίσουν με το καθάρισμα του χώρου και την απομάκρυνση όλων των παλιών υλικών, όπως έκανε ο Λυκούργος στη Σπάρτη, και να χτίσουν κατόπιν ένα γερό οικοδόμημα».⁹ Συνεπώς, ήδη από το σημείο «μηδέν», μπορούμε να διακρίνουμε τη μοναδικότητα της ρουσσωικής μεθοδολογίας σε σχέση με την κρατούσα συμβολαϊκή λογική: την άρση της ιστορικής προτεραιότητας έναντι

⁶ ΛΠΕ, σ. 41.

⁷ ΛΠΑ, σ. 71.

⁸ ΚΠ, σ. 424-425.

⁹ ΛΠΑ, σ. 132.

της λογικής: «Το ψεύδος του πολιτισμού προηγείται της αλήθειας της φύσης και την προσδιορίζει, και μόνο χάρι σε αυτό τον προσδιορισμό μπορεί η φύση να τεθεί ως αρχή του πολιτισμού».¹⁰ Παρά την ταραχώδη σχέση που φέρει το έργο του Ρουσσώ με την ιδεατότητα της φυσικής κατάστασης, η ρουσσωική θέση δεν εξαντλείται σε μια πριμιτιβιστικού τύπου λατρεία επιστροφής σε αυτήν.¹¹ αντιθέτως, η μετάβαση από την τελευταία προς την κοινωνική κατάσταση χαρακτηρίζεται από «μια μορφή έκλειψης του ανθρώπινου πνεύματος: η πρωτόγονη φύση του ανθρώπου παραμένει, κρυφή, κεκαλυμμένη, κρυμμένη κάτω από το τεχνητό – παρ' όλα αυτά ακέραιη».¹² Η πιο παραγωγική όψη της ρουσσωικής ανάγνωσης του πλατωνικού μύθου του Γλαύκου διαγράφει με απόλυτη ακρίβεια το ρουσσωικό όραμα: την απόπειρα της αποκατάστασης ή/και της ανεύρεσης των αρχών που διέπουν τη φυσική ελευθερία σε ένα ανώτερο επίπεδο οργάνωσης της ύλης, αυτό της κοινωνικής κατάστασης. Κατά συνέπεια, η ρουσσωική φυσική κατάσταση δεν αποτελεί την «προσδιορισμένη άρνηση της πολιτισμικής κρίσης»¹³ αλλά μια ιστορικά και λογικά αφηρημένη χωροχρονική αφετηρία, μια «κατασκευή»¹⁴ η οποία συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του, είτε αυτό πρόκειται για τα δάση είτε για το άστυ. Το κεκτημένο της ρουσσωικής μεθοδολογίας καταδικάζει κάθε προσπάθεια διείσδυσης στο περιεχόμενο της κατηγορίας της φυσικής κατάστασης να εγκαταλείψει κάθε συνθετική a priori κρίση καθώς και να απεκδυθεί τον μεταφυσικό μανδύα του θετικού προσδιορισμού αυτής· ο μόνος τρόπος προσέγγισής της περνά

¹⁰ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, Για την Κριτική της Ρουσσωικής Φιλοσοφίας του Πολιτισμού και της Πολιτικής, Νήσος, 2012, σ. 103.

¹¹ «[...] θα έπρεπε συνεχώς να ευλογεί την ευτυχή στιγμή που αποσπάστηκε για πάντα από εκείνη την κατάσταση και από μωρό και περιορισμένο ζώ έγινε νοήμον όν» ΚΣ, σ. 67.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του Cassirer (E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ed. and trans. P. Gay, Yale University Press, 1989, σ. 56) η οποία διαβλέπει μια καθοριστική κίνηση στα έργα του Ρουσσώ ως προς τη σχέση του τελευταίου με τη φυσική κατάσταση· μια κίνηση η οποία έλκει την καταγωγή της από την «λατρεία» της υποθετικής φυσικής αθωότητας και εκβάλλει στην επιθυμία της κοινωνικής προόδου. Σε μια παρόμοια ερμηνευτική διαδρομή κινείται και ο Todorov (T. Todorov – *Frail Happiness, An Essay on Rousseau*, trans. J.T Scott and R.D Zaretsky, The Pennsylvania State University, 2001). Στον αντίποδα βρίσκεται η ερμηνεία του Strauss (L. Strauss – *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, μτφρ. Σ. Ροζάνης και Γ. Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα 1988, σ. 304) ο οποίος θεωρεί πως το ρουσσωικό έργο παραμένει δεσμευμένο στην επιθυμία μιας διπολικής επιστροφής, μιας επιστροφής η οποία αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην φυσική κατάσταση και την αρχαία πόλι.

¹² J. Starobinski – *Jean-Jacques Rousseau, Transparency and Obstruction*, trans. A. Goldhammer, University of Chicago Press, 1988, σ. 15.

¹³ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, ό.π, σ. 106.

¹⁴ «Ας αρχίσουμε λοιπόν παραμερίζοντας όλα τα γεγονότα, γιατί δεν έχουν σχέση με το ζήτημα [...]» ΛΠΑ 77 επίσης, βλ. L.Colletti – *From Rousseau to Lenin*, ό.π., σ. 149 («Η φυσική κατάσταση ως υπόθεση, ως μια αφηρημένη κατασκευή [...]»).

μέσα από τη διαφορά, μέσα από την «άρνηση» της ενδεχομενικότητας της κοινωνικής ύπαρξης.

Στοχοθεσία του παρόντος κεφαλαίου δεν αποτελεί μια εξαντλητική περιγραφή της ρουσσωικής υπόθεσης της φυσικής κατάστασης αλλά μια σύντομη σκιαγράφηση των ανθρωπολογικών στοιχείων τα οποία, κατά τον Ρουσσώ, εντοπίζονται στον πυρήνα της ύπαρξης του ανθρώπινου γένους. Στοιχεία τα οποία, με τις «οβιδιακές» μεταμορφώσεις τους, αποτελούν τις κύριες οντολογικές πτυχές της φυσικής και κοινωνικής ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η ρουσσωική ανθρωπολογία, εξοβελίζοντας τον Λόγο στη σφαίρα της άρνησης της φυσικής κατάστασης -της κοινωνικής ύπαρξης-, εκκινεί από την ενότητα των προ-έλλογων, προ-συνειδησιακών ιδιοτήτων του μεμονωμένου ανθρώπου· η πρώτη αποτελεί την αγάπη του εαυτού η οποία *«μας ωθεί να ενδιαφερθούμε με ζέση για την ευεξία και την αυτοσυντήρησή μας»*, ενώ η δεύτερη, ο οίκτος, η ίδια η ορμητική κίνηση που τείνει προς το άλλο, προς τη διατήρηση της ετερότητας, αρθρώνεται γύρω από *«την έμφυτη απέχθεια στη θέα κάθε ζωντανής ύπαρξης που πεθαίνει ή υποφέρει και ιδιαίτερα των συνανθρώπων μας»*.¹⁵ Η σχέση αυτών των δυο δύναται να κατανοηθεί ως ένας αναγκαίος αναδιπλασιασμός της τροπικότητας της αγάπης του εαυτού: *«[...]/ είναι το μοναδικό πάθος που γεννιέται μαζί με τον άνθρωπο και δεν τον εγκαταλείπει ποτέ όσο ζει· πάθος πρωταρχικό, έμφυτο, προγενέστερο όλων των άλλων, τα οποία δεν είναι παρά τροποποιήσεις του»*.¹⁶ Για το ρουσσωικό γίνεσθαι-φυσικός νόμος, η ενότητα των ενορμήσεων κωδικοποιεί πλήρως την κίνηση της φυσικής ύπαρξης αποβάλλοντας αμετάκλητα την γροτιανή¹⁷ και την εγκυκλοπαιδική¹⁸ αναβίωση της αριστοτελικής «αρχής της κοινωνικότητας». Η ανθρωποποιητική διαδικασία της συγκρότησης και της παραγωγής του ίδιου του ανθρώπου δεν εξαντλείται σε κάποια μορφή λανθάνουσας κοινωνικής συνείδησης, η οποία αναγκαία διαμεσολαβείται από τον Λόγο ή τα «όψιμα μαθήματα της φρόνησης», αλλά εκτείνεται στην ίδια την

¹⁵ ΛΠΑ, σ. 70· «Ο οίκτος έχει σαν όρο του το πλεόνασμα δεινών που συνιστά την κοινότητα ουσίας των ανθρώπων [...]» AIM, I, σ. 249.

¹⁶ AIM, II, σ. 11.

¹⁷ «Ο Γρότιος έθεσε προπάντων μια πιο αισιόδοξη αφετηρία: δεν ήταν η ορμή αυτοσυντήρησης με το φόβο του πλησίον αυτή που οδήγησε στο κρατικό συμβόλαιο, αλλά η ορμή κοινωνικότητας, *appetitus socialis* [...]» E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, επιμ. Μ. Αγγελίδης και Θ. Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα, 2015, σ. 111.

¹⁸ Ο Ντιντερό επιτιθέμενος στην υπόθεση μιας φυσικής κατάστασης κατά την οποία οι άνθρωποι ήταν απομονωμένοι θα υποστηρίξει: «Οι άνθρωποι δεν ήταν ποτέ απομονωμένοι. Φέρουν μέσα τους τον σπόρο της κοινωνικότητας ο οποίος διαρκώς αναπτύσσεται [...]» D. Diderot - *Political writings*, ed. J.H. Mason and R. Wokler, Cambridge University, Cambridge, 1992, σ. 205.

ενοποιητική αρχή της μοναδολογικής ύπαρξης: τη συμπονετική/ευαίσθητη αυτοσυντήρηση.

Είναι αναγκαίο, μάλιστα, να σημειωθεί πως το ρουσσωικό corpus, απέναντι στις οιονεί στατικές φυσικές καταστάσεις των Χομπς (Thomas Hobbes) και Λοκ (John Locke) και τις αντίστοιχες κατηγορίες που βιαίως εισάγουν στις ανθρωπολογίες τους κατά τη γνωσιολογική συγκρότηση του φυσικού ανθρώπου¹⁹ αδυνατώντας παράλληλα να αποφύγουν την προβολή των παθογενειών των κοινωνικών σχέσεων στο σχεσιακό πλαίσιο της φυσικής κατάστασης,²⁰ προκρίνει την ίδια την κίνηση των κατηγοριών του· ο οίκτος, η «προδιάθεση που συμφέρει σε όντα τόσο αδύναμα και υποκείμενα σε τόσα δεινά όσα εμείς» και η οποία «έρχεται πριν από κάθε σκέψη»²¹ καθώς και η συμπόνοια, αυτό το αίσθημα που μας τοποθετεί στη θέση του άλλου, εξελίσσονται μαζί και εντός του έργου του Ρουσσώ. Από την ακινησία μιας σωματικής ιδιότητας (ΛΠΑ) μετακινούνται στην ενεργητικότητα και την αναστοχαστικότητα μιας έλλογης ικανότητας (ΑΙΜ).²² Τούτη η εννοιολογική κίνηση αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο κατανοεί ο Ρουσσώ την ανθρώπινη φύση: ως μια ανοιχτή υπόθεση κομμένη και ραμμένη στα μέτρα της διαλεκτικής σχέσης της αναγκαιότητας της προδιάθεσης και της τυχειότητας του ενδεχομενικού.

Η ρουσσωική ανθρωπολογία δεν προσεγγίζει τον άνθρωπο ως δυο διαφορετικούς ανθρώπους, ως φυσικό και ως κοινωνικό· αντιθέτως, εξετάζει τη διαφορά στην ενότητά τους διακρίνοντας το γίνεσθαι-κοινωνικός άνθρωπος ως μια ενδεχόμενη διαδικασία εγγεγραμμένη στην ίδια την κίνηση του φυσικού ανθρώπου. Μια διαδικασία όχι νομοτελειακή, ως ροπή της φυσικής κοινωνικότητας, αλλά μια διαδικασία η οποία απελευθερώνεται από την ίδια την τυχειότητα, από το κλίναμεν των υλικών όρων της ύπαρξης.²³ Ο κοινωνικός άνθρωπος δεν είναι επειδή δεν θα μπορούσε να μην είναι· αντιθέτως, είναι διότι εδαφικοποιήθηκε το ενδεχόμενο της δυνατότητας του να είναι. Συνεπώς, στο ρουσσωικό κειμενικό σώμα διαγράφεται μια ιδιότυπη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην κατηγορία της αναγκαιότητας (αυτοσυντήρηση) και

¹⁹ «[...] συγγέουν τον φυσικό άνθρωπο με τους ανθρώπους που έχουν μπροστά στα μάτια τους [...]» ΚΠ, σ. 428.

²⁰ «[...]μεταφέρουν μέσα σε ένα σύστημα ένα όν που δεν μπορεί να υπάρξει παρά μέσα σε ένα άλλο [...]» Αυτ.

²¹ ΛΠΑ, σ. 103.

²² Β. Γρηγοροπούλου – Πάθη και Πολιτική στον Ρουσσώ και τον Σπινόζα. Τα παραδείγματα του αγανακτισμένου πλήθους και του αυτόνομου πολιτικού σώματος, στο Ι. R. Azizoğlu και Γ. Φαράκλας [επιμ.] – Η Δημοκρατία στην εξορία, Νήσος, Αθήνα, 2012, σ. 68.

²³ ΛΠΑ, σ. 99-100.

της υλικής τυχειότητας (εν δυνάμει κοινωνική ύπαρξη). Η «έξοδος» του ανθρώπινου είδους από τη φυσική κατάσταση και η «είσοδος» του στην αντίστοιχη κοινωνική συνιστά ένα συγκυριακό γεγονός, μια ενδεχομενικότητα, το αποτέλεσμα μιας πληθώρας τυχειοτήτων. Η κίνηση της ίδιας της φύσης φανερώνει αφενός τη διαδικασία της ταυτοτικής διάκρισης ανθρώπου-φύσης και αφετέρου τη δυνατότητα του ανθρώπινου γένους να καταφάσκει την ύπαρξή του και εντός της κοινωνικής κατάστασης.

Προτού αποπειραθούμε να ιχνηλατήσουμε αφενός την κατάρρευση του σχεσιακού πλαισίου ύπαρξης της φυσικής κατάστασης και αφετέρου την ύφανση του ιστού των παγιωμένων κοινωνικών σχέσεων, θεωρούμε αναγκαίο να προβούμε σε μια σύντομη σταχυολόγηση των στοιχείων εκείνων που χαρακτηρίζουν την ίδια την ουσία του φυσικού ανθρώπου.

Για τον Ρουσσώ, ο τελευταίος αποτελεί μια «έξυπνη μηχανή»,²⁴ «ένα ζώο [...] καλύτερα οργανωμένο απ' όλα τα άλλα».²⁵ η ενότητα των πρωτολείων παθών του και οι προσταγές της φύσης, ως προς την αυτοσυντήρησή του, τη διατήρησή του στο *είναι* του, δεν εκτείνονται πέραν των ζωτικών του αναγκών· το σύνολο της επιθυμητικής του παραγωγής «δεν ξεπερνά τις φυσικές του ανάγκες».²⁶ Ο «κλειδολίθος της αψίδας» της ρουσσωικής φυσικής κατάστασης συγκροτείται γύρω από την έννοια της ανάγκης· ο μεμονωμένος άνθρωπος, όπως και κάθε άλλη έμψυχη οντότητα, παραμένοντας δέσμιος της αδιακρίσιας της ταυτότητάς του με τη φύση, δεν μπορεί να κινηθεί πέραν των αρχών της επιβίωσης και της αυτοσυντήρησής του, πέραν των κελευσμάτων του φυσικού νόμου. Ο ρουσσωικός φυσικός άνθρωπος, αποτελώντας έναν νομά, μια περιπλανώμενη φιγούρα, αδυνατεί να συνειδητοποιήσει τη μοναδικότητα της ύπαρξής του και κατά συνέπεια αδυνατεί να διακρίνει τους συνανθρώπους του ως διάφορες υπάρξεις από το σύνολο των αντικειμένων που ικανοποιούν τις ανάγκες του: «[...] περιπλανώμενος μέσα στα δάση, χωρίς τέχνη και ομιλία, δίχως κατοικία, πόλεμο και δεσμούς, χωρίς να έχει καμία ανάγκη τους συνανθρώπους του, αλλά και καμία επιθυμία να τους βλάψει, ίσως και χωρίς να αναγνωρίζει ποτέ κανέναν σαν άτομο».²⁷

Αυτή η κατάσταση της «αδιαφορίας» και η συνεπαγόμενη οντολογική αδυναμία του ανθρώπου να συνάψει και να διατηρήσει οποιονδήποτε «άλλον δεσμό

²⁴ Αυτ., σ. 86.

²⁵ Αυτ., σ. 80.

²⁶ Αυτ., σ. 89.

²⁷ Αυτ., σ. 108-109.

πέρα από εκείνον της άμεσης ικανοποίησης της επιθυμίας του»²⁸ εξοστρακίζει τον άλλον, την έτερη ανθρώπινη ύπαρξη, στον εμπράγματο κόσμο της αντικειμενικής εξάρτησης του «εκτός-εαυτού-είναι». Το γίνεσθαι-αναγνώριση, εντός της φυσικής αδιακρισίας της ταυτότητας ανθρώπου-φύσης, μπορεί να συμβεί μόνο μέσω της άρνησης της ίδιας της μοναδολογικής αυτοσυντήρησης η οποία θέτει τα θεμέλια της διαφοροποίησης ζωντανού οργανισμού από ζωντανό οργανισμό. Το σύνολο της «εξωτερικότητας», του κόσμου των αντικειμένων, προσεγγίζεται ως κάτι το ενιαίο και αδιαφοροποίητο· κάτι το οποίο βιώνεται μέσω της ίδιας της έλλειψης του αντικειμένου της επιθυμίας.²⁹ Η προτεραιότητα του αντικειμένου και της ύλης, του συνόλου των πραγμάτων που ικανοποιούν τις επιθυμίες του ανθρώπου, θέτει τα θεμέλια της συνειδητοποίησης της ύπαρξης.

Η αδιαφορία της έτερης ύπαρξης, η απουσία σταθερών σχέσεων και η ρευστότητα της δι-υποκειμενικής ύπαρξης σε συνδυασμό με την έλλειψη ανεκπλήρωτων επιθυμιών συνθέτουν μια οντότητα «εκ φύσεως ειρηνική και φοβισμένη» της οποίας «η πρώτη κίνηση, όταν προκύπτει ένας κίνδυνος είναι η φυγή»· μόνον η συνήθεια και η εμπειρία απελευθερώνουν τη δυνατότητα της μαχητικότητας.³⁰ Για τον Ρουσσώ, η ίδια η νομαδικότητα και η δυνατότητα της διαφυγής καθώς και οι επιμέρους διάσπαρτες σωματικές μάχες διαμορφώνουν μια κατάσταση βαθιά διάφορη από εκείνη ενός συστηματικού πολέμου.³¹

Η ανθρωπολογική ρήξη του ρουσσωικού corpus με την παραδοσιακή συμβολαιική λογική δεν εξαντλείται σε μια θετική περιγραφή των γνωρισμάτων του φυσικού ανθρώπου αλλά εκτείνεται στο σύνολο του γίνεσθαι της ύπαρξής του· εκτείνεται στο σύνολο των σχέσεων που αναπτύσσει με τη φύση, με τους άλλους έμβιους οργανισμούς, με τα αντικείμενα από τα οποία εξαρτάται, συλλήβδην με τους όρους του οικοσυστήματος εντός του οποίου ζει.

Ο Ρουσσώ, ενάντια στον χομπσιανό πόλεμο «όλων έναντι των πάντων», αυτό το μίζερο, δυστυχές και βίαια θανατηφόρο φυσικό καθεστώς, ενάντια σε αυτόν τον αναπόδραστα αφιλόξενο χωροχρόνο, αντιπαραβάλλει ένα φυσικό καθεστώς απαλλαγμένο από κοινωνικές προβολές και a priori κρίσεις· ενάντια στη μυθολογική

²⁸ Μ. Δασκαλάκη – Για την λογική της μετάβασης από την φυσική στην κοινωνική κατάσταση στον Λόγο για την ανισότητα του Ρουσσώ, στο Η Δημοκρατία στην Εξορία ό.π., σ.212.

²⁹ Αυτ.

³⁰ ΚΠ, σ. 415.

³¹ Αυτ.

κατασκευή ενός Μάντεβιλ (Bernard Mandeville),³² η οποία συνθέτει το ανθρώπινο συμφέρον και το συλλογικό καλό μέσα από τη δραστηριότητα της ατομικής φαυλότητας, αντιπαραβάλλει μια φυσική κατάσταση απαλλαγμένη από ηθικές κρίσεις η οποία οργανώνεται πέραν κάθε ηθικής σχέσης και καθήκοντος.³³ ενάντια στην ελλειμματική, φτώχη και ανεπαρκή φύση ενός Πούφεντορφ (Samuel von Pufendorf)³⁴ αντιπαραβάλλει μια ενότητα φύσης και ανθρώπου η οποία δεν θα μπορούσε παρά να χαρακτηρίζεται από πληρότητα· τέλος, ενάντια στην αριστοτελική λογική, την κληρονομιά πληθώρας εγκυκλοπαιδιστών, που συνθέτει μια φυσική κατάσταση ολοκληρωτικά προ-πολιτική η οποία φιλοξενεί την *appetitus socialis*, αντιπαραβάλλει μια αναδιοργανωμένη επικούρεια φυσική κατάσταση³⁵ αμιγώς α-πολιτική.³⁶

Η ρουσσική κριτική καταδεικνύει πως το αρνητικά φορτισμένο εννοιολογικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται για να σχηματιστεί η φυσική σχέση ανθρώπου-φύσης και ανθρώπου-ανθρώπου δεν μπορεί να υφίσταται ως τέτοιο καθώς στερείται πλήρους νοήματος· μόνο με τη θεμελίωση της κοινωνίας και κατά συνέπεια τη θεμελίωση των ηθικών κατηγοριών αποκτά γνωσι-οντο-λογική υπόσταση.³⁷ Ο άνθρωπος στα χέρια της φύσης, δέσμιος της αναγκαιότητας και των αντικειμένων που τον ικανοποιούν, απελευθερωμένος από κάθε ηθικό και κοινωνικό δίπολο, τεθειμένος πέραν του καλού και του κακού, πέραν της αρετής και της διαστροφής,³⁸ «αφήνεται στην ενόρμηση της αυτοσυντήρησης, κυριαρχείται από την “αγάπη για τον εαυτό του”».³⁹

³² M. Horkheimer - Egoism and Freedom Movements: On the Anthropology of the Bourgeois Era στο *Between Philosophy and Social Science: Selected Early Writings Studies in Contemporary German Social Thought*, trans. G. Frederick Hunter, Matthew S. Kramer, and John Torpey, MIT Press, 1993, σ. 56.

³³ J. J. Rousseau – *Preface to Narcissus*, στο J.J Rousseau – *The Discourses and Other Political Writings*, ed. and trans. Victor Gourevitch, Cambridge University Press, 1997, σ. 101.

³⁴ S. Pufendorf – *On the Natural State of Men*, trans. M. Seidler, Edwin Mellen Press, 1991, section 3· J. Salter – *Grotius and Pufendorf on the Right of Necessity*, *History of Political Thought*, 2005, Vol. 26, No. 2, σ. 297· Φ. Σταϊνχάουερ – *Η Παράδοση της Θεωρίας του Φυσικού Δικαίου και ο Σάμουηλ Πούφεντορφ*, Νήσος, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αξιολογικά, τχ. 21, σ. 84.

³⁵ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 61.

³⁶ Γ. Φαράκλας – *Η Πολιτική Απονομιμοποίηση της Φύσης στον Ρουσσώ*, στο *Η Δημοκρατία και Εξορία*, ό.π., σ. 261.

³⁷ ΛΠΑ, σ. 99.

³⁸ Αυτ., σ. 100.

³⁹ E. Cassirer - *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 263.

1.2 Η «Τελειοποιησιμότητα» και η Αναπροσαρμογή της «Αναγνώρισης»

Ο Ρουσσώ, ολοκληρώνοντας τη σχεδίαση του φυσικού ανθρώπου, ως άλλος Προμηθέας, «προσφέρει» τόσο στο ανθρώπινο γένος όσο και στο μεμονωμένο άτομο μια ικανότητα που η ίδια η ανοιχτότητά της αποτελεί ευχή και κατάρα.⁴⁰ την ικανότητα που συνθέτει τη βάση ανάπτυξης όλων των άλλων ανθρώπινων ικανοτήτων αποτελώντας την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου είδους από τα υπόλοιπα, την τελειοποιησιμότητα:

«[...] η ικανότητα να τελειοποιεί τον εαυτό του. Η ικανότητα που με τη βοήθεια των περιστάσεων αναπτύσσει διαδοχικά όλες τις άλλες και που σε εμάς βρίσκεται τόσο στο γένος όσο και μεμονωμένα στο άτομο, ενώ ένα ζώο είναι μέσα σε λίγους μήνες, ό,τι θα είναι σε όλη του τη ζωή, και το είδος σε χίλια χρόνια, ό,τι ήταν τον πρώτο χρόνο αυτής της χιλιετίας».⁴¹

Η τελειοποιησιμότητα δεν αποτελεί κάτι το οποίο προκύπτει από την «κλειστή» κίνηση του εκτός-εαυτού-είναι⁴² αλλά απελευθερώνεται, ως ιδιότητα της ουσίας του ανθρώπου,⁴³ κατά τη «συνάντηση» της τελευταίας με την τυχειότητα του εξωτερικού. Η δυνατότητα της σχεδόν απεριόριστης⁴⁴ ανάπτυξης του συνόλου των ικανοτήτων επιτρέπει στο ανθρώπινο είδος να προσαρμόζεται στα αποτελέσματα των «καπρίτσιων» της τυχειότητας και των νέων υλικών συνθηκών. Όπως προαναφέρθηκε, η γνωσι-οντο-λογική προτεραιότητα που προσφέρει στο «αντικείμενο» ο Ρουσσώ του επιτρέπει να εξετάσει το γίνεσθαι-κοινωνικός άνθρωπος ως απόρροια της διαλεκτικής σχέσης της τυχειότητας της κίνησης του εκτός-εαυτού-είναι και της ιδιότητας του ανθρώπινου είδους να προσαρμόζεται σε αυτό μέσω της κατάφασης των αρχών της αυτοσυντήρησής του. Κατά συνέπεια, η «έξοδος», αυτή η ποιοτική αλλαγή, δεν θα μπορούσε παρά να προκύπτει από τη συγκυρία, τη συνάντηση μιας πληθώρας ενδεχομένων:

«[...] φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την

⁴⁰ «Όμως, αυτοί οι ίδιοι ζώανθρωποι είχαν μια ιδιότητα παραπάνω σε σχέση με τα υπόλοιπα ζώα: τη δυνατότητα τελειοποίησης, την ικανότητα να εξελιχθούν παραπέρα και αυτή έγινε η αιτία της ανισότητας [...]» F. Engels – *Αντι-Ντιρινγκ*, μτφρ. Α.Ιωαννάντου, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010, σ. 179

⁴¹ ΛΠΑ, σ. 87.

⁴² L. Strauss - *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, ό.π., σ. 323· T. O' Hagan-Rousseau, Routledge, London, 1999, p.49-53.

⁴³ J. Starobinski – *Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 112.

⁴⁴ ΛΠΑ, σ. 88.

*αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος θα είχε εκλείψει αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του».*⁴⁵

Η κίνηση της ύλης, η «ιωνική ιδιότητα» της αναπόδραστης «φυσικής αλλαγής»,⁴⁶ ωθεί τον άνθρωπο στην παύση της κατανόησης του σώματός του ως του μοναδικού εργαλείου που κατέχει⁴⁷ και στην περαιτέρω ανάπτυξη μέσων, εργαλείων και τεχνών, με στόχο την ικανοποίηση των όλο και πιο απαιτητικών νέων αναγκών του· για τον Ρουσσώ, η διαδικασία της άρσης και της διατήρησης της άμεσης ικανοποίησης των αναγκών και η σταδιακή διαμεσολάβησή τους από τη νέα εργαλειοθήκη του ανθρώπου δεν σηματοδοτεί μόνο μια νέα επιθυμητική παραγωγή (*«Αυτός που δεν έχει τίποτα επιθυμεί λίγα πράγματα· αυτός που δεν διατάζει κανέναν έχει μικρές φιλοδοξίες. Αλλά το περιττό ξυπνάει την απληστία· όσα περισσότερα κάποιος αποκτά, τόσα περισσότερα κάποιος επιθυμεί»*)⁴⁸ αλλά και επαναπροσδιορίζει το σύνολο των σχέσεων ανθρώπου-φύσης και ανθρώπου-ανθρώπου.

Ο άνθρωπος, βρισκόμενος στο μεταίχμιο της μετάβασης προς την κοινωνική κατάσταση, ανάμεσα στην ασφάλεια του οικείου και τον πειρασμό του ανοικείου, διανύει την «*πιο ευτυχισμένη και την πιο μακρόχρονη εποχή*» καθώς στέκει «*σε ίση απόσταση από την απάθεια της πρωτόγονης κατάστασης και από την εκρηκτική δραστηριότητα της φιλαυτίας*».⁴⁹ Η εγκατάλειψη της νομαδικής ζωής, η σταδιακή σταθεροποίηση των ανθρώπινων σχέσεων καθώς και η εγκαθίδρυση του συλλογικού βίου δεν αποτελούν προϊόντα των ποιοτικών μετατροπών της ύλης και των φυσικών δυνάμεων· ο άνθρωπος, αδυνατώντας να εισάγει «*νέες μορφές ισχύος*», πειθαρχεί στα κελεύσματα της φύσης αναδιατάσσοντας τις υπάρχουσες.⁵⁰ «*[...] δεν έχουν άλλο τρόπο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που θα μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές με ένα μονάχα κίνητρο και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα*».⁵¹

⁴⁵ ΚΣ, σ. 60.

⁴⁶ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 62.

⁴⁷ ΛΠΑ, σ. 81.

⁴⁸ J.J. Rousseau – *The State of War*, στο J.J. Rousseau – *The Plan for Perpetual Peace, on the Government of Poland, and Other Writings on History and Politics*, (The Collected Writings of Rousseau. Vol 11), trans. C. Kelly and J. Bush, University Press of New England, 2005, σ. 63.

⁴⁹ ΛΠΑ, σ. 121.

⁵⁰ L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 27-28.

⁵¹ ΚΣ, σ. 61.

Η ποσοτική συσσώρευση των υλικών δυνάμεων και η ποιοτική αλλαγή τους διαγράφει ένα ανώτερο επίπεδο βιοτικής οργάνωσης των ανθρώπινων σχέσεων επαναθεμελιώνοντας τα ίδια τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου. Ο τελευταίος, πλέον, δεν αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του αποκλειστικά και μόνο μέσα από το σύνολο των αναγκών του και τον αγώνα για την ικανοποίησή τους· δεν εξαντλεί την ύπαρξή του ως μια μονάδα που μεριμνά απλώς για την αυτοσυντήρησή της· αντιθέτως, *«αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα από το είδος του»*.⁵²

Η διαδικασία της συνειδητοποίησης της ύπαρξης, αποχωρώντας από την έννοια της διαφοράς,⁵³ μεταφέρεται στην ετερότητά της, την ομοιότητα που φέρουν οι άνθρωποι εντός της συλλογικής ζωής· μια ομοιότητα που αίρεται μόνο κατά την εισαγωγή των ηθικών κατηγοριών της κοινωνικής ζωής: Μέσω της ταυτότητας της ομοιότητας [ομοιότητα-διαφορά] είναι που ο άνθρωπος *«καταφθάνει στην ήπειρο του καλού και του κακού και συνειδητοποιεί το ότι είναι ελεύθερος να πράξει είτε έτσι είτε αλλιώς»*.⁵⁴ Η συλλογική ύπαρξη «μολύνεται» από τις ηθικές κατηγορίες του κοινωνικά οργανωμένου βίου· η *«αξεδιάλυτη ενότητα μέσων και σκοπών»*⁵⁵ διαρρηγνύεται διαφοροποιώντας αμετάκλητα τη βούληση από την πράξη.

Η πολλαπλότητα του ενδεχομενικού και η ιδιότυπη δυναμική σχέση της τυχαιότητας και της αναγκαιότητας συναρμολογούν το άνισο και διαστροφικό οικοδόμημα της ανθρώπινης κοινωνίας· η πολιτισμική ιστορία τίθεται ως ιστορία του αλλοτριωμένου ανθρώπινου *πράττειν*. Παρ' όλα αυτά, η έξοδος από την κατάσταση της «αδιαφορίας» και της «άγριας αθωότητας» και η εισαγωγή του ανθρώπινου είδους στον κόσμο της ανισότητας και της συστηματικής πολεμικής σύρραξης των ιδιωτών δεν συνιστά ένα εκπτώτικό λογικό σχήμα· αντιθέτως, *«Ο Ρουσσώ βλέπει την εμφάνιση της ανισότητας σαν ένα βήμα μπροστά. Η πρόοδος αυτή, όμως, ήταν ανταγωνιστική, ήταν ταυτόχρονα, και βήμα πίσω»*.⁵⁶

⁵² Μ. Δασκαλάκη – *Για την Λογική της Μετάβασης...*, ό.π., σ. 218.

⁵³ T.Todorov – *Frail Happiness*, ό.π., σ.VIII.

⁵⁴ Αυτ.

⁵⁵ Γ. Σαγκριώτης – *Δόξα και Παράδοξα*, ό.π., σ. 346.

⁵⁶ F. Engels – *Αντι-Ντιρινγκ*, ό.π., σ. 179.

1.3 Παρέκβαση στην Τριφασική Κίνηση της Ανθρώπινης Ιστορίας και τις «Μεταμορφώσεις» της Ανισότητας

Η ευκρίνεια της επαναστατικής «ζεστασιάς» του ρουσσωικού κειμενικού σώματος, προκύπτοντας αφενός από το μένος ενάντια στην κοινωνικά προσδιορισμένη αλλοτριωτική κίνηση της ανθρώπινης ύπαρξης -η οποία νομοτελειακά τείνει προς την κατάρρευση του προσδιορισμένου πολιτικού βίου-⁵⁷ και αφετέρου από τη βαρύτητα που προσδίδει στη βούληση, την επιθυμία και το *πράττειν* των υποκειμένων, συναρμολογείται γύρω από το «βαθύτερο νοηματικό σημείο»⁵⁸ του ρουσσωικού έργου· η εγκατάλειψη κάθε μεταφυσικής λογικής της θεοδικίας συμπίπτει με τη γνωσιολογική τοποθέτηση του ανθρώπου στο κέντρο των κοινωνικοπολιτικών αντιφάσεων, μακριά από κάθε υπερβατική μεσολάβηση.⁵⁹ Οιαδήποτε απόπειρα επίλυσης της προβληματικής του «κακού»,⁶⁰ το οποίο συνιστά προϊόν ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού, οφείλει να προκύψει δια μέσου της έκφρασης της αναδιάταξης των παγιωμένων δυνάμεων και μορφών ισχύος.⁶¹ μια αναδιάρθρωση η οποία βαραίνει αποκλειστικά τους ώμους των ανθρώπινων συνεργατικών σχέσεων. Η αναγκαία «αλλαγή του τρόπου ύπαρξης»,⁶² η ανεύρεση-επινόηση⁶³ μιας καταλληλότερης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, αποτελεί ακραιφνές προϊόν της ανθρώπινης βούλησης και του ανθρώπινου μόχθου. Το αλλοτριωμένο και αλλοτριωτικό κοινωνικό γίνεσθαι απεικονίζεται δια μέσου μιας διπλής μετάβασης⁶⁴ στις πτυχές της οποίας αναπτύσσονται τρεις «χρονικές» στιγμές,⁶⁵ τρεις λογικο-

⁵⁷ «Αυτή είναι η φυσική και αναπόφευκτη ροπή ακόμα και των καλύτερα συγκροτημένων κυβερνήσεων [...]» ΚΣ σ. 151.

⁵⁸ L. Colletti – *From Rousseau to Lenin, Studies In Ideology and Society*, trans. John Merrington and Judith White, New Left Books, Monthly Review Press, New York, 1972, σ. 145.

⁵⁹ E. Cassirer – *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφρ. Φωσβινκελ Ανεττε, επιμ. Χριστούλα Βίρνα, MIET, Β' έκδοση, Αθήνα, 2015, σ. 265.

⁶⁰ J.J. Rousseau- *Preface to Narcissus*, ό.π., σ. 101, υποσημείωση: «Η αγάπη για την κοινότητα και η φροντίδα για την κοινή άμυνα είναι οι μόνοι δεσμοί που τους ενώνουν [...], θα ήταν αδύνατο για αυτόν [τον πρωτόγονο] να αποκτήσει τη συνήθεια του να προκαλεί κακό [...]».

⁶¹ «Όμως, καθώς ο άνθρωπος δεν μπορεί να γεννήσει καινούριες δυνάμεις αλλά μόνο να ενώσει και να κατευθύνει τις ήδη υπάρχουσες, δεν υφίσταται τότε άλλο μέσον για να συντηρηθεί [...]» ΧΓ, σ.25.

⁶² L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, μτφρ. Μπετζέλος Τάσος, Νήσος, 2015, σ. 27.

⁶³ Μια καθοριστική αμφισημία στο ευρύτερο corpus της δευτερογενούς βιβλιογραφίας -με το οποίο θα ασχοληθούμε σε επόμενο κεφάλαιο- ανακύπτει στην απόπειρα διερεύνησης της σχέσης του πολιτικού τρόπου οργάνωσης και των αρχών της κίνησης του φυσικού δικαίου, είτε ως σχέση άρσης και ολικής ρήξης είτε ως σχέση διατήρησης.

⁶⁴ I.R. Azizoğlu – *Πολιτική και Ισότητα, η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2017, βλ. επίλογο.

⁶⁵ R. P. Hanley – *Rousseau's Three Revolutions*, European Journal of Philosophy, March 2021, Vol. 29, issue 1, σ. 105-119.

ιστορικές φάσεις οι οποίες με τη σειρά τους κωδικοποιούν το γίνεσθαι-ανισότητα και τις κοινωνικές μεταμορφώσεις του.

Για το ρουσσωικό corpus, ο γενέθλιος τόπος των καταγωγικών σχέσεων της κοινωνικής αλλοτρίωσης συνίσταται στις ίδιες τις πρωταρχικές σχέσεις ανισότητας που εγκαθιδρύονται «ανάμεσα» στους ανθρώπους κατά την κίνηση της ίδιας της ύπαρξης στην κοινωνική μορφή οργάνωσής της.⁶⁶

Η πρώτη λογική στιγμή, η πρώτη φάση της παγίωσης της ανισομερούς κατανομής των κοινωνικών πόρων, αρθρώνεται γύρω από τη *«θεμελίωση του νόμου και του δικαιώματος της ιδιοκτησίας»*⁶⁷ αποτελώντας τη γενεσιουργό δύναμη του κοινωνικού σχεσιακού δίπολου πλούσιου και φτωχού καθώς και των κατηγοριών του πλεονάσματος και της ελλείψεως· η πρώτη αυτή φάση σηματοδοτεί και τη μετάβαση της ανθρώπινης ύπαρξης από τη φυσική κατάσταση της πληρότητας και της «αδιαφορίας» στην κοινωνική κατάσταση της ατομικής συμφεροντολογίας και της διυποκειμενικής εκμετάλλευσης. Η ιδιοκτησία, «μολύνοντας»⁶⁸ το σύνολο των νεότευκτων κοινωνικών σχέσεων, θέτει τις οικονομικές σχέσεις ως κρηπίδωμα του συνόλου του κοινωνικού οικοδομήματος.

Η δεύτερη φάση οργανώνεται κατά τη μετάβαση της ύπαρξης, ως κοινωνικής πλέον, στην πολιτική της μορφή και κωδικοποιείται στη διαδικασία της *«εγκαθίδρυσης της εξουσίας»*⁶⁹ σχηματίζοντας τα σχεσιακά σημεία της πολιτικής ισχύος και της αδυναμίας· η οντική διάσταση της ισχύος είναι και εκείνη η οποία, αναδρώντας στα αίτια παραγωγής της, προσδίδει νομικοπολιτική μορφή στις οικονομικά άνισες σχέσεις αποτελώντας παράλληλα τη ρυθμιστική αρχή των «ιδεολογικών» πτυχών είτε του πραγματικά «μοναδικού» κοινωνικού συμβολαίου είτε του πλήθους των διαστροφικών και φαύλων κοινωνικών συμβάσεων.

Η τρίτη φάση δεν αποτελεί παρά απόρροια του περαιτέρω νομοτελειακού εκφυλισμού των σχέσεων ισχύος· τούτη η αποσύνθεση εκβάλλει στην ανατροπή των σχέσεων της κυριαρχίας⁷⁰ σφυρηλατώντας τα δεσμά της σκλαβιάς· η ασύμμετρη σύνδεση των μελών του πολιτικού σώματος προκαλεί τη μετατόπιση του κοινωνικοπολιτικού βίου από την ευταξία στην ετερότητά της, την αταξία: *«η ισχύς και η βούληση δεν ενεργούν πλέον σε συμφωνία και το διαλυμένο κράτος βυθίζεται έτσι στον*

⁶⁶ ΛΠΑ, σ. 142.

⁶⁷ Αυτ.

⁶⁸ ΑΙΜ, IV, σ. 213.

⁶⁹ ΛΠΑ, σ. 142.

⁷⁰ ΛΠΑ, σ. 142.

*δεσποτισμό ή στην αναρχία».*⁷¹ Η αυθαιρεσία της δύναμης/ισχύος διαμορφώνει τους πολεμικούς πόλους του κύριου και του δούλου η σχέση των οποίων *«αποτελεί και τον τελευταίο βαθμό της ανισότητας, και οριακό σημείο, όπου καταλήγουν στο τέλος όλες οι άλλες, μέχρις ότου κάποιες νέες επαναστάσεις διαλύσουν εντελώς την κυβέρνηση, ή την οδηγήσουν στο δρόμο της νόμιμης συγκρότησης».*⁷²

Αυτή η τριφασική κίνηση δεν εξαντλεί το περιεχόμενό της σε μια στείρα παρουσίαση του γίνεσθαι-παραγωγή των παθών του πολιτικού σώματος αλλά εκτείνεται στην απεικόνιση του τρόπου με τον οποίο αυτό διαμορφώνεται κατά τη διαδικασία της (μη) άσκησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων του.

Η ανάδυση της πολιτικής κοινωνίας μέσα από τις ρωγμές της φυσικής κατάστασης, ως αναδιοργάνωση των όρων ύπαρξης της τελευταίας, και η οικοδόμηση των πτυχών αυτής σύμφωνα με τις αρχές των φαύλων και διαστροφικών συμβάσεων σφυρηλατούν θεμέλια κοινωνικών ερειπίων. Για το ρουσσικό κειμενικό σώμα, το ιδιοσυστασιακό στοιχείο των φαύλων κοινωνιών δεν είναι άλλο από την ανισότητα· μια ανισότητα της οποίας η πολιτική οικονομία εκτείνεται ως σύστημα καταστροφής. Το σχεσιακό πλαίσιο το οποίο εισάγει η λογική της καθώς και το σύνολο των συστημικών ιδε(ολογι)ών που παράγει αναπόδραστα οδηγούν στο κοινωνικό χάος και την αταξία, στο σημείο μηδέν των αρχών εκείνων που υποτίθεται πως θα ήρε και θα κατατρόπωνε.

Η ρουσσική ιχνηλάτηση των αιτίων παραγωγής της ανισότητας οδηγεί στον παράγοντα Χ της διαστροφικής κοινωνίας: την ιδιοκτησία. Η τελευταία, ως θεμέλιος λίθος της αστικής κοινωνίας,⁷³ κατά τη συνάντησή της με το πλήθος των φυσικών ανισοτήτων (ηλικία, υγεία, σωματική ρώμη, πνευματικά-ψυχικά χαρίσματα κλπ.) στο σταυροδρόμι της κοινωνικής κατάστασης, μεταβάλλει την ουσία του σε τέτοιο βαθμό ώστε να σχηματίζει μια νέα ποιοτική κατηγορία ανισότητας· μια κοινωνικοπολιτική ανισότητα η οποία δεν αυτορυθμίζεται σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους αλλά *«εξαρτάται από ένα είδος σύμβασης και στηρίζεται, ή τουλάχιστον επιτρέπεται, από τη συναίνεση των ανθρώπων».*⁷⁴ Έτσι, το ανθρώπινο γένος, εγκαταλείποντας τα πεπερασμένα όρια των δυνατοτήτων της φυσικής ανισότητας, βρίσκει τον εαυτό του

⁷¹ ΚΣ, σ. 112-113.

⁷² ΛΠΑ, σ. 142.

⁷³ ΛΠΟ, σ. 105.

⁷⁴ ΛΠΑ, σ. 75.

δέσμιο μιας νέας απεριόριστης ανισότητας⁷⁵ την κίνηση της οποίας μπορεί να αναχαιτίσει μόνον η βούληση και το *πράττειν* του ανθρώπου ως πολιτικού όντος.

2. Η Εμπόλεμη Κατάσταση και Η Θεμελίωση της Πρωταρχικής Ανισότητας

2.1 Γίγνεσθαι-Ιδιοκτησία ή Περί της «Παραμόρφωσης» της Εργασιακής Διαδικασίας

Η μακρόχρονη κατάσταση ευημερίας δεν θα μπορούσε παρά να παραχωρήσει τη θέση της στην ετερότητά της, *«την πιο φρικτή εμπόλεμη κατάσταση»*.⁷⁶ Για άλλη μια φορά, η ρουσσωική μεθοδολογία δεν εξετάζει αυτήν την μεταβατική περίοδο ανάμεσα στην απολιτική και την πολιτική/κρατική οργάνωση βασιζόμενη σε μια αφηρημένη θέση περί της ιστορικής προτεραιότητας της πρώτης· αντιθέτως, την προσεγγίζει ως μια λογική κατασκευή της οποίας οι ιδιοσυστασιακές της αδυναμίες οδηγούν στην απόπειρα της επίλυσης των αντιφάσεων της μέσω μιας αναδιάταξης του πλαισίου των ανθρώπινων σχέσεων σε ένα ανώτερο επίπεδο υλικής οργάνωσης, εκείνο της κοινωνικής κατάστασης.

Για τον Ρουσσώ, η εμπόλεμη κατάσταση συνιστά *«μια κατάσταση διαρκείας, που προϋποθέτει σταθερές σχέσεις»*⁷⁷ συνθέτοντας το υπόστρωμα του ίδιου του καθεστώτος της ανθρώπινης αλλοτρίωσης⁷⁸ η οποία αίρει το περιεχόμενο των αρχών της «φυσικής αυτοσυντήρησης». Η παγίωση των σταθερών σχέσεων και η ύφανση του κοινωνικού ιστού αποτελούν αίτιο και αιτιατό της αποσύνδεσης του ανθρώπου από την άμεση ικανοποίηση του αντικειμένου της επιθυμίας του· τούτη η διαλεκτική σχέση, σχέση ανάδρασης, απελευθερώνει χωρίς να χειραφετεί: ο άνθρωπος αποδεσμεύτηκε από την ανάγκη των φυσικών αντικειμένων και δεσμεύτηκε στη σχέση του με τους άλλους, στη σχέση με την κίνηση και την εργασία των άλλων· άρχισε να αναδιαμορφώνεται και να συγκροτείται μέσα από τη «ματιά» των άλλων: *«Ο άγριος*

⁷⁵ F. Neuhausser, *Rousseau's Critique of Inequality*, Reconstructing the Second Discourse, Cambridge University Press, 2014, σ. 23.

⁷⁶ «Η κοινωνία εν τω γίγνεσθαι αντικαταστάθηκε από την πιο φρικτή εμπόλεμη κατάσταση. Το ανθρώπινο γένος ταπεινωμένο και θλιμμένο, μην μπορώντας πια να οπισθοχωρήσει ούτε και να απαρνηθεί της κακότυχης κατακτήσεις του, και προάγοντας την ατίμωση του με την κατάχρηση των ικανοτήτων που το τιμούν, έθεσε τον εαυτό του στο χείλος του γκρεμού.» ΛΠΑ, σ. 127.

⁷⁷ ΚΠ, σ. 416.

⁷⁸ L. Althusser – Για το *«Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 21.

ζει μέσα στον εαυτό του, ενώ ο κοινωνικός άνθρωπος, πάντα έξω από τον εαυτό του, δεν ζει παρά μέσα από τη γνώμη των άλλων και είναι σαν να αντλεί το αίσθημα της ίδιας του της ύπαρξης από την κρίση των άλλων και μόνο». ⁷⁹ Ο κοινωνικός άνθρωπος εγκαταλείπει την ταυτότητά του με τη φύση μόνο και μόνο για να ανασχηματίσει έναν αλλοτριωμένο εαυτό δια της αλλοτριωμένης κίνησης της ετερότητας.

Το ρουσσωικό έργο δεν διαμορφώνεται παρά μέσα από διακλαδώσεις, μέσα από τη συνάντηση των συγκροτησιακών του σημείων· κάθε σημείο, κάθε έννοια και κατηγορία φέρει στα όριά της την ιστορική της σημασία τείνοντας πέραν του περιεχομένου της. Κάθε κατηγορία, κάθε εννοιολογική κίνηση, κάθε οντολογική διακλάδωση -εντός του οικοδομήματος της κοινωνικής κατάστασης- έλκει την καταγωγή της από το «πρέμνο» της ανθρώπινης ύπαρξης: την «εργασία» της βούλησης προς την κατάφαση του αντικειμένου της.

Ο πρωτο-ιδιοκτήτης, ο θεμελιωτής και *«ιδρυτής της κοινωνίας των πολιτών»*,⁸⁰ ο οποίος με τους πασσάλους του επιβεβαίωσε τη μεταξίωση της κτήσης από αναγκαίο όρο της ύπαρξης και της αυτοσυντήρησης σε «πρωταρχικό κακό» της προσδιορισμένης άνισης κοινωνίας, δεν αποτέλεσε και τον δημιουργό της ποιότητας των κοινωνικών σχέσεων. Οι τελευταίες είχαν ήδη καθοριστεί *«από τη στιγμή που [οι άνθρωποι] αντιλήφθηκαν πως ήταν χρήσιμο στον έναν να διαθέτει προμήθειες για δυο»*⁸¹ επαναπροσδιορίζοντας το σύνολο των πτυχών των σχέσεων του ανθρώπινου είδους: *«[...] η ισότητα χάθηκε, η ιδιοκτησία εισχώρησε, η εργασία έγινε απαραίτητη και τα απέραντα δάση έγιναν γελαστοί κάμποι, που έπρεπε να ποτιστούν με τον ανθρώπινο ιδρώτα, και όπου γρήγορα φάνηκε να βλασταίνει και να μεγαλώνει, μαζί με τη σοδειά, η σκλαβιά και η δυστυχία»*.⁸²

Αυτή η πρώτη φάση της ανισομερούς κατανομής των κοινωνικών δυνάμεων οφείλεται αναγκαία στις σχέσεις εκείνες που βρίσκονται εγγύτερα στον πυρήνα της αναπαραγωγής της ίδιας της ύπαρξης, τις σχέσεις εργασίας, σχέσεις άμεσα οικονομικές. Για το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, η ανακατανομή της βαρύτητας των ανθρώπινων σχέσεων συμβαίνει μόνο μέσω της διάθλασής τους σε ένα εξωτερικό σημείο, εκείνο της γης· η «μεγάλη επανάσταση»⁸³ της κοινωνικής ύπαρξης προκύπτει

⁷⁹ ΛΠΑ, σ. 148.

⁸⁰ Αυτ., σ. 113.

⁸¹ ΛΠΑ, σ. 122.

⁸² ΛΠΑ, σ. 122.

⁸³ «Η μεταλλουργία και η γεωργία υπήρξαν οι δυο τέχνες των οποίων η ανακάλυψη προκάλεσε αυτή τη μεγάλη επανάσταση [...]» Αυτ.

ως ενδεχομενικό σημείο της συνάντησης της καλλιέργειας της γης⁸⁴ και της τέχνης της μεταλλουργίας.⁸⁵

Η εισαγωγή της «ίδιας» εργασίας -ως μέσο της ιδιοκτησίας- διογκώνει με διανυσματικό τρόπο τις πρότερες φυσικές και ελάχιστονες ανισότητες διαχέοντας την ουσία τους σε κάθε κοινωνική σχέση. Η αναπροσαρμογή της σχέσης ανθρώπου-γης (εξωτερικής φύσης) και ανθρώπου-ανθρώπου εγγράφει στον γενετικό κώδικα του γίνεσθαι-κοινωνία έναν ασύμμετρο, άνισο και εκμεταλλευτικό⁸⁶ κοινωνικό ορίζοντα.⁸⁷ Η δέσμευση του ανθρώπινου γένους στη γη, δια μέσου της παραγωγικής εργασίας, «ξεσκαρτάρει» τις αρετές του φυσικού ανθρώπου θυσιάζοντας παράλληλα τη νομαδικότητα και τη δυνατότητα της διαφυγής προς όφελος της πλέον αναγκαίας - ως προς την αυτοσυντήρηση-, σταθερής και ριζωματικής σχέσης με τον προσδιορισμένο εδαφικό χώρο. Η συμβολική σκηνή του πρωτο-ιδιοκτήτη απεικονίζει τους νέους υλικούς όρους του κοινωνικού βίου· πλέον, οι ανθρώπινες σχέσεις καθορίζονται από τα αποτελέσματα και τα προϊόντα της εργασιακής επενέργειας στη φύση.

Η εργασία, απαγκιστρωμένη από τη ρευστότητα της νομαδικότητας και προσδεδεμένη στη σταθερότητα των δι-υποκειμενικών σχέσεων, αποτελεί τον παράγοντα της εγκαθίδρυσης της ιδιοκτησίας, τη διαδικασία της μεταβολής της κοινής κτήσης σε «ίδια» μέσω της «βαθμιαίας πρόσθεσης αυτού που είναι “ίδιον” του κάθε ανθρώπου, της σωματικής του δύναμης και του έργου των χεριών του, σε αυτό που ανήκει στη συνολική ανθρωπότητα ως κοινότητα».⁸⁸ Η «ίδια» εργασία τίθεται ως μηχανή παραγωγής του άνισου και εκμεταλλευτικού κοινωνικού γίνεσθαι μιας και αποτελεί την αναγκαία δαπάνη της δημιουργίας ενός «καταραμένου» πλεονάσματος· πλέον, η

⁸⁴ I. Hont - *Politics in Commercial Society: Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*, Ed. Béla Kapossy and Michael Sonenscher, Harvard University Press, Cambridge and London, 2015, σ. 17· R. D. Masters - *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 1968, σ. 175.

⁸⁵ «Και ας μην λησμονούμε ότι η βία που μας οδηγεί στα έγκατα της γης, η στιγμή της μεταλλευτικής τύφλωσης, δηλαδή της μεταλλουργίας, σημαίνει την απαρχή της κοινωνίας [...]» J. Derrida – *Περί Γραμματολογίας*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1990, σ. 257.

⁸⁶ Ο όρος «εκμετάλλευση» χρησιμοποιείται καταχρηστικά μιας και θα ήταν μεθοδολογικό σφάλμα να προβάλλουμε μια ταξική ανάλυση εργασιακού τύπου στο ρουσσικό έργο καθώς ο ορίζοντας των αναλυτικών εργαλείων του περιορίζεται κυρίως στη σφαίρα της «διανομής» και όχι της παραγωγής.

⁸⁷ Εν συνεχεία, -όπως θα αποπειραθούμε να υποστηρίξουμε και στη συνέχεια- η ιδιότυπη διαλεκτική μεθοδολογία του Ρουσσώ περιγράφει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την εννοιολογική σχέση ποιότητας-ποσότητας: Η φυσική ανισότητα, στο καθεστώς της φυσικής κατάστασης σε όλες της τις εκφάνσεις, αποτελεί ζήτημα ελάχιστου σημασίας για το ανθρώπινο γένος· η ποσοτική της συσσώρευση και η μεταμόρφωσή της, δια μέσου της διαμεσολάβησης της ίδιας εργασίας, σε κάτι το ποιοτικά ανώτερο, κωδικοποιεί το πέρασμα σε μια νέα πολυπλοκότερη κοινωνική συνθήκη.

⁸⁸ Κ. Ψυχοπαίδης – *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 2010, σ. 57.

εργασία δεν εξαντλείται στο χώρο της φυσικής αυτοσυντήρησης, ως απαραίτητος όρος της ύπαρξης, αλλά εκτείνεται στο χώρο της ακατάπαυστης ιδιοποίησης, στη διαδικασία του αποκλεισμού του άλλου από την πρόσβαση στο αντικείμενο της επιθυμίας.⁸⁹ Η εργασία, πειθήνια στις εντολές της αλλοτριωμένης παραγωγής των επιθυμιών, αποτελεί τον όρο της άρσης της άμεσης ικανοποίησής τους, τον όρο της συσσώρευσης των μέσων ύπαρξης και του πλούτου: είτε πρόκειται για θησαυρούς και νομίσματα, «τους αληθινούς δεσμούς της κοινωνίας»,⁹⁰ είτε πρόκειται για «σάπια μήλα».

Κατά συνέπεια, η ιδιοκτησία, ως το αποτέλεσμα της εργασιακής διαδικασίας, καθίσταται το διαφορικό μέσο της μετατροπής των φυσικών ανισοτήτων στις νέες, ποιοτικά ανώτερες κοινωνικές ανισότητες συνιστώντας τον καταλύτη της μετατροπής του σχεσιακού μεγέθους της σωματικής ρώμης στο απόλυτο μέγεθος της οικονομικής ισχύος· το δίπολο πλούσιος-φτωχός αποτελεί την πρώτη σχέση ανισότητας της κοινωνικής κατάστασης.⁹¹ Η εντατικοποίηση της παραπάνω διαδικασίας και η εκθετική ανάπτυξη τούτης της ανισότητας διαμορφώνουν και τους όρους μιας επιπλέον ποιοτικής μετατροπής· ο διαχωρισμός του πλεονάσματος και της ελλείψεως καθώς και ο ίδιος ο αγώνας της κάλυψης της αλλοτριωμένης επιθυμητικής παραγωγής, η οποία διανοίγει ολοένα και περισσότερους χώρους, κατακερματίζουν περαιτέρω τον καταμερισμό της εργασίας και εξαρτούν σε μεγαλύτερο βαθμό τον καθένα από την εργασία του άλλου.

Η εργασία, η διαδικασία της παραγωγής και της ιδιοποίησης των αντικειμένων και συλλήβδην των σχέσεων της κίνησης της βούλησης και της επιθυμίας, αποτελεί το οντολογικό έρεισμα της γνωσιολογικής μετατόπισης του κατηγορικού πλαισίου· η εργασία δεν εξαντλεί το περιεχόμενο της έννοιας του πλεονάσματος αποκλειστικά στο χώρο της «γυμνής αυτοσυντήρησης»· αντιθέτως, ως πρωταρχική σχέση ανθρώπου-φύσης και ανθρώπου-ανθρώπου «μολύνει» το σύνολο των σταθερών κοινωνικών σχέσεων. Η έννοια του πλεονάσματος δεν υφίσταται δίχως την ετερότητά της, δίχως την άρνησή της: την έλλειψη. Η τελευταία δεν αποτελεί, αποκλειστικά, χαρακτηριστικό της αδυναμίας της κίνησης των επιθυμιών να καλύψουν το περιεχόμενό τους λόγω της υλικής απουσίας των αντικειμένων τους· αντιθέτως, εισέρχεται στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων ως οντολογικό στοιχείο της κατάστασης της απουσίας των, υπό ανάπτυξη, κοινωνικών κατηγοριών: έλλειψη

⁸⁹ Αυτ.

⁹⁰ AIM, I, σ. 249.

⁹¹ ΛΠΑ, σ. 142.

κτήσεων, έλλειψη υποκειμενικών και δι-υποκειμενικών ικανοτήτων, έλλειψη αρετών και ηθικών αρχών, έλλειψη νόμων και θετικού δικαίου, έλλειψη ισότητας, έλλειψη μιας βιώσιμης κοινωνικής μορφής οργάνωσης· εν τέλει, έλλειψη όλων εκείνων τα οποία η μετάβαση στην πολιτική μορφή οργάνωσης αναγκαία θα αποπειραθεί να διευθετήσει.

2.2 Φιλαντία, Συμφέρον και η Παραγωγή της Ατομικότητας

Ο άνθρωπος, «εγκαταλείποντας» την πληρότητα της φύσης και υπάγοντας την τελευταία σε μέσο κατάφασης των επιθυμιών του, υπεισέρχεται σε μια αλλοτριωμένη σχέση, στη διαδικασία της άρσης της ταυτότητάς του με αυτήν: *«Γνωρίζουμε ότι η φύση κατευνάστηκε, ότι δεν βρίσκεται πλέον σε πόλεμο με τον εαυτό της, από τότε που την καλλιέργησαν οι άνθρωποι: εφεξής, οι καταστροφές είναι μόνο ανθρώπινες»*.⁹² Το ανθρώπινο γένος, «απελευθερώνοντας» τις δυνάμεις της προόδου και μια απεριόριστη επιθυμητική παραγωγή, απελευθερώνει ταυτόχρονα και τους όρους της καταστροφής του εκάστοτε προσδιορισμένου κοινωνικού σχηματισμού.⁹³ Ο άνθρωπος, οργανωμένος γύρω και μέσα από τα νέα κοινωνικά δίπολα, αυτήν την αεικίνητη μηχανή παραγωγής αντιφάσεων, είναι καταδικασμένος να αποπειραθεί να επιλύσει τις καταστροφές και τα κοινωνικά δεινά αποκλειστικά και μόνο εντός της σφαίρας εμμενείας.

Η ιδιοκτησία, όμως, καθώς και το δίπολο πλεονάσματος-ελλείψεως το οποίο δημιουργεί δεν θα μπορούσε παρά να «παραμορφώνει» και την ίδια την ιδιοσυστασία του υποκειμένου. Ο διαχωρισμός του *έχειν* και του *μη έχειν*, του πλεονάσματος και της ελλείψεως ικανοτήτων, αντικειμένων και χαρακτηριστικών, προκαλεί τον θρυμματισμό του *είναι*, ως γίνεσθαι, και τον αναδιπλασιασμό του σε *είναι* και *φαίνεσθαι*· πλέον, το υποκείμενο δεν αρκείται στο να *είναι* και στο να *έχει* αλλά επιθυμεί να φαίνεται και να αναγνωρίζεται ως τέτοιο από τις έτερες συνειδήσεις. Η αγάπη για τον εαυτό (*amour de soi*) και οι αρχές της συμπονετικής αυτοσυντήρησης παραμορφώνονται τείνοντας προς το αντίθετό τους,⁹⁴ τη φιλαντία (*amour propre*) και τη ψυχρή κατάφαση του ατομικού συμφέροντος:

⁹² L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 20.

⁹³ «[...] τα ίδια πάθη που κάνουν απαραίτητη την κοινωνική θεσμοθέτηση, κάνουν αναπότρεπτη και την κατάχρησή της [...]» ΛΠΑ, σ. 142.

⁹⁴ F. Neuhaus – *Rousseau's Critique of Inequality*, ό.π., σ. 176-189.

*«Η φιλαυτία είναι ένα αίσθημα σχετικό, τεχνητό και δημιουργημένο μέσα στην κοινωνία, που σπρώχνει κάθε άτομο να ασχολείται με τον εαυτό του περισσότερο απ' ότι με οποιονδήποτε άλλο, που εμπνέει στους ανθρώπους όλα τα κακά που κάνουν ο ένας στον άλλον, και που από αυτό προέρχεται στην πραγματικότητα η τιμή».*⁹⁵

Ο ρουσσωικός άνθρωπος, ως ατομικότητα, απομακρυσμένος από τη σφαίρα της φυσικής πληρότητας, περιπλανώμενος στον αστερισμό της εργασίας, της ιδιοποίησης και της ιδιοκτησίας, αποδεσμευμένος από τη φυσική του σχέση με τα εξωτερικά αντικείμενα, διαφθείρεται μέσα από την εξαρτητική προσκόλλησή του στη βούληση και την κίνηση των υπόλοιπων ανθρώπων, των έτερων ιδιοκτητών.⁹⁶ Αυτή η κοινωνική περίοδος της «φρικτής εμπόλεμης κατάστασης» αναγκάζει τους ανθρώπους να υποβάλλουν το σύνολό των δυνάμεών τους όχι αποκλειστικά στην κατάφαση των αναγκών της «γυμνής αυτοσυντήρησης» αλλά στο σύνολο των πτυχών του γίγνεσθαι-επιθυμητική παραγωγή· στο σύνολο των «πτυχώσεων» της πρωτοβάθμιας υλικής κατηγορίας της ιδιοκτησίας, του συμφέροντος. Το συμφέρον, *«πράγμα που τον κάνει απατεώνα και ψεύτη [...] και τον υποχρεώνει να εξαπατά όλους όσους έχει ανάγκη, όταν δεν μπορεί να τους κάνει να τον φοβηθούν»*,⁹⁷ ως ιδιοσυστασιακό χαρακτηριστικό του αλλοτριωμένου φυσικού ανθρώπου, του ιδιώτη-αστού, εμπεριέχει όχι μόνο το πλήθος των αντικειμενικών αρχών της αυτοσυντήρησης και το σύνολο των δευτερευουσών υποκειμενικών κτήσεων⁹⁸ αλλά και τις απαραίτητες υλικές και ψυχολογικές ιδιότητες της αναπαραγωγής και βελτίωσης της κοινωνικής θέσης του υποκειμένου· μια θέση η οποία οργανώνεται δομικά από το όλον των έτερων ματιών, κρίσεων και πράξεων.

Η άρση της άμεσης εξάρτησης από τα φυσικά/σωματικά αντικείμενα και η μετακίνησή της στην ετερότητά της, σε μια αντικειμενική σχέση διαμεσολαβημένη από τη βούληση των άλλων κτητών, συναρμολογεί μια ολότητα κοινωνικών σχέσεων κατά την οποία ο έτερος άνθρωπος δεν αποτελεί παρά ένα απλό εμπόδιο στην κίνηση προς την ικανοποίηση του αντικειμένου της επιθυμίας: *«[...] ο θάνατος του [άλλου] είναι*

⁹⁵ ΛΠΑ, σ. 182.

⁹⁶ «Ζουν πια μονάχα μέσα στη γνώμη των άλλων, και ας πούμε έτσι, μονάχα απ' αυτήν αντλούν το συναίσθημα της ίδιας τους της ύπαρξης [...]» Β. Groethuyzen – *Η Φιλοσοφία της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. Π. Κονδύλης, Κάλβος, Αθήνα, 1985, σ. 115.

⁹⁷ ΛΠΑ, σ. 126.

⁹⁸ Σ. Δημητρίου – *Ο Ελεύθερος Άνθρωπος, Ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και Η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*, Πόλις, Αθήνα, 2021, σ. 422.

μέσον και όχι στόχος της νίκης, γιατί μόλις υποκύψει ο ηττημένος, ο νικητής αρπάζει το επίμαχο πράγμα, η μάχη παύει και ο πόλεμος έχει τελειώσει».⁹⁹

Κάθε μεταχρυσική, εμπόλεμη κατάσταση παρουσιάζει -τουλάχιστον- δυο κοινά σημεία, τον φόβο και τη βία. Για τον Ρουσσώ, η καρδιά του κοινωνικού ανθρώπου κυριαρχείται από το φόβο του χαμού και της απώλειας· μιας απώλειας όχι μόνο της ίδιας της ύπαρξης, το φάρμακο της οποίας είναι η νομαδική κίνηση και η διαφυγή, αλλά της απώλειας της υλικής και συμβολικής ιδιοκτησίας, το αντίδοτο της οποίας είναι αποκλειστικά και μόνο η βίαιη υπεράσπισή της.¹⁰⁰

Η ολοένα και εντατικότερη εξάρτηση του κάθε ανθρώπου από την εργασία και τη βούληση του άλλου καθώς και η εγκαθίδρυση της ιδιοκτησίας και της παγίωσης των κοινωνικών σχέσεων καθιστούν τον θεσμό της ιδιοκτησίας κάτι το τρομοκρατικό· ο θρησκευτικού τύπου ατομικός εγωισμός¹⁰¹ στη συνάντησή του με τον φόβο της απώλειας του συνόλου των ατομικών κτήσεων εγγράφει στον γενετικό κώδικα των κοινωνικών σχέσεων μια αμιγώς βίαιη και αρνητικά προσδιορισμένη κίνηση.¹⁰² Σε αντίθεση με έναν Χομπς, ο οποίος κατανοεί τη βία ως ιδιότητα της φύσης του ανθρώπου όταν αυτή δεν περιορίζεται από τον Λεβιάθαν, ο Ρουσσώ προσεγγίζει τη βία ως έκφραση, ως φαινόμενο, της κίνησης της ιδιοκτησίας και των «παρενεργειών» της· το «ψεγάδι» εντοπίζεται στις σχέσεις και όχι στην «ουσία» του ανθρώπου.^{103 104} Η κατάσταση του πολέμου συνιστά προϊόν του ακατάπαυστου αγώνα των ιδιοκτητών να ικανοποιήσουν τις ακόρεστες επιθυμίες τους. Ο ιδιοκτήτης, ως άλλος «Τάνταλος», μαρτυρικά παλεύει να ικανοποιήσει το ανικανοποίητο· αγωνιά να προσεγγίσει τα αντικείμενα της επιθυμίας του τα οποία διαρκώς του διαφεύγουν. Το πλεονάζον πλήθος

⁹⁹ ΚΠΠ, σ. 430.

¹⁰⁰ Ο Ρουσσώ στο συγκεκριμένο σημείο αντιστρέφει το επιχείρημα του Λα Ροσφουκώ, ο οποίος περιγράφει με παρόμοιο τρόπο τη σχέση των δικαϊκών κατηγοριών και της ιδιοκτησίας εντός της εμπόλεμης κοινωνικής κατάστασης: «Αυτό είναι που μας οδηγεί να στοχαζόμαστε και να σεβόμαστε τα συμφέροντα του γείτονα, και εκούσια ποτέ να μην του κάνουμε κακό. Αυτός ο φόβος κρατά τον άνθρωπο εντός των ορίων εκείνων που η φύση ή η τύχη του έδωσε. Χωρίς αυτόν τον φόβο, διαρκώς θα έκανε επιδρομές στους άλλους.» F. Rochefoucauld - *Moral Reflections, Sentences and Maxims*, W. Gowans, 1851, digitized 2007, σ. 155 ([Moral Reflections, Sentences and Maxims of Francis, Duc de la Rochefoucauld - François duc de La Rochefoucauld - Google Books](#)).

¹⁰¹ G.D. Volpe – *Rousseau and Marx*, trans. J. Fraser, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1978, σ. 24

¹⁰² *The Political Writings of Jean Jacques Rousseau*, ed. C. E. Vaughan, Cambridge University Press, 1915, vol. I, σ. 447.

¹⁰³ J. Starobinski – *Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 17.

¹⁰⁴ «Είναι η εμπράγματη και όχι η ανθρώπινη σχέση που προκαλεί τον πόλεμο, και καθώς η εμπόλεμη κατάσταση δεν μπορεί να προκύψει από απλές προσωπικές σχέσεις, αλλά μόνον από σχέσεις ιδιοκτησίας, ο ιδιωτικός πόλεμος, ή του ανθρώπου με τον άνθρωπο, δεν μπορεί να υπάρξει ούτε στη φυσική κατάσταση, όπου δεν υπάρχει σταθερή ιδιοκτησία, ούτε στην κοινωνική κατάσταση, όπου τα πάντα υπάγονται στην αρχή των νόμων.» ΚΣ, σ. 56.

των κοινωνικών αντικειμένων δεν καταδεικνύει παρά την οντολογική αδυναμία της κοινωνικής κατάστασης -στην εμπόλεμη μορφή οργάνωσης της- να κοινωνικοποιήσει εξίσου το σύνολο των αγαθών της στο σύνολο των μελών της.

2.3 Οι Αντινομίες και η Κατάρρευση της Εμπόλεμης Κατάστασης

Προσεγγίζοντας την έλλειψη ως ιδιότητα της ύλης είναι αναγκαίο να καταπιαστούμε με την ευρύτερη ρουσσική έννοια των υλικών δυνάμεων. Το ύστερο ρουσσικό corpus συμβιβάζεται¹⁰⁵ με μια οιονεί αναπόδραστη ιδιότητα των πραγμάτων αυτών καθ' εαυτά: την τάση τους προς τη διατάραξη της ισότητας και τη μονιμοποίηση του έτερου πόλου αυτής, την επικυριαρχία της ανισότητας· το αυτόματο της αλλοτριωμένης κίνησης του πολιτισμικού γίνεσθαι νομοτελειακά διαγράφει μια εντροπική τροχιά η οποία καταλήγει στο ταξικό χάος και την πολιτική αταξία. Το «σφάλμα» του Ρουσσώ δεν εντοπίζεται τόσο στον πυρήνα του επιχειρήματός του όσο στη μεθοδολογία του· τα «πράγματα», ως ύλη -με τη φυσική έννοια του όρου-, διαθέτουν ιδιότητες ίδιες με εκείνες των «νευτώνειων» υλικών δυνάμεων. Το ρουσσικό corpus, αδυνατώντας να διακρίνει κατηγορικά τις ιδιότητες της «ύλης» οργανωμένης στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας, μέσω μιας αφαίρεσης, προβάλλει στην κοινωνική έκφραση της ύλης ιδιότητες των καθ' εαυτών φυσικών δυνάμεων. Κατά συνέπεια, διατηρώντας στον πυρήνα της μεθοδολογίας του αυτόν τον ιδιότυπο και ιδιότροπο «σπινοζισμό», αντιτάσσει στο αναπόφευκτο της κίνησης της ισχύος των «πραγμάτων» μια δύναμη, κοινωνικά οργανωμένη μεν, εξίσου ισχυρή δε, έτσι ώστε να διαρρήξει τον αντι-κοινωνικό χαρακτήρα της φυσικής ροπής των πραγμάτων: το βουλευτικό *πράττειν* των κυρίαρχων υποκειμένων.

Η ποιοτική αναδιοργάνωση της υλικής κατηγορίας της έλλειψης, η φτώχεια, τίθεται, εντός της κοινωνικής κατάστασης, ως κωδικοποίηση της ιδιοκτησιακής ανισότητας, ως κεντρική έννοια στην πρώτη φάση της κίνησης της πολιτισμικής ιστορίας· η *«μετατόπιση του άξονα της προβληματικής του κακού από το στρατόπεδο της θεοδικίας σε αυτό της πολιτικής»*¹⁰⁶ υποδηλώνει την αναγκαιότητα μιας νέας μετατόπισης, τη μετάβαση στην πολιτική οργάνωση. Ο νέος αυτός κοινωνικός χώρος

¹⁰⁵ «Αλλά αν οι καταχρήσεις είναι αναπόφευκτες, έπεται ότι δεν πρέπει τουλάχιστον να τις ελέγχουμε; Επειδή ακριβώς η ισχύς των πραγμάτων τείνει συνεχώς να καταστρέφει την ισότητα, η ισχύς της νομοθεσίας πρέπει πάντα να σκοπεύει στη διατήρησή της.» Αυτ., σ. 107.

¹⁰⁶ L. Colletti – *From Rousseau to Lenin*, ό.π., σ. 145.

αναλαμβάνει τη συναρμολόγηση των γραναζιών της μηχανής του κοινωνικού αναδρώντας έτσι στα ίδια τα αίτια της παραγωγής του. Για τον Ρουσσώ, οι οικονομικές αντιθέσεις μπορούν να διευθετηθούν μόνο μέσω της ενότητας της πολιτικής και της ηθικής δράσης.^{107 108}

Ενάντια σε έναν Κασσίρερ (Ernst Cassirer), ο οποίος θεωρεί πως «ο Ρουσσώ δεν εξεγείρεται ενάντια στη φτώχεια καθ' εαυτή»,¹⁰⁹ αντιπαραβάλλουμε έναν Ρουσσώ του οποίου το κοινωνικό οικοδόμημα *a priori* αποστερεί τη δυνατότητα της ακραίας ιδιοκτησιακής ανισότητας.¹¹⁰ Ο Κασσίρερ, θεωρώντας πως για τον Ρουσσώ η ιδιοκτησιακή ανισότητα «είναι κάτι το αδιάφορο (ένα ζήτημα μη ηθικής σημασίας)»,¹¹¹ υποβαθμίζει τη δράση του κυρίαρχου αποκλειστικά στο χώρο της διασφάλισης του ισοκαταμερισμού των αγαθών μόνο στο βαθμό που το καθεστώς της ιδιοκτησιακής ανισότητας απειλεί να τραυματίσει την ηθική οντότητα του κυρίαρχου.¹¹² Ο Κασσίρερ υποτιμά αφενός το κανονιστικό πλαίσιο της ρουσσωικής κριτικής και την ολομέτωπη επίθεσή της ενάντια στο «έργο του τυχαίου» -προϊόν του οποίου είναι κατεξοχήν η φτώχεια- και αφετέρου καταστρέφει τον χώρο που προσφέρει το ρουσσωικό κειμενικό σώμα στην ανθρώπινη βούληση. Ακόμα και αν ο Ρουσσώ προκρίνει έναν λακωνικό πλην αξιοπρεπή βίο, το έργο του καθιστά την πολιτική ένα όργανο κατάφασης του περιεχομένου των αναγκών και των επιθυμιών του κυρίαρχου λαού το οποίο όταν βρίσκεται σε συμφωνία με τις αρχές της γενικής βούλησης τείνει πάντοτε προς το αγαθό.¹¹³

Τέλος, το ρουσσωικό corpus, για εμάς, επιτυγχάνει να διακρίνει την ποιοτική διαφορά ανισότητας από ανισότητα· η κατηγορία της έλλειψης -και ειδικότερα της φτώχειας- δεν μπορεί να εξισωθεί λειτουργικά με το σύνολο των φυσικών ανισοτήτων ούτε σε ατομικό επίπεδο ούτε σε συλλογικό. Η άνιση κατανομή της σωματικής

¹⁰⁷ Σε αντίθεση με την νεοκαντιανή ερμηνεία ενός Cassirer, η οποία κατανοεί τη ρουσσωική πολιτική ως κάτι το αμιγώς υποταγμένο στις ηθικές προσταγές (E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 66), προκρίνουμε μια παρόμοια ερμηνεία με εκείνη της Shklar, η οποία αναδεικνύει την πολιτική ως το γίνεσθαι της ενότητας πολιτικής-ηθικής εντός της κίνησης της γενικής βούλησης (J. D. Shklar – *Men and Citizens, A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, 1969, σ. 184).

¹⁰⁸ «Μια ηθικότητα καθ' εαυτήν, εξωτερική και ανεξάρτητη της πολιτικής, και περιορισμένη στην εσωτερική ζωή του ανθρώπου, είναι κάτι το αδιανόητο για τον Ρουσσώ [...]» L. Colletti – *From Rousseau to Lenin*, ό.π., σ. 144.

¹⁰⁹ E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 61.

¹¹⁰ ΛΠΟ, σ. 105.

¹¹¹ E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 60.

¹¹² Αυτ., σ. 60-61.

¹¹³ ΛΠΟ, σ. 69· « [...] η γενική βούληση είναι πάντοτε ορθή και αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον [...]»· ΚΣ, σ. 77 (βλ. επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας).

δύναμης, των ικανοτήτων και των πνευματικών χαρισμάτων, εντός της φυσικής κατάστασης, ακόμη και αν αποτελεί πρόβλημα για τη μεμονωμένη ύπαρξη, συνιστά κάτι το ελάχιστον για το ανθρώπινο γένος· αντιθέτως, η έλλειψη, ως αναπόδραστη συνθήκη των διαστροφικών κοινωνιών, δεν αποτελεί απλώς ζήτημα της μεμονωμένης ατομικής ύπαρξης αλλά συνιστά κάτι το «κακό», συνιστά κίνδυνο για το σύνολο του γένους μιας και ως πτυχή της ίδιας της εντροπικής κίνησης της πολιτισμικής κατάστασης απειλεί επί της αρχής την οργανωμένη κοινωνική ύπαρξη.

Η ρουσσωική λογική προέκταση της δι-υποκειμενικής μάχης για την κατάφαση της επιθυμίας και την προσέγγιση του αντίστοιχου αντικειμένου αυτής χαρτογραφεί τον ορίζοντα της εμπόλεμης κατάστασης· η επιθυμία του αφανισμού όλων των άλλων ιδιοκτητών είναι ασύμβατη με το καθεστώς της σχεσιακής δέσμευσης της ανθρωπότητας. Η ίδια η «πυρηνική» κινητοποίηση του περιεχομένου της επιθυμητικής παραγωγής και η ανθρωπολογική αρχή της απόλαυσης δρουν ανασταλτικά για τον αφανισμό όλων μιας και ο νικητής *«που θα είχε την ατυχία να μείνει μόνος στον κόσμο [...] δεν θα απολάμβανε τίποτε, επειδή ακριβώς θα τα είχε όλα»*:¹¹⁴ ο αριθμός των ιδιοκτητών οφείλει να μειωθεί δίχως να απολεσθεί η φυσική/σωματική ύπαρξη. Συνεπώς, οι βίαιες συναντήσεις των ιδιοκτητών περιορίζονται σε μια πληθώρα συμβάντων συνιστώντας τον κανόνα της εμπόλεμης σχεσιακής κατάστασης. Η αναγκαία έξοδος από την κατάσταση του διαρκούς πολέμου κινητοποιείται από τον αγώνα για ειρήνη, τον αγώνα της διατήρησης του υπάρχοντος: *«Αντί να σφάζει τους πάντες, θα τους αλυσοδέσει όλους, για να έχει έστω δούλους, τότε όμως το ζήτημα αλλάζει πλήρως· και αφού δεν τίθεται πλέον θέμα καταστροφής, η κατάσταση πολέμου παύει να υπάρχει»*.¹¹⁵

Η κατάφαση του περιεχομένου της έννοιας του πολέμου σημαίνει και την ίδια τη διαδικασία της άρσης του· ο αγώνας για την αποστέρηση του εκάστοτε αντικειμένου από το έδαφος της συλλογικής κοινωνικής κτήσης καθώς και ο αγώνας της ισχυρότερης συνείδησης να επιβληθεί επικαλούμενη το φυσικό δικαίωμα του ισχυρότερου καταρρέουν υπό την πίεση των ιδιοτήτων της κατηγορίας της ιδιοκτησίας και τις νέες σχέσεις που αυτή εγκαθιστά: *«Τώρα που η φυσική κατάσταση έχει καταργηθεί ανάμεσά μας, ο πόλεμος δεν υπάρχει πια μεταξύ ιδιωτών και οι άνθρωποι που επιτίθενται σε*

¹¹⁴ ΚΠ, σ. 415.

¹¹⁵ Αυτ.

*άλλους με δική τους πρωτοβουλία [...] δεν αντιμετωπίζονται ως εχθροί τους αλλά ως γνήσιοι ληστές».*¹¹⁶

Το δικαίωμα της ισχύος, ως σχετικό μέγεθος -τη στιγμή της άσκησής του- ή ως απόλυτο, είτε εδράζεται στις δίκαιες απαλλοτριώσεις των πλουσίων από τους φτωχούς είτε εδράζεται στους άδικους σφετερισμούς των «λύκων», των τυράννων του ανθρώπινου είδους, καταρρέει κατά τη συνάντησή του με την ιδιοσυστασία της κίνησης των σταθερών ιδιοκτησιακών σχέσεων. Η τελευταία, αναδιαμορφώνοντας τις αναγκαίες υλικές συνθήκες της αναπαραγωγής της και εισάγοντας ένα νέο κατηγορικό corpus, μετατρέπει τις «αρετές» των φυσικών προνομίων (σωματική ρώμη, ψυχοπνευματικά χαρίσματα, ικανότητες κλπ.) σε κάτι το άκαιρο, σε κάτι το ξένο για τις αρχές της κίνησης της αστικής κοινωνίας: ο μακιαβελικός λέοντας υποκύπτει στην πονηριά της αλεπούς.

Μολονότι η κατηγορία της φυσικής ισχύος υποβαθμίζεται, εντός του ρουσσωικού οικοδομήματος, δεν αφανίζεται πλήρως από το πλαίσιο των κοινωνικών δυνάμεων αλλά παραμένει σε λανθάνουσα μορφή έως ότου η αναπόδραστη τροχιά των διαστροφικών κοινωνικών συμβάσεων καταλήξει στον ίδιο τους τον εκφυλισμό, στην αποσύνθεσή τους σε μια «οιονεί αντεστραμμένη φυσική κατάσταση»,¹¹⁷ την κατάσταση του δεσποτισμού και της τυραννίας.

¹¹⁶ ΑΠΠ, σ. 431.

¹¹⁷ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, ό.π., σ. 155.

3. Η Πολιτική Ισχύς και οι Νομοτελειακές Εκπτώσεις του Κοινωνικού Βίου

3.1 Η παραγωγή της πολιτικής εξουσίας και «οι συμβάσεις των εχθρών του ανθρώπινου γένους»

Το λογικό στάδιο της ωρίμανσης της εμπόλεμης κοινωνικής κατάστασης, θεμελιώνοντας τις υλικές δυνατότητες της άρσης της, συνδέεται οργανικά με την προβληματική της «πρωταρχικής» συσσώρευσης του πλεονάσματος της δι-υποκειμενικής παραγωγής, ήτοι της βουλευτικής ανεύρεσης του τρόπου διαφύλαξης και αναπαραγωγής των κοινωνικών όρων μιας συστηματικής κατάστασης ανισότητας και εκμετάλλευσης, την «ισχυροποίηση» του έργου της τυχειότητας. Η τριφασική λογικο-ιστορική κίνηση των μεταμορφώσεων της ανισότητας καταδεικνύει τη ρήξη του ρουσσωικού έργου με την παραδοσιακή φυσιοκρατική λογική· η συγκεντροποίηση του κοινωνικά «καθαρού προϊόντος» και η τελετουργική διαδικασία μετουσίωσής του σε ατομική ιδιοκτησία δεν κωδικοποιούν απλώς το γεγονός πως «όλοι εργάζονται για άλλους»¹¹⁸ αλλά πως όλοι δεσμεύονται να εργάζονται για εκείνους οι οποίοι εξ αρχής τους αποστέρησαν τα υλικά μέσα της επιβίωσής τους.

Η ρουσσωική «επανάσταση»¹¹⁹ αποσυνδέει, σε λογικό επίπεδο, την παραγωγή του πλεονάσματος από τον «φυσιοκρατικό» χώρο της γεωργίας¹²⁰ και την επανασυνδέει με το σύνολο της πολυεπίπεδης κοινωνικής παραγωγής. Η παραγωγή και η συγκρότηση της άρνησης της εμπόλεμης κατάστασης, ως κατάστασης πολιτικής, επιβάλλει έναν νέο ολοκληρωτικό καταμερισμό της εργασίας: «*Το πλεόνασμα των ιδιωτών παράγει όσα χρειάζεται το δημόσιο. Από αυτό έπεται ότι η πολιτική κατάσταση δεν μπορεί να υπάρχει, παρά μόνο όσο η εργασία των ανθρώπων αποδίδει περισσότερα από όσα είναι αναγκαία*».¹²¹ Η κοινωνική μηχανή οφείλει να πραγματώνει το σύνολο των αναγκών και των επιθυμιών που η ίδια παράγει: κατά την πολιτισμική αλλοτριωτική κίνηση οι ανάγκες του πνεύματος οφείλουν να καλύπτονται εξίσου με τις ανάγκες του στομαχιού. Στο συγκεκριμένο σημείο, βέβαια, ανακύπτει μια

¹¹⁸ H.G.R. Mirabeau - *Philosophie Rurale, ou, Économie générale et politique de l'agriculture, reduite à l'ordre immuable des loix physiques & morales, qui assurent la prospérité des empires*, Les libraires associés, Amsterdam 1764. Vol. I, σ. 117.

¹¹⁹ R. P. Hanley – *Rousseau's Three Revolutions*, ό.π.

¹²⁰ L.L. Pasinetti – *Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής*, μτφρ. Α.Σ. Κορκοτσιδής, Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1991, κεφ. 1^ο, ιδίως σελίδες 17-33.

¹²¹ ΚΣ, σ. 138-139.

καθοριστική πτυχή της ρουσσωικής λογικής· σε αντίθεση με έναν Πούφεντορφ, ο οποίος αρνείται να παραχωρήσει οποιαδήποτε προτεραιότητα ανάμεσα στην ιεράρχηση των επιθυμιών,¹²² ο Ρουσσώ προκρίνει μια υποτυπώδη και αναγκαία ιεράρχηση του επιθυμητικού γίνεσθαι με γνώμονα την ίδια την αναπαραγωγή και διατήρηση της ύπαρξης.¹²³ Οι επιθυμίες που λυτρώνουν τις ανάγκες του στομαχιού δεν εξισώνονται με τις επιθυμίες που λυτρώνουν τις αλλοτριωμένες ανάγκες του αστικού πνεύματος.¹²⁴ η επιθυμία για την πολυτέλεια υπολείπεται της επιθυμίας για την αυτοσυντήρηση· ο «ανθρωπιστικός βολονταρισμός»¹²⁵ του ισχυρού υποκύπτει στην πείνα του φτωχού. Ο Ρουσσώ, ακολουθώντας τον Γρότιο, αναγνωρίζει πλήρως την «υψηλότητα» του φυσικού νόμου.¹²⁶ ο πεινασμένος, επικαλούμενος τα φυσικά του δικαιώματα, δύναται να επανιδιοποιηθεί αυτό που του στερήθηκε δίχως να υπόκειται ούτε στο δίκαιο ούτε στη φιλανθρωπία των ισχυρών. Παρ' όλα αυτά, το κανονιστικό πλαίσιο της ρουσσωικής κριτικής συλλαμβάνει τον άνθρωπο ως ιστορικό υποκείμενο, ως ένα υποκείμενο του οποίου ο βίος οντολογικά τείνει πέραν της «απογυμνωμένης» ύπαρξής του.

Κόντρα σε έναν «ουδέτερο» Ρουσσώ -τύπου Κασίερ-, για εμάς, ο πολίτης της Γενεύης ανατέμνει την κίνηση της παραγωγής της πολιτικής κοινωνίας από τη σκοπιά εκείνων που βρίσκονται «απελευθερωμένοι» από τα μέσα της επιβίωσής τους. Στον πυρήνα της δεύτερης φάσης της κίνησης της κοινωνικής ιστορίας, της πολιτικής οργάνωσής της, τοποθετείται η στιγμή της παραγωγής της κυρίαρχης εξουσίας· μια κατηγορία η οποία, αν και αποτελεί σε σχέση με το κοινωνικό συμβόλαιο έκφραση

¹²² «Δεν παρατηρούμε στους ανθρώπους μια ίδια επιθυμία, απλή και ενιαία· αντιθέτως, η καρδιά τους ταραζεται από μια σειρά διαφορετικών επιθυμιών που συνδυάζονται μεταξύ τους με θαυμαστή ποικιλία.» (κάτι το οποίο δεν αρνείται εν γένει ο «πολίτης της Γενεύης») S. Pufendorf – JNG, II, I, παρ. 7 στο Φ. Σταϊνχάουερ – *Η Παράδοση της Θεωρίας του Φυσικού Δικαίου και ο Σάμουελ Πούφεντορφ*, ό.π., σ. 79.

¹²³ Για την αμφισημία-παραδοξολογία της ρουσσωικής θέσης περί της επιθυμίας βλ. Katrin Froese-*Openings that Close: The Paradox of Desire in Rousseau*, στο M. Blackell, J. Duncan and S. Kow (ed.) – *Rousseau and Desire*, University of Toronto Press, Toronto, 2009, σ. 104-117.

¹²⁴ J.J. Rousseau – *The Plan for Perpetual Peace, on the Government of Poland, and Other Writings on History and Politics*, ό.π., σ. 138, 144, 178.

¹²⁵ «Ο ιδιοκτήτης έχει το δικαίωμα επάνω στις κτήσεις του ακόμα και ενάντια σε κάποιον ο οποίος βρίσκεται σε κατάσταση ακραίας ανάγκης, στο μέτρο στο οποίο, τουλάχιστον, είναι σε θέση να αποφασίζει αν αυτό το άτομο αξίζει ή όχι τη λύπησή του.» S. Pufendorf - JNG 2,6, παρ. 6 (https://books.google.gr/books?id=IVk AAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbv atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false).

¹²⁶ Ακόμη και αν -όντως- ο Ρουσσώ διάσπαρτα «παραδέχεται τρεις ανώτερες και ανεξάρτητες αρχές από τον κυρίαρχο, αυτή του Θεού, αυτή του Φυσικού Νόμου και αυτή της Τιμής (Honor)», (G. Deleuze – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, trans. and ed. Arjen Kleinherenbrink, Radboud University Nijmegen, Nijmegen XX, σ. 70-73) για εμάς, ο τρόπος με τον οποίο συνθέτει το κοινωνικό συμβόλαιό του «τείνει» να το σχετίζει με τον φυσικό νόμο μόνο στο βαθμό που τον αίρει.

πρώτου βαθμού, συνιστά μια κατηγορία *sui generis* μιας και συνιστά συγκροτησιακή προϋπόθεση του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου.

Στον αντίποδα της ώριμης, συλλογικής και φιλολαϊκής διαχείρισης και οργάνωσης της κυρίαρχης εξουσίας βρίσκεται μια πολιτική εξουσία η οποία εντατικοποιεί τις υπάρχουσες οικονομικές ανισότητες διανοίγοντας παράλληλα νέους χώρους που με τη σειρά τους καλύπτονται από τις περαιτέρω μεταμορφώσεις των πρωταρχικών ανισοτήτων. Η αντικειμενική κίνηση της ανθρωπότητας, ως κίνηση κοινωνική, εντός του αλλοτριωμένου γίνεσθαι, απελευθερώνει δημιουργώντας μια σωρεία λογικών ενδεχομένων· η ρουσσωική σύλληψη της διαφοράς συμβαίνει μόνο δια μέσου της κριτικής της ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής μορφής που λαμβάνει το κοινωνικό γίνεσθαι: τη διαδικασία της σύναψης των φαύλων και διαστροφικών συμβάσεων. Τούτες οι συμβάσεις *«των ιδίων των εχθρών του ανθρώπινου γένους»*¹²⁷ συνιστούν το προϊόν της συνάντησης της νομοτελειακής κίνησης της ιδιοκτησίας και του περιεχομένου της με το συνειδητό μεν, φοβικό δε *πράττειν* εκείνης της κοινωνικής «ομάδας» η οποία έχει συσσωρεύσει αυτό που με ευκολία μπορεί να απολεσθεί, της τάξης των πλουσίων. Ο Ρουσώ προσεγγίζει τη στιγμή της σύναψης ως μια καταφατική στιγμή· οι φτωχοί, οι οποίοι κατέχουν αποκλειστικά την ελευθερία της κίνησής τους και τα φυσικά τους δικαιώματα, δεν έχουν κάποιο «συμφέρον» να κανονικοποιήσουν την υφιστάμενη κατάστασή τους· το ατομικό τους συμφέρον επαφίεται στην ίδια την ελπίδα της μετατόπισης του ζυγίου της τυχειότητας, την προσφυγή στη λεηλασία και τη στιγμιαία επίκληση της ισχύος και της ανάγκης. Συνεπώς, θα αποτελούσε *«μεγάλη τρέλα να χάσουν με τη θέλησή τους το μόνο που τους έμενε, δίχως να κερδίσουν τίποτα σε αντάλλαγμα»*.¹²⁸ Αντίθετα, η έτερη κοινωνική ομάδα, εκείνη των ιδιοκτητών, των οικονομικά ισχυρών, βρίσκει τον εαυτό της εντός μιας κατάστασης κατά την οποία αφενός οφείλει να δαπανά αγαθά ώστε να διατηρεί, να προστατεύει και να επεκτείνει τις τρωτές κτήσεις της¹²⁹ και αφετέρου αδυνατεί να παγιώσει την προ-πολιτική ρευστή ηθικοπολιτική νομιμοποίηση των συμφερόντων τους: η οικονομική τους ισχύ οφείλει να μετουσιωθεί σε ισχύ πολιτική.

Η αέναη διαίωνιση της εμπόλεμης κατάστασης συνιστά κάτι το ασύμφορο:

¹²⁷ ΧΓ, σ. 20.

¹²⁸ ΛΠΑ, σ. 131.

¹²⁹ Αυτ.

*«Οι πλούσιοι ιδιαίτερα πρέπει να ένιωσαν σύντομα πόσο ασύμφορος ήταν για αυτούς ένας διαρκής πόλεμος, του οποίου το ρίσκο της ζωής ήταν κοινό, και αυτό των αγαθών ιδιωτικό. Άλλωστε, όποιο χρώμα κι αν έδιναν στους σφετερισμούς τους, ένιωθαν καλά πως αυτοί δεν ήταν θεμελιωμένοι παρά σε ένα δίκαιο πρόσκαιρο και καταχρηστικό, και πως, μην έχοντας κερδίσει παρά με τη χρήση βίας, η βία μπορούσε να τους στερήσει τα αγαθά, χωρίς να έχουν λόγο για παράπονα».*¹³⁰

Η ρουσσική μεθοδολογία προσεγγίζει τη διαδικασία της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου με όρους πολιτικής οικονομίας.¹³¹ η πράξη της υλικής «ενσάρκωσης» της ιστορικής δυνατότητας της πολιτικής κοινωνίας, ως μια βουλευσιαρχική εντατικοποίηση της παραγωγής του έργου της τυχαιότητας εντός της κοινωνικής κατάστασης,¹³² επαφίεται στη βούληση εκείνων οι οποίοι έχουν κυριευθεί από το φόβο της απώλειας, έναν φόβο «ίδιο» του γίνεσθαι-ιδιοκτησία. Η «μυστική συμφωνία των πλουσίων», οικοδομημένη στα θεμέλια της σχέσης της αναγκαιότητας και της τυχαιότητας, «μολυσμένη» από την ιδιοσυστασία της αχαλίνωτης επιθυμητικής παραγωγής, ρίχνει στις αλυσίδες της αλλοτρίωσης και της ανισότητας κάθε κοινωνική σχέση: «[...] για το συμφέρον μερικών φιλόδοξων υποδούλωσαν για πάντα όλο το ανθρώπινο γένος στη δουλεία, στη σκλαβιά και στη δυστυχία».¹³³

Στον πυρήνα τούτων των κοινωνικών συμβάσεων δεν βρίσκεται παρά ο γενέθλιος τόπος της πολιτικής εξουσίας, ο χώρος της μετουσίωσης της οικονομικής ισχύος σε ισχύ πολιτική.¹³⁴ Η ιδρυτική στιγμή του κράτους, του θεματοφύλακα της διατήρησης και της εντατικοποίησης των ανισοτήτων, δεν συνιστά μια απόπειρα συστηματοποίησης της προ-πολιτικής εμπόλεμης κατάστασης αλλά μια απόπειρα ηθικής, πολιτικής και δικαϊκής νομιμοποίησης της οικονομικής/ταξικής υπεροχής.¹³⁵ Οι διαστροφικές και φαύλες συμβάσεις καταφάσκουν τη δυνατότητα της διαμόρφωσης και επιβολής ενός κοινωνικού πλαισίου το οποίο αφενός αναπαράγει το *είναι* της ανισότητας ως γίνεσθαι-ανισότητες και αφετέρου συναρμολογεί τους

¹³⁰ ΛΠΑ, σ. 129.

¹³¹ Βλ. τον πρόλογο του Θ. Γκιούρα στο ΛΠΟ.

¹³² «Αυτό που κάποιος πρέπει να υποθέσει είναι ο περιττός χαρακτήρας του πρωταρχικού κοινωνικού συμφώνου (pact), η απόλυτη μη-αναγκαιότητά του, η έλλογη δυνατότητα της ύπαρξής του [...]» A. Badiou - *Being and Event*, trans. Oliver Feltham, Continuum, New York, 2006, σ. 345.

¹³³ ΛΠΑ, σ. 130.

¹³⁴ Αυτ., σ. 135.

¹³⁵ Αυτ., σ. 130.

κοινωνικοπολιτικούς όρους με τους οποίους θεμελιώνεται η δυνατότητα της υποταγής: *«Με ποιο τρόπο θα μπορούσε να κάνει τον άλλον να υπακούει, και ποιες μπορεί να είναι οι αλυσίδες της εξάρτησης ανάμεσα σε ανθρώπους που δεν έχουν τίποτα στην κατοχή τους;»*¹³⁶

Η απάντηση του Ρουσσώ ανιχνεύεται εντός του ίδιου του ερωτήματός του· οι «αλυσίδες της εξάρτησης» σφυρηλατούνται γύρω από τη ροπή της διατήρησης του *είναι*, γύρω και μέσα από τον αγώνα της κατάφασης του περιεχομένου των κοινωνικά προσδιορισμένων αναγκών: *«[Οι ηγεμόνες] γνωρίζουν πολύ καλά ότι όλες οι αλυσίδες που δημιουργούνται στο λαό αποτελούν και αλυσίδες που τον βαραίνουν»*.¹³⁷ Οι φαύλες κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες παράγουν έναν λαό υποταγμένο στην ανάγκη, διαμορφώνουν έναν τέτοιο κοινωνικό χώρο ώστε να αποστερήσουν τις υλικές βάσεις των φυσικών δικαιωμάτων: τη δυνατότητα της κίνησης προς και από, διότι η νομαδικότητα, ως η δυνατότητα της διαφυγής, συνιστά κάτι το οποίο οφείλει να εξοστρακιστεί από το σώμα της κοινωνικής ύπαρξης. Οι «απάνθρωπες» αυτές κοινωνικές συμβάσεις τοποθετούν τους μη έχοντες σε μια τέτοια κοινωνική διαδικασία κατά την οποία η επιβίωσή τους βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στη συγκυρία των θετικοδικαϊκών «καπρίτσιων» των εχόντων και των τυφλών υλικών νόμων της ανισότητας· αυτή η «πρωταρχική» πράξη βίας, μια πολιτική πράξη,¹³⁸ συνιστώντας τον γενέθλιο τόπο της πολιτικής κοινωνίας, κωδικοποιεί και την μεταξίωση του γίγνεσθαι-υποδούλωση· από την ωμή βία και τη φυσική/σωματική ισχύ στις έμμεσες οικονομικές μορφές εξάρτησης:¹³⁹ *«[...] από τους δυο, ο Α δεν μπορεί να υποδουλώσει με τη βία τον Β, αλλά μόνο βάζοντας τον Β σε μια θέση, στην οποία δεν κάνει χωρίς τον Α»*.¹⁴⁰

Το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, παρά τις όποιες *a priori* γνωσιολογικές καθηλώσεις του, καταφέρνει να διατηρήσει τη λογική του συνοχή στο βαθμό που μεθοδολογικά δεν διολισθαίνει σε έναν στείρο ντετερμινισμό κατά τη διαδικασία της θεωρησιακής ανακατασκευής της πολιτικής κοινωνιογένεσης· ωστόσο, η πρωτο-διαλεκτική του μεθοδολογία δοκιμάζεται απέναντι στη δυναμική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στην κίνηση των υλικών δυνάμεων του γίγνεσθαι αναγκαιότητα-τυχειότητα και στη βουλευτική παρέμβαση του ανθρώπινου

¹³⁶ ΛΠΑ, σ. 110.

¹³⁷ ΛΠΕ, προσθήκη, σ. 38.

¹³⁸ F. Engels – *Αντι-Ντιρινγκ*, ό.π., σ. 203.

¹³⁹ Αυτ.

¹⁴⁰ Αυτ., σ. 126.

παράγοντα.¹⁴¹ Ο Ρουσσώ, ιχνηλατώντας την εμπράγματη κίνηση της κοινωνικής κατάστασης, διατηρεί στον πυρήνα του οικοδομήματός του το υποκείμενο και ιδίως τον αγώνα του για την ανεύρεση της καταλληλότερης μορφής πολιτικής οργάνωσης.

Το ρουσσωικό corpus, κατά τη γνωσιολογική ανασυγκρότηση της «άρνησης» της εμπόλεμης κατάστασης, συλλαμβάνει την πολιτική κατάσταση ως μια διαμάχη του επιμέρους με το εν δυνάμει καθολικό. Η «τάξη» των εχόντων, θεσπίζοντας το αντικειμενικό της συμφέρον ως κάτι το καθολικά αναγκαίο, εμφυσά το περιεχόμενο της επιμέρους βούλησής της στο σύνολο του επιθυμητικού γίγνεσθαι της αστικής κοινωνίας· υπάγει με τρόπο κίβδηλο την ολότητα του κοινωνικοπολιτικού βίου στα αναπόδραστα κελεύσματα της ιδιοκτησιακής ασυμμετρίας και εν γένει του συνόλου των άνισων οικονομικών σχέσεων. Η οργάνωση του πολιτικού, ως παραγωγή της εξουσίας και της πολιτικής ισχύος, δεν αποτελεί παρά μια μετατόπιση του ανεπίλυτου των οικονομικών αντιφάσεων· συνιστά αφενός την περαιτέρω διαμεσολάβηση της πρωταρχικής ανισότητας και αφετέρου την εγκαθίδρυση ενός θεσμικού συνόλου το οποίο ρυθμίζει και επανασυναρμολογεί τα γρανάζια του κοινωνικού βίου.

3.2 Αναγκαιότητα Εναντίον Βούλησης, Υποταγή Εναντίον Συναίνεσης

Για τον Ρουσσώ, η εισαγωγή του ανθρώπου στην πολιτική κατάσταση, δια μέσου των διαστρεβλωτικών και φαύλων συμβάσεων, σηματοδοτεί και την «επαφή» του ανθρώπινου γένους με ένα νέο πλαίσιο κοινωνικών ανισοτήτων το οποίο παγιώνει ένα καθεστώς «ασύμμετρης αναγνώρισης» αλυσοδένοντας τις κοινωνικές σχέσεις στις νέες εξαρτησιακές συνθήκες που αυτό φέρει: *«Με χρειάζεστε διότι εγώ είμαι πλούσιος κι εσείς φτωχοί· ας κάνουμε λοιπόν, μια συμφωνία: θα σας επιτρέπω να έχετε την τιμή να με υπηρετείτε, υπό τον όρο ότι θα μου δώσετε τα λιγοστά που σας απομένουν για τον κόπο που θα κάνω να σας διατάζω»*.¹⁴²

Ο Ρουσσώ, διανύοντας σε γνωσιολογικό επίπεδο την απόσταση από τη δεύτερη στη τρίτη φάση της κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης, την κατάσταση της πλήρους

¹⁴¹ F. Jameson - *Valences of the Dialectic*, Verso, London, 2009, σ. 309-311.

¹⁴² ΑΠΟ, σ. 127.

έκπτωσης και κατάρρευσης του πολιτικού βίου, την νομοτέλεια της οργάνωσης της τυραννίας και του δεσποτισμού, επανέρχεται μόνο και μόνο για να θέσει ως *a priori* την *a posteriori* κίνηση των πολιτικών συμβάντων των φαύλων και διαστροφικών κοινωνικών συμβάσεων· ο «χώρος» της πολιτικής εκβολής αυτών των συμβάσεων δεν θα μπορούσε παρά να είναι οι αποσυντεθημένες καταβολές τους, μια «άρνηση της άρνησης»,¹⁴³ μια καθολικά αντι-κοινωνική κατάσταση ανισότητας, μια «οιονεί αντεστραμμένη φυσική κατάσταση»:¹⁴⁴ «Τελικά, είναι μάταιη και αντιφατική μια σύμβαση που ορίζει απόλυτη εξουσία για ένα μέρος, ενώ για το άλλο απεριόριστη υποταγή».¹⁴⁵ Τέτοιου είδους συμβάσεις, ακόμη κι αν δεν κηρύσσουν την «κρυπτεία» στην αρχή του φθινοπώρου, μέσω της νομοτελούς κίνησής τους, επιβάλλουν τη συνέχιση της εμπόλεμης κατάστασης διατηρώντας στον πυρήνα τους τις «μεταμορφώσεις» της ανισότητας.¹⁴⁶

Το κοινωνικό πλαίσιο της ρουσσωικής κριτικής διαρρηγνύει τη φυσικοδικαϊκή λογική της αιτιότητας αναδιπλασιάζοντας τις αιτιοκρατικές κινήσεις της οργάνωσης της ύλης: το *είναι* του γίνεσθαι-επιθυμία χαράσσει διαφορετικά «μονοπάτια» από το *είναι* του γίνεσθαι-αναγκαιότητα. Η υποταγή, η υπαγωγή στην ισχύ, στη δύναμη, στην εκπολιτισμένη «μυθική βία»¹⁴⁷ των θεσμών των διαστροφικών συμβάσεων, συνιστά «πράξη ανάγκης, όχι βούλησης».¹⁴⁸ Η άμεση ή έμμεση -σε κάθε περίπτωση βίαιη- υπαγωγή (δέσμευση) του υποκειμένου στην αναγκαιότητα της διατήρησής του στο *είναι* του και στον αντίστοιχο περιορισμό της έκφρασης των δυνατοτήτων της ύπαρξής του δεν θα μπορούσε να αποτελεί αντικείμενο της βούλησης μιας και το «να απαρνηθείς την ελευθερία σου, σημαίνει ότι απαρνείσαι την ιδιότητά σου ως ανθρώπου, τα δικαιώματά και επίσης τα καθήκοντά της».¹⁴⁹

Σε αντίθεση με τον Γρότιο, ο οποίος διαβλέπει τη δυνατότητα της συναινετικής υποταγής στο πρωταρχικό σύμφωνο,¹⁵⁰ για τον Ρουσσώ, η «τρέλα» του να απαρνηθείς την ελευθερία σου δεν μπορεί να υφίσταται ως δυνατότητα στο πρωταρχικό συμβόλαιο μιας και τίθεται επί της αρχής απέναντι στην ανάπτυξη του κοινωνικού ανθρώπου ως

¹⁴³ F. Engels – Αντι-Ντιρινγκ, ό.π., σ. 180.

¹⁴⁴ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, ό.π., σ. 155.

¹⁴⁵ ΚΣ, σ. 55.

¹⁴⁶ Αυτ., σ. 58.

¹⁴⁷ W. Benjamin – Για μια Κριτική στη Βία, μτφρ. Λ. Μαρσιανός, επιμ. Π. Καλαμαράς, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2014.

¹⁴⁸ ΚΣ, σ. 52.

¹⁴⁹ Αυτ., σ. 55.

¹⁵⁰ Αυτ., σ. 53.

ελεύθερου ανθρώπου.¹⁵¹ η υποδούλωση της εκάστοτε συνείδησης σε μια έτερη βούληση συνιστά την ίδια την απανθρωποποίησή της αποστερώντας, εν τέλει, τις ιδιότητες της ίδιας της ουσίας της: η λεπίδα, ένα γεμάτο περίστροφο ή οι βίαιοι οικονομικοί όροι που αποκλείουν τα άτομα από τα απαραίτητα μέσα της επιβίωσής τους συνθέτουν το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της ανάπτυξης και παγίωσης της δυνατότητας της αποστέρησης του δικαιώματος της ίδιας της ύπαρξης· θέτουν το επιμέρους όχι μόνο απέναντι στο πλήθος των άλλων επιμέρους αλλά και απέναντι στην ετερότητά του, το καθολικό: η δυστυχία της αστικής υποκειμενικότητας συνίσταται στην αδυναμία του ανθρώπου να διπλασιάζεται, *«πρέπει να ζει ή για τον εαυτό του ή για το κράτος. Αν μερίζεται στα δύο, αυτ[ή], θα βρίσκεται πάντα σε σύγκρουση με τον εαυτό τ[ης], πάντα σπαραγμέν[η] εσωτερικά»*.¹⁵² Το σχεσιακό πλαίσιο της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας συγκροτείται ως το εξωτερικό εκείνο στοιχείο το οποίο τείνει να υπερκεράσει τη δύναμη της παθούσας ενικής ύπαρξης.¹⁵³ Παρ' όλα αυτά, για το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της ανισότητας, είτε εκφράζεται φανερά, μέσα από τον δεσποτισμό και την κατάρρευση του πολιτικού, είτε εκφράζεται κρυφά, αφενός μέσα από βίαιες και τεχνητές συγκαταθέσεις και αφετέρου μέσα από την κακοποίηση των πολιτικών θεσμών, των κοινωνικών σχηματισμών καθώς και συλλήβδην των εκφράσεων πρώτου βαθμού των ίδιων των κοινωνικών σχέσεων (νόμοι, ήθη, δίκαιο κλπ.), αδυνατεί να παραγάγει ή/και να διατηρήσει το νομικό, ηθικό και δικαϊκό πλαίσιο το οποίο επιθυμεί να επιβάλλει· αδυνατεί να εγκαθιδρύσει διαρκή καθήκοντα και υποχρεώσεις μιας και η πρόσκαιρη περατότητά του είναι εγγεγραμμένη στον γενετικό κώδικα των διαστροφικών συμβολαίων.¹⁵⁴

Η απουσία της περιεχομενικής κίνησης των εκάστοτε εκφράσεων της ισχύος σημαίνει και τη φορμαλιστική καταστροφή της· η άρνησή της, η εναλλαγή της ως κατάρρευση, αυτομάτως αποκαθλώνει το σύνολο του κανονιστικού πλαισίου το οποίο αποπειράται να θεσπίσει.

¹⁵¹ «Η παραβίαση της πράξης χάρη στην οποία υφίσταται ισοδυναμεί με την εκμηδένισή του, και το τίποτα παράγει τίποτα [...]» ΚΣ, σ. 65.

¹⁵² B. Groethuysen – Η Φιλοσοφία της Γαλλικής Επανάστασης, ό.π., σ. 125.

¹⁵³ ΚΣ, σ. 52.

¹⁵⁴ Αυτ., σ. 151.

3.3 Δεσποτισμός, Τυραννία και Κρατικός Εκφυλισμός

Για τον Ρουσσώ, η κοινωνική κατάσταση και δη η θεμελιωμένη πολιτική κατάσταση δεσμεύει με τέτοιον τρόπο τα μέλη της, ώστε να μην είναι σε θέση να επιβιώσουν μακριά από τη διατήρηση και αναπαραγωγή της κοινωνικής και εν γένει οικονομικής/ταξικής τους θέσης· η «ταξικά» διαμεσολαβημένη εξάρτηση τίθεται ως καθεστώς αναγκαιότητας:

*«[...] να που ο άνθρωπος από ελεύθερος και ανεξάρτητος που ήταν μέχρι τώρα, υποτάσσεται [...] στους όμοιούς του, των οποίων, κατά κάποια έννοια, γίνεται δούλος ακόμα και αν τους είναι αφέντης. Ως πλούσιος, έχει ανάγκη από τις υπηρεσίες τους. Ως φτωχός, έχει ανάγκη από τη βοήθειά τους, και η μέση κατάσταση πάλι δεν τον απαλλάσσει από την ανάγκη τους».*¹⁵⁵

Για το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, η ακαταμάχητη αλλοτριωτική μηχανή της εξάρτησης στη συνάντησή της με τις *a priori* ιδιότητες της ύλης -οι οποίες τείνουν πάντοτε προς την καταστροφή και την αταξία- σφυρηλατεί τις αλυσίδες του κοινωνικού γίγνεσθαι· η κίνηση των διαστροφικών και φαύλων συμβάσεων, νομοτελειακά, καταλήγει στην κατάσταση της τυραννίας και του δεσποτισμού. Ο Ρουσσώ, ακολουθώντας τον Λοκ,¹⁵⁶ διαχωρίζει τους τρόπους έκφρασης της αποσύνθεσης της πολιτικής κοινωνίας· ο τύραννος συνιστά τον σφετεριστή της μοναρχικής εξουσίας σε αντίθεση με τον δεσπότη ο οποίος εμφανίζεται ως σφετεριστής της κυρίαρχης εξουσίας. Συνεπώς, τύραννος είναι «όποιος αποκτά την εξουσία παράνομα, για να κυβερνήσει σύμφωνα με τους νόμους. Δεσπότης είναι όποιος θέτει τον εαυτό του υπεράνω και των ίδιων των νόμων. Έτσι, ο τύραννος μπορεί να μην είναι δεσπότης, ενώ ο δεσπότης είναι πάντα τύραννος».¹⁵⁷

Η απόπειρα των εχθρών του ανθρώπινου γένους να μασκαρέψουν τις αγεφύρωτες ακραίες ανισότητες και να επενδύσουν την εμπόλεμη κατάσταση με μια τεχνητή και ψευδή κατάσταση ειρήνης καταρρέει υπό την πίεση της ισχύος της κίνησης της ίδιας της ύλης. Η μηχανή της αλλοτρίωσης, άπαξ και ενεργοποιηθεί, δεν δύναται να τερματίσει τη λειτουργία της έως ότου επιτελέσει το έργο της: τον πλήρη εκφυλισμό

¹⁵⁵ ΛΠΑ, σ. 126.

¹⁵⁶ J. Locke – Δεύτερη Πραγματεία Περί της Κυβερνήσεως, Δοκίμια με Θέμα την Αληθινή Αρχή, την Έκταση και τον Σκοπό της Πολιτικής Εξουσίας, μτφρ. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, ΠΕΚ, Ηράκλειο, 2018, σ. 244-245.

¹⁵⁷ ΚΣ, 151.

της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης.¹⁵⁸ Η αυθαιρεσία, η δυνατότητα του σφετερισμού της εξουσίας, δεν αδρανοποιείται εξαιτίας κάποιων σαθρών και άνισων δι-ατομικών συμβάσεων· αντιθέτως, αποτελεί ιδιοσυστασιακό χαρακτηριστικό τους το οποίο, ως το «οριακό σημείο»¹⁵⁹ της έκπτωσης της ίδιας της κυβερνησιμότητας, παραμονεύει την κίνηση της ύλης και τη νομοτελειακή διαμόρφωση των αναγκαίων συνθηκών της ευδοκίμησής του. Η ιδιότυπη ρουσσική διαλεκτική κατανοεί τα καθεστώτα του δεσποτισμού και της τυραννίας ως μια αποσυντεθημένη «άρνηση της άρνησης» η οποία επαναφέρει το σημείο το οποίο πρωτότερα είχε «ψευδο-αρνηθεί» εντός μιας ποιοτικά διαφορετικής κοινωνικής κατάστασης. Η επιστροφή στο «σημείο μηδέν» δεν χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία και τις πτυχές μιας «καθαρής φυσικής κατάστασης» αλλά οργανώνεται ως «καρπός μια υπέρμετρης διάβρωσης».¹⁶⁰ η μόνη λογική που διέπει την πολεμική κατάσταση της τυραννίας είναι εκείνη της βίαιης επιβολής της ισχύος: τα κοινωνικά άκρα του αφέντη και του δούλου, τα οποία βρίσκονται μόνιμα σε κατάσταση πολέμου,¹⁶¹ καθώς και το ενδεχόμενο της εμφάνισής τους υφίστανται στο βαθμό που αναπαράγονται οι συνθήκες της ύπαρξής τους. Η παρέκκλιση του δεσπότη από τις νομικές, δικαϊκές και ηθικές αρχές, οι οποίες διέπουν το πρωταρχικό συμβόλαιο, σημαίνει και την άμεση κατάργηση των συλλογικών δεσμεύσεων και καθηκόντων:

*«[...] χωρίς τον σεβασμό που οφείλεται στην ανθρώπινη αδυναμία, η σύμβαση αυτή θα διαλυόταν αυτοδικαίως εάν στο κράτος αφανιζόταν έστω και ένας πολίτης που θα μπορούσε να είχε βοηθηθεί· εάν έστω και ένας παρέμενε άδικα στη φυλακή και εάν έστω και μια δίκη χανόταν με κατάφορη αδικία».*¹⁶²

Παρά το όποιο «νομικίστικο» ύφος, ο Ρουσσώ καταδεικνύει πως η μονομερής παραβίαση της «οιονεί εμπορικής συμφωνίας» του κοινωνικού συμβολαίου

¹⁵⁸ «Από την ακραία ανισότητα στις συνθήκες και στις περιπτώσεις, από την ποικιλία των παθών και των χαρισμάτων, από τις περιττές τέχνες, από τις βλαβερές τέχνες, από τις επιπόλαιες γνώσεις θα έβγαινε μια πληθώρα προκαταλήψεων που θα ήταν αντίθετες τόσο προς τη λογική όσο προς την ευτυχία και την αρετή [...]» ΛΠΑ, σ. 145.

¹⁵⁹ Αυτ., σ. 138.

¹⁶⁰ Αυτ., σ. 146.

¹⁶¹ Πλάτων – Πολιτεία, Ἡ Περί Δικαίου, μτφρ. Ι. Γρυπάρης, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, Χ.Χ, 338-354 σ, (ψηφ. Εκδ.)https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=8#m1· Έγελος - Φαινομενολογία του Νου, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2015, σ. 229-240.

¹⁶² ΛΠΟ, σ. 93.

σηματοδοτεί την άμεση αυτοακύρωσή του¹⁶³ αποποινικοποιώντας¹⁶⁴ την κοινωνική προσφυγή σε βίαια μέσα προς τη διόρθωσή της:

*«[...] ο σφετεριστής της εξουσίας είναι αφέντης μόνο για όσο διάστημα είναι ισχυρότερος, και μόλις γίνει δυνατό να εκδιωχθεί, δεν μπορεί να διαμαρτυρηθεί για τη βία. Η εξέγερση που έχει ως αποτέλεσμα το φόνο ή την εκθρόνιση ενός ηγεμόνα είναι μια πράξη το ίδιο νόμιμη με εκείνες που ο ίδιος έκανε πρωτύτερα διαφεντεύοντας τη ζωή και το βίος των υπηκόων του. Η βία και μόνο τον στήριζε, η βία και μόνο αυτή, τον ανατρέπει».*¹⁶⁵

Η διαλεκτική έκπτωση του κοινωνικού γίνεσθαι καταλήγει σε μια επαναθεμελίωση της φυσικής άνισης ισότητας καθώς «όλοι γίνονται ίσοι, γιατί πια δεν είναι τίποτα».¹⁶⁶ Ο Ρουσσώ, ακολουθώντας τη γραμμή του Πολύβιου και του Μακιαβέλλι (Niccolò Machiavelli), αγγίζει τον πυρήνα της λογικής της περατότητας της υλικής ύπαρξης, ιδίως μιας επιταχυνόμενης αυτοκαταστροφικής ύπαρξης η οποία αρθρώνεται δια των πτυχώσεων των διαστροφικών συμβολαίων· εν τέλει, για τα αντι-κοινωνικά συμβόλαια, η λογική της κυβερνησιμότητας και οι σαθροί πολιτικοί θεσμοί συνιστούν «φάρμακον»: από τη μια, καθίστανται λογικο-ιστορικό «αντίδοτο» του ενδεχόμενου σφετερισμού και της αυθαιρεσίας, ενώ από την άλλη, η ίδια η ουσία τους «δηλητηριάζει» το σχεσιακό πλαίσιο της κοινωνίας αποκαθιστώντας εκείνο που επιθυμούσε να αρνηθεί: «[...] τα ίδια τα πάθη που κάνουν απαραίτητη την κοινωνική θεσμοθέτηση, κάνουν αναπότρεπτη και την κατάχρησή της».¹⁶⁷

Το ρουσσωικό κειμενικό σώμα αποπειράται να ιχνηλατήσει την κίνηση της κυβερνησιμότητας από και προς τον σφετερισμό, την αυθαιρεσία της εξουσίας, δια μέσου μιας ιδιότυπης αποσυνθετικής διαλεκτικής μεθοδολογίας. Το «αισθητηριακά συγκεκριμένο» των πτυχών της λογικής της κυβερνησιμότητας των διαστροφικών κοινωνικών συμβάσεων και ο νοητικός κατακερματισμός τους στα συγκροτησιακά τους μέρη επιτρέπει στον Ρουσσώ να «απεικονίσει» τη γνωσι-οντο-λογική κίνηση της ίδιας της κατηγορίας της κυβερνησιμότητας από τη στιγμή της συγκρότησής της έως τον νομοτελειακό εκφυλισμό της οικοδομώντας παράλληλα το κανονιστικό πλαίσιο

¹⁶³ ΚΣ, σ. 71.

¹⁶⁴ E. Bloch – Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια, ό.π., σ. 283· Κ.Ψυχοπαίδης – Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική, ό.π., σ. 242.

¹⁶⁵ ΛΠΑ, σ. 146· ΧΓ, σ. 24.

¹⁶⁶ ΛΠΑ, σ. 146.

¹⁶⁷ Αυτ.

της κριτικής του.¹⁶⁸ Το καταστροφικό νομαπαραγωγικό έργο της «συμφωνίας των λύκων» συγκροτείται λογικά μόνον αφού έχει αρνηθεί την αδυναμία του να θεμελιώσει τα συμφέροντά του πάνω στην «κινούμενη άμμο» της ωμής ισχύος· η δύναμη καθ' εαυτή αδυνατεί να αποτελέσει το «*θεμέλιο των νόμων της κοινωνίας*»¹⁶⁹ καθώς η ίδια η ρευστή της φύση συνιστά εμπόδιο στη διαδικασία της αναπαραγωγής των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Η επικυριαρχία της αστικής κοινωνίας αναγκαία χρειάζεται μια αναδιοργάνωση των μορφών ισχύος, ένα νέο κατηγορικό πλαίσιο ικανό να επιλύσει τις υπάρχουσες αντιφάσεις. Η ποιοτική μετατροπή της αυθαιρεσίας και του σφετερισμού σε μια καθολικά αποδεκτή και κατοχυρωμένη μορφή εξουσίας συμβαίνει εντός του ίδιου του «ιδεολογικού» σώματος που αυτή φέρει· οι νόμοι, τα ήθη, το δίκαιο και τα καθήκοντα, το σύνολο των πτυχών της οργάνωσης των ανθρώπινων υποθέσεων συνιστά τη φαινομενική άρνηση της εμπόλεμης κατάστασης αποτελώντας τον θεμέλιο λίθο μιας εύθραυστης και ψευδούς κοινωνικής ειρήνης, μιας κοινωνικής ειρήνης η οποία συναρμολογεί τα νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά του γίνεσθαι-κοινωνική ανισότητα: «*[...] η ανισότητα των κοινωνιών μπορεί να αυξάνεται ασταμάτητα, έως ότου η μια να απορροφήσει όλες τις άλλες*».¹⁷⁰

¹⁶⁸ ΛΠΑ, σ. 138.

¹⁶⁹ Αυτ.

¹⁷⁰ ΚΠ, σ. 420.

4. Η Λογική της Κυβερνησιμότητας και η Αναχαίτιση της Ανισότητας

4.1 Νόμοι και Ενορμήσεις: Η Εγκαθίδρυση των «Κοινωνικών Αντικειμένων»

Η διαδικασία της απεικόνισης της ανθρώπινης ιστορικής πραγματικότητας, εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος, φανερώνει πως το βασανιστικό έργο της αναγκαιότητας και της τυχειότητας κωδικοποιείται γύρω από τον σχεσιακό αστερισμό της εξουσίας, της βίας, της ανισομερούς-ασύμμετρης αναγνώρισης και της καταπίεσης· ένα σύμπλεγμα σχέσεων του οποίου η ουσία, χαρακτηριζόμενη από την ιστορική προσωρινότητα, την αστάθεια και την εναλλαγή,¹⁷¹ «αναμένει» τη βουλευτική συγκρότηση του κυρίαρχου και του αγώνα της επιβολής των συμφερόντων του για να αποκαλύψει τα σαθρά θεμέλια στα οποία στηρίζεται η ανισότητα και η ανελευθερία.

Η πρόσβαση στο ρουσσωικό οικοδόμημα του κοινωνικού συμβολαίου λαμβάνει χώρα δια της ανάδειξης των «σημείων» και των θεσμών τους οποίους αρνείται δείχνοντας *«έμμεσα τι θα μπορούσε να είναι η νομιμοποίηση της πολιτείας»*.¹⁷² Η παρέμβαση του Ρουσσώ -όπως θα αποπειραθούμε να καταδείξουμε στη συνέχεια- δεν εξαντλείται σε μια αποκαταστατική, μεταρρυθμιστική συμβολαιική λογική· αντιθέτως, η ιδιότυπη διαλεκτική λογική του Ρουσσώ ξεδιπλώνεται μέσω του αιτήματος της «άρνησης» του ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικού σχηματισμού, μέσω του αιτήματος ανεύρεσης μιας αρνητικής δύναμης η οποία θα «καταστρέψει» κάθε τι το αχρείαστο και θα «απομακρύνει» τα απομεινάρια του άνισου και ανελεύθερου κοινωνικού γίγνεσθαι.¹⁷³ Η κατάρρευση των συγκροτητικών όρων των διαστροφικών συμβολαίων αποκαλύπτει και την «αξιακή βάση»¹⁷⁴ η οποία αποτελεί και το αναγκαίο υπόστρωμα της οικοδόμησης του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου· ο «μη φθαρμένος χώρος», ο οποίος δύναται να οργανωθεί δια μέσου της βούλησης του ανθρώπινου γένους, συνιστά και τον ορίζοντα που διανοίγεται μακριά από τα βάσανα της αλλοτρίωσης. Τούτος ο «μη φθαρμένος χώρος»¹⁷⁵ των αρχών της φυσικής ύπαρξης δεν συγκροτεί μια ρουσσωική ουτοπική επιστροφή μιας και η κίνηση της ύλης δεν πισωγυρίζει· αντιθέτως, ο Ρουσσώ στρέφεται στη δυνατότητα, το

¹⁷¹ Κ. Ψυχοπαίδης – Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική, ό.π., σ. 241.

¹⁷² Αυτ., σ. 246.

¹⁷³ ΛΠΑ, σ. 131.

¹⁷⁴ Κ. Ψυχοπαίδης – Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική, ό.π., σ. 242.

¹⁷⁵ Αυτ.

ενδεχόμενο της συλλογικής και έλλογης συνειδητοποίησης των φυσικών αρχών που διέπουν την ανθρώπινη ύπαρξη, αυτή καθ' εαυτή: το Κοινωνικό Συμβόλαιο οργανώνεται γύρω από την αποκατάσταση της ιδέας της ελευθερίας σε ένα ανώτερο στάδιο υλικής οργάνωσης, αυτό της κοινωνικής ελευθερίας.

Ο Ρουσσώ δεν επιδιώκει με τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου να διαμορφώσει το πλαίσιο των δυνατοτήτων της ανάπτυξης της ιδιωτικότητας και των «ελευθεριών» της οριοθετώντας την παρεμβατική κίνηση του κράτους, μια «ελευθερία από» τους περιορισμούς της βούλησης του κυρίαρχου· τουναντίον, θέτει τα θεμέλια για την ανάπτυξη μιας «ελευθερίας σε», μιας ισότιμης ελευθερίας¹⁷⁶ η οποία τείνει να καταφάσκει την κίνηση της βούλησης των μελών του κυρίαρχου υπό τους όρους που θέτει ο ίδιος ο κυρίαρχος.

Σε γνωσιολογικό επίπεδο, η λογική συγκρότηση του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου αρθρώνεται μέσω μιας πλειάδας στιγμών, όρων και πτυχών· εξ αυτών θα αποπειραθούμε να φωτίσουμε τέσσερις κύριες.

Η πρώτη, εντοπίζεται στον πυρήνα της ίδιας της ρουσσωικής λογικής: οι συμφωνίες καθίστανται το μέσο της διατήρησης της ανεξαρτησίας.¹⁷⁷ Η βασική στοχοθεσία του ρουσσωικού συμβολαίου συναρμολογείται γύρω από τη διαδικασία της αποδέσμευσης των υποκειμένων από τις «αλυσίδες των άλλων» και τις συνεπαγόμενες διαμεσολαβήσεις που αυτές φέρουν κατά την συγκρότηση της υποκειμενικότητας και την αποκατάσταση της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου δια της αναγκαίας δέσμευσης των υποκειμένων, ως πολιτών πλέον, στα αντικείμενα της πολιτικής κοινωνίας: τους νόμους.¹⁷⁸ Η κατηγορία του νόμου, έχοντας διαμεσολαβηθεί από τη γνώση -η οποία δεν προσήκει στον φυσικό άνθρωπο-, τίθεται ως μέρος της ίδιας της κίνησης της αλλοτρίωσης:¹⁷⁹ *«Στην κατάσταση του άστεως υπάρχει μια κατάσταση δικαίου χιμαιρική και μάταιη, διότι τα ίδια τα μέσα που προορίζονται να τη διατηρήσουν χρησιμεύουν για την καταστροφή της»*.¹⁸⁰

Ο Ρουσσώ, κατανοώντας την ιδεολογικοπολιτική λειτουργία των νόμων, η οποία ξεδιπλώνεται δια του σχεσιακού πλαισίου του κοινωνικά προσδιορισμένου

¹⁷⁶ G.D. Volpe – *Rousseau and Marx*, trans. J. Fraser, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1978, σ. 95. Περί της ισότιμης/εξισωτικής ελευθερίας βλ. Σάββας Μιχαήλ – *Ο Μάρξ Πέραν του Ρουσσώ*, εισήγηση 2017, σ. 5 (http://www.theseis.com/synedrio/10_a_Savas.pdf).

¹⁷⁷ G. Deleuze – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau* ό.π., σ. 59· E. Cassirer – *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 408· Σ. Δημητρίου – *Ο Ελεύθερος Άνθρωπος*, ό.π., σ. 427.

¹⁷⁸ ΚΣ, σ. 66.

¹⁷⁹ ΛΠΑ, σ. 69.

¹⁸⁰ AIM, IV, σ. 45.

δικαϊκού corpus, αποπειράται όχι μόνο να κατακερματίσει τη μορφή των εκφράσεων πρώτου βαθμού του ιδιοκτησιακού και άνισου κοινωνικού γίνεσθαι αλλά και να επαναπροσδιορίσει την ίδια την ουσία του δικαίου.¹⁸¹ Το κοινωνικό «αίσθημα δικαίου», ως φρόνημα, προκύπτει από την ίδια την αδιαμεσολάβητη εξωτερίκευση της αγάπης του εαυτού¹⁸² η οποία, έχοντας αρνηθεί την ετερότητά της, τη φιλαυτία, ανασυγκροτείται εντός της πολιτικής κατάστασης ως απαραίτητη αρετή των αυτόνομων υποκειμένων.

Ο νόμος, η έκφραση της γενικής βούλησης, απόλυτη πράξη του κυρίαρχου, απόρροια της σχέσης του συνεπαγόμενου δικαίου και του αντικειμενικού κοινού συμφέροντος, συνιστά το μέσο της θωράκισης όχι μόνο της κοινωνικοπολιτικής ελευθερίας αλλά και της αυτονομίας της εκάστοτε μοναδικότητας: «[...] ο νόμος δεν είναι αντίπαλος και εχθρός της ελευθερίας· αντιθέτως, μόνο αυτός μπορεί να δώσει και πραγματικά να εγγυηθεί την ελευθερία».¹⁸³ Ο Ρουσσώ, απορρίπτοντας την αφηρημένη δικαϊκή θέαση του Γρότιου και του Πούφεντορφ, προσδιορίζει τη δικαιοσύνη -τον ηθικό ιστό του πολιτικού- ως ορισμένη σχέση· μια σχέση το περιεχόμενο της οποίας προϋποθέτει και συνεπάγεται τη νομιμοπολιτική «υποστασιοποίηση» των όρων ύπαρξης των κοινωνικών σχέσεων. Για τον Ρουσσώ, τούτη η σχέση συναρμολογείται γύρω από τη βουλευσιαρχική, αυτόνομη υπαγωγή στον νόμο -κάτι που «γειώνεται» με τρόπο υλικό από το ίδιο το πράττειν του υποκειμένου- η οποία αρθρώνεται ως συνείδηση της καθ' εαυτής αναγκαιότητας· στο βαθμό που το σύνολο των υποκειμενικοτήτων δρα με αυτόν τον συλλογικά αυτό-νομο τρόπο «δεν υπακούει σε κανέναν, αλλά μόνο στη δική του βούληση».¹⁸⁴

Τα «κοινωνικά αντικείμενα», οι νόμοι, δεν αποτελούν αποκλειστικά προϊόντα του συμβολαιικού αιτήματος περί της εγκαθίδρυσης μιας κοινωνικά «συμμετρικής αναγνώρισης»· αντιθέτως, στην ορισμένη τους μορφή, έλκουν την καταγωγή τους από την «παιδική ηλικία» της «πολιτισμένης» κοινωνίας. Το ρουσσωικό «φωτεινό» παράδειγμα δεν παρεκκλίνει αυτής της κίνησης· η αρχαία Σπάρτη και ειδικότερα το «μυθικό» νομοθετικό έργο του Λυκούργου, αυτό καθ' εαυτό, συνιστά το «άστρο της Βηθλεέμ» της κοινωνικοπολιτικής ισότιμης ελευθερίας.

¹⁸¹ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 107.

¹⁸² Αυτ., σ. 104.

¹⁸³ E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 58.

¹⁸⁴ ΚΣ, σ. 83.

Θεωρούμε αναγκαίο να σημειώσουμε πως, σε λογικό επίπεδο, τοποθετούμαστε στον αντίποδα μιας παγιωμένης βιβλιογραφικής πεποίθησης η οποία προκρίνει έναν αμφιταλαντευόμενο Ρουσσώ ανάμεσα στην «επιστροφή» στην αρχαία πόλι και στη φυσική κατάσταση.¹⁸⁵ από τη μια, όπως προσπαθήσαμε να καταδείξουμε και πρωτύτερα, κάθε απόπειρα προβολής μιας ρουσσικής «πριμιτιβιστικής» επιθυμίας καταρρέει εκ της ίδιας της ρουσσικής στοχοθεσίας: «[...] κάθε είδους νοσταλγία για το παρελθόν υπονοεί την κριτική του παρόντος».¹⁸⁶ από την άλλη, η εξιδανίκευση της αρχαιοελληνικής πόλεως συμβολίζει την ίδια την απόρριψη του σύγχρονου αλλοτριωτικού κοινωνικού γίνεσθαι και της πολύ-διαμεσολαβημένης ύπαρξης:

*«Όλες οι επιλογές του Ρουσσώ που σχετίζονται με την προτίμηση της Αρχαιότητας προδίδουν την ρητή απόρριψη της ανταλλακτικής αξίας και την υιοθέτηση της σκοπιάς της αξίας χρήσης.[...] η κριτική της πολυτέλειας, η υιοθέτηση της αυτάρκειας ως καθοδηγητικού σκοπού του σύγχρονου κράτους, οι προτεινόμενες δημοσιονομικές πολιτικές, η κριτική στον εκχρηματισμό των δημόσιων υπηρεσιών, η εξύμνηση της γεωργίας, η επιλογή υπέρ της “υπαιθριοποίησης” της πόλης [...] και η αντιπαράθεση πλούτου και αρετής».*¹⁸⁷

Η ρουσσική λογική της κυβερνησιμότητας, αναπροσαρμόζοντας τον ρόλο των ελάσσονων αξιωματούχων,¹⁸⁸ ανάγει τη νομοθετική διαδικασία σε ύψιστη λειτουργία της κοινωνικοπολιτικής εκπαίδευσης των μελών της πολιτείας. Η νομοπαραγωγική/νομοθετική λογική εκκινεί από το συγκεκριμένο αίτημα της ταυτόχρονης ρευστοποίησης του περιεχομένου του νόμου εξαιτίας της ίδιας της κίνησης των αναγκαιοτήτων της πραγματικότητας και της απόλυτα φορμαλιστικής εφαρμογής του.¹⁸⁹ Κατά συνέπεια, η νομοπαραγωγική/νομοθετική εργασία στα πρότυπα της μυθικής φηγούρας του Λυκούργου είναι εκείνη η οποία, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, επιλύει την ένταση του αιτήματός του:

¹⁸⁵ L. Strauss – *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, ό.π., σ. 304· Κ. Δεσποινιάδης – *Προμηθέας Εναντίον Λεβιάθαν, Θεωρίες για το Κράτος. Από τον Φιλελευθερισμό στον αναρχισμό*, Πανοπτικών, 2021, σ. 43.

¹⁸⁶ T.Todorov – *Frail Happiness*, ό.π., σ. 6.

¹⁸⁷ Θ. Νουτσόπουλος – *Ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ και Οι Μεταμφιέσεις της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, στο Η Δημοκρατία στην Εξορία*, ό.π., σ. 169.

¹⁸⁸ J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 200.

¹⁸⁹ ΛΠΑ, σ. 142.

*«Ο Λυκούργος θέσπισε ήθη που τον απάλλαζαν σχεδόν από την προσθήκη νόμων και καθώς οι νόμοι, λιγότερο δυνατοί γενικά από τα πάθη, συγκροτούν τους ανθρώπους δίχως να τους αλλάζουν, θα ήταν εύκολο να αποδειχθεί ότι κάθε καθεστώς, που χωρίς διαφθορά και διάβρωση θα πορευόταν πάντοτε απολύτως σύμφωνα με τους σκοπούς της ίδρυσής του».*¹⁹⁰

Αγγίζοντας τις παρυφές της «ιδεολογίας»,¹⁹¹ ο Ρουσσώ συλλαμβάνει το γεγονός πως η κοινωνική λειτουργία του νομοθετικού/νομοπαραγωγικού έργου δύναται να πραγματώσει το περιεχόμενό της μόνο δια της ίδιας της άρσης του· ο συμβασιοκρατικός διαχωρισμός του νόμου -της εξωτερικής οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων- και της ηθικής -μιας «εσωτερικής ομάδας υποκειμενικών δικαιωμάτων, [...] του καθήκοντος το οποίο δεν είναι εξωτερικά καταναγκαστικό και συνεπώς δεν είναι εξωτερικά απαγορεύσιμο»-¹⁹² είναι αναγκαίο να αρθεί δια της συναρμογής τούτων των σχετικά αυτόνομων όρων. Ως στοχοθεσία του νομοθετικού/νομοπαραγωγικού έργου τίθεται η εμφύσηση της «καρδιάς» των πολιτών με ένα τέτοιο πλαίσιο ηθικών αρχών το οποίο θα καθιστά τον εξωτερικό νομικό καταναγκασμό άχρηστο.¹⁹³

Το ρουσσωικό τούτο αίτημα είναι αναγκαίο να ιδωθεί σε συνάρτηση με τις αρχές της ρουσσωικής ανθρωπολογίας· παρά το καθεστώς της αλλοτρίωσης, του εκφυλισμού και του συνόλου του κοινωνικού συρφετού που καταδυναστεύει το ανθρώπινο γένος, τα φυσικά πάθη του, οι ενορμήσεις του και η ίδια η προ-έλλογη, προ-συνειδησιακή, σωματική κίνηση της ύπαρξής του διατηρούνται -έστω και σε λανθάνουσα μορφή- ακέραια συνθέτοντας δυνάμεις πολύ ισχυρότερες από τα καπρίτσια ενός μονοδιάστατου θετικού δικαίου.¹⁹⁴ Τούτες οι ενορμήσεις, τα πάθη και τα ένστικτα, διαμεσολαβημένα από τον Λόγο, ανασχηματίζονται εντός της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης ως καθήκοντα και συλλήβδην ως αίσθημα δικαίου

¹⁹⁰ Αυτ.

¹⁹¹ Στο συγκεκριμένο σημείο ο όρος «ιδεολογία» δεν χρησιμοποιείται καταχρηστικά με την μαρξιστική διάστασή του αλλά με την ιστορικά και λογικά «κοντινότερη» για τον Ρουσσώ διάσταση ενός A. Tracy, ως «σύστημα ιδεών», ως ένα σύνολο πολιτικών ιδεών και εργαλείων. (A. Tracy - *Elements of Ideology*, Vol. I, *Ideology Strictly Defined*, trans. J.C. Guerrero, The American University of Paris, Paris 2011).

¹⁹² E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 115.

¹⁹³ Περί Ηθών: «Στα τρία είδη νόμων προστίθεται ένα τέταρτο, το σημαντικότερο: δεν χαράσσεται ούτε στο μάρμαρο ούτε στο χαλκό, αλλά στις καρδιές των πολιτών και αποτελεί το αληθινό σύνταγμα του κράτους.» ΚΣ, σ. 110.

¹⁹⁴ ΛΠΑ, σ. 142-143.

αναπροσαρμόζοντας το σύνολο των πτυχών των κοινωνικών σχέσεων.¹⁹⁵ Συνεπώς, η ηθικοπλαστική διαδικασία και η οιονεί νομική ευλάβεια που χαρακτηρίζει την αναγκαία διαδικασία της κατάφασης του περιεχομένου των καθηκόντων και των αμοιβαίων δεσμεύσεων από το σύνολο των πολιτών αναδιοργανώνουν αφενός τη σχέση πολίτη-πολίτη και αφετέρου τη σχέση του κυρίαρχου με τον εαυτό του: «[...] τούτο το κράτος [...] θα έχει εγκαθιδρυθεί χωρίς να υπάρχει ανάγκη», τούτο το κράτος «[...] δε θα είχε ανάγκη ούτε από κρατικούς λειτουργούς ούτε από νόμους».¹⁹⁶

Η δεύτερη πτυχή, ως προϋπόθεση και «τελικό» προϊόν της πρώτης, οικοδομείται γύρω από τη γενικότερη ψυχοπαθολογία της ρουσσωικής ανθρωπολογίας και την ειδικότερη φυσική/σωματική αποστροφή του ανθρώπου στη σκλαβιά: «Όποιος έχει γεννηθεί στη σκλαβιά γεννιέται για τη σκλαβιά, αναμφισβήτητα. Οι σκλάβοι χάνουν τα πάντα μες τις αλυσίδες τους, ακόμα και την επιθυμία να τις αποτινάξουν [...]. Ο καταναγκασμός έφτιαξε τους πρώτους δούλους».¹⁹⁷ Τα δεσμά της απεριόριστης ανισότητας και της ανελευθερίας συνιστούν δεσμά αποκλειστικά κοινωνικής φύσης.¹⁹⁸ Ο Ρουσσώ διαβλέπει στο συμβόλαιό του την «διόρθωση» της σχέσης φυσικού-κοινωνικοπολιτικού αίροντας τις αλλοτριωτικές κοινωνικές κινήσεις και διατηρώντας τον ψυχοπαθολογικό πυρήνα του «φυσικού» ανθρώπου, ο οποίος διαπλάθει την οντότητα του πολίτη μέσω της ενότητας Λόγου και Επιθυμιών-Παθών.

4.2 Γίνεσθαι-Κυριαρχία ή Περί της «Δικτατορίας» της Γενικής Βούλησης

Η τρίτη πτυχή διαφαίνεται στην ίδια την αντικειμενική κίνηση της παραγωγής η οποία μάχεται για να αποδεσμευτεί από τους σχεσιακούς περιορισμούς των νόμων της φεουδαρχίας και της χωροδεσποτείας. Το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, ανατρέποντας τη σχέση οικονομίας-κυριαρχίας, προκρίνει το γεγονός της σύναψης του Κοινωνικού Συμβολαίου ως το συμβάν της μετατόπισης της κυριαρχίας από την «πατριαρχική» της διάσταση -η οποία αρθρώνεται γύρω από τον Πατέρα-Δεσπότη- στην αναγκαία και αναπόδραστη μορφή του κυρίαρχου πολιτικού σώματος: μια

¹⁹⁵ ΧΓ, σ. 29.

¹⁹⁶ ΛΠΑ, σ. 142· βλ. επίσης και J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 187.

¹⁹⁷ ΚΣ, σ. 51.

¹⁹⁸ Ο Ρουσσώ αποστρεφόμενος τη «φύσει» δουλεία ενός Αριστοτέλη, αναδιατυπώνει την πλατωνική «θέσει» δουλεία· η δουλεία δεν είναι παρά προϊόν των πολεμικών όρων της ανισότητας και της ανελευθερίας, της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης. (βλ. Γ. Φαράκλας - *Η Πολιτική Απονομιμοποίηση της Φύσης στον Ρουσσώ*, ό.π. σ. 259).

ποιοτική μετατροπή του συνόλου των κοινωνικά συσσωρευμένων δυνάμεων.¹⁹⁹ Η νέα ποιοτική κατάσταση της κυριαρχίας δεν προκύπτει ως «διαφορά» αλλά ως ευθεία άρνηση του ιστορικά προσδιορισμένου: «*[Η κατηγορία] του κυρίαρχου λαού σημαίνει και την καταστροφή της κυριαρχίας ως σχέσης ανάμεσα στους εξουσιαστές και τους εξουσιαζόμενους*».²⁰⁰

Τα συγκροτησιακά μέρη, τα οποία συνθέτουν την πολιτική κατάσταση του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου, δύνανται να ιδωθούν δια μέσου των ιδιοσυστασιακών στοιχείων της «φυσικότερης» σωματικής κίνησης όλων, μιας ελεύθερης πράξης· από τη μια, το «ηθικό αίτιο», «*η βούληση που αποφασίζει την πράξη*» και από την άλλη, το συνεπαγόμενο φυσικό/σωματικό αίτιο, «*η δύναμη που την εκτελεί*».²⁰¹ Αντιστοίχως, για τον Ρουσσώ, ο πυρήνας της ύπαρξης του πολιτικού συνίσταται αφενός στην πρωτοκαθεδρία και την οντολογική προτεραιότητα της βούλησης και αφετέρου στην αναγκαία δύναμη για την κατάφαση της κίνησής της: «*[...] στην πραγματικότητα, για τον Ρουσσώ δεν υπάρχει τίποτα παρά η κυριαρχία (sovereignty) και η κυβέρνηση*».²⁰²

Η κυριαρχία, ως απόρροια της αναπροσαρμογής των υλικών συνθηκών και της αναδιάταξης των σχέσεων των συμβαλλόμενων, συναρμολογείται ως «κάτι» το αδιαίρετο και το αναπαλλοτρίωτο μιας και συνίσταται στην άσκηση της γενικής βούλησης,²⁰³ στη διαδικασία της κατάφασης του περιεχομένου της το οποίο «*είναι πάντοτε ορθό και αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον*».²⁰⁴ Η κυριαρχία, ως σχέση η οποία εγκαθιδρύεται από το κοινωνικό συμβόλαιο ανάμεσα στο πολιτικό σώμα και τα «μέλη» του, αποτελεί σχέση ίδια με εκείνη που σχηματίζεται ανάμεσα στον άνθρωπο και τα μέλη του σύμφωνα με τον φυσικό νόμο: «*Και η εξουσία αυτή, που διευθύνεται από τη γενική βούληση, καλείται, όπως είπα κυριαρχία*».²⁰⁵ Η διάσταση λοιπόν των δυο «στιγμών» της κυριαρχίας δεν υφίσταται σε επίπεδο περιεχομένου αλλά στο αντικείμενο της κίνησης τους: «*Η πολιτική ισχύς μπορεί κάλλιστα να μεταβιβαστεί, η βούληση όμως όχι*».²⁰⁶

¹⁹⁹ G. Deleuze - *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, ό.π., σ. 59· L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 27-28.

²⁰⁰ J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 165.

²⁰¹ ΚΣ, σ. 111.

²⁰² A. Negri – *Insurgencies, Constituent Power and the Modern State*, trans. M. Boscagli, University of Minnesota Press, Minneapolis - London, 1999, σ. 198-199.

²⁰³ ΚΣ, σ. 73.

²⁰⁴ Αυτ., σ. 77.

²⁰⁵ Αυτ., σ. 79.

²⁰⁶ Αυτ., σ. 73.

Η γνωσι-οντο-λογική αδιαιρεσία της κυριαρχίας συνεπάγεται και την εμπράγματη διάκρισή της σε «ισχύ και σε βούληση, σε νομοθετική και εκτελεστική εξουσία».²⁰⁷ Η κριτική του Ρουσσώ στρέφεται κατά διάφορων «πανηγυρτζίδων» οι οποίοι με ταχυδακτυλουργίες «άλλοτε αναμειγνύουν όλα αυτά τα μέρη και άλλοτε τα ξεχωρίζουν· φτιάχνουν τον κυρίαρχο σαν ένα φανταστικό πλάσμα από κομμάτια και θρύψαλα».²⁰⁸ αντιθέτως, ο κυρίαρχος συνιστά το αυτόνομο εκείνο ηθικό ον το οποίο κινείται με γνώμονα το αντικειμενικό του συμφέρον και τα αυτοκαθοριζόμενα όρια εντός των οποίων το πραγματώνει.

Η σύναψη του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου δεν συνεπάγεται την επινόηση/εφεύρεση²⁰⁹ ενός κοινωνικού συμφέροντος· τουναντίον, αναδιοργανώνει τις υπάρχουσες δυνάμεις παράγοντας μια «νέα» γενική βούληση η οποία συνιστά το υπόλειμμα της διαδικασίας της αλληλοεξουδετέρωσης των επιμέρους βουλήσεων²¹⁰ και η οποία τείνει πάντοτε προς την κατάφαση του κοινού συμφέροντος: «[...] η σύμπτωση όλων των συμφερόντων δημιουργείται από την αντίθεση προς το συμφέρον του καθενός».²¹¹ Είναι αναγκαίο να σημειωθεί η εννοιολογική διάκριση του κοινού συμφέροντος και της γενικής βούλησης: η ύπαρξη του κοινού συμφέροντος, ως υλική έκφραση της αναγκαιότητας της διατήρησης της ηθικής οντότητας του κυρίαρχου στο είναι της, προσδίδει τον ίδιο τον καθολικό χαρακτήρα της γενικής βούλησης.

Συνεπώς, η γενική βούληση, ως ο άυλος συνεκτικός ιστός της σχέσης του κυρίαρχου με τον εαυτό του, δεν βρίσκει το συντάσσον υποκείμενό της στο κοινό συμφέρον αυτό καθ' εαυτό.²¹² αντιθέτως, το κοινό συμφέρον συνιστά την απαραίτητη συνθήκη της ενδεχόμενης ύπαρξης της γενικής βούλησης. Ο «κοινωνικός χώρος», τον οποίο προσφέρει το ρουσσωικό οικοδόμημα στο υποκείμενο, είναι απόλυτος. Ακόμη και αν -όντως- για τον Ρουσσώ «οι βουλήσεις [...] διακρίνονται όχι μέσω των φορέων τους αλλά μέσω των αντικειμένων τους ή, ακριβέστερα, μέσω των συμφερόντων προς τα οποία στοχεύουν»,²¹³ η οντική γείωση του περιεχομένου της γενικής βούλησης επαφίεται στην ίδια τη δράση του κυρίαρχου: «[...] η βούληση πρέπει να είναι

²⁰⁷ Αυτ., σ. 75.

²⁰⁸ Αυτ.

²⁰⁹ L. Colletti – *From Rousseau to Lenin*, ό.π., σ. 175.

²¹⁰ Κ.Σ, σ. 77· H. Arendt – *Για την Επανάσταση*, μτφρ. Α. Στουπάκη-Γαβριηλίδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 104-105.

²¹¹ ΚΣ, σ. 77.

²¹² G. Deleuze – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, ό.π., σ. 69· A. Negri – *Insurgencies, Constituent Power and the Modern State*, ό.π., σ. 199.

²¹³ Α. Λεβίν – *Η Γενική Βούληση, Ρουσσώ-Μαρξ-Κομμουνισμός*, μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, επιμ. Χ. Βαλλιάνος, Στάχυ, Αθήνα, 2000, σ. 36.

*πραγματικά γενική, τόσο ως προς το αντικείμενό της όσο και ως προς την ουσία της: πρέπει να προέρχεται απ' όλους και να εφαρμόζεται σε όλους».*²¹⁴

Η γενική βούληση, λοιπόν, τείνει πάντοτε προς τον πυρήνα της ίδιας της ύπαρξής της, τη συνθήκη της ισότητας,²¹⁵ μια ισότητα η οποία διασφαλίζει πως το ζύγι των δυνάμεων του κράτους θα γέρνει πάντοτε προς το καθολικό και ποτέ προς το επιμέρους· δεν είναι η σύμπτωση της πλειοψηφίας του αθροίσματος των επιμέρους που καθιστούν τη γενική βούληση αυτό που είναι αλλά η ίδια η αντικειμενική ανάγκη που προκύπτει από την κατάφαση του περιεχομένου του κοινού συμφέροντος, του «κοινού καλού».²¹⁶ Η βούληση, η οποία δεν ετεροκαθορίζεται από τη μερικότητα του ιδιωτικού και η οποία ενυπάρχει ως το κοινό στη «διαφορά» των κοινωνικών κινήσεων, συνιστά μια ελεύθερη βούληση. Η γενική βούληση συναρμολογείται ως το καθολικό *επιθυμείν* των υποκειμένων εκείνων που έχουν συνειδητοποιήσει τους όρους κίνησης της αναγκαιότητας.

Αποτελώντας έκφραση πρώτου βαθμού της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου η γενική βούληση συνιστά το «όπλο» του κυρίαρχου απέναντι στην αλλοτριωτική και εντροπική κίνηση της ύλης, καθίσταται η «*βούληση ενάντια στην ανισότητα*».²¹⁷ Στην πραγματικότητα, η εισαγωγή της γενικής βούλησης στο ρουσσικό θεωρησιακό οικοδόμημα κωδικοποιεί και τη βαθύτερη διάσταση της υποκειμενικής υπόστασης. Η γενική βούληση, ως κατηγορία, επιβεβαιώνει τον διχασμό του νεωτερικού υποκειμένου το οποίο ακροβατεί ανάμεσα στην ύπαρξή του ως ιδιώτη και ως πολίτη· από τη μια, ενικότητα η οποία επιδιώκει τη μερική κατάφαση των συμφερόντων της, από την άλλη, πολιτική «συνείδηση» η οποία, κατανοώντας τις επιταγές του κοινού συμφέροντος, καταφάσκει το εν κινήσει περιεχόμενο της γενικής βούλησης δια του νομοθετικού/νομοπαραγωγικού έργου, ως μέρος, του κυρίαρχου.²¹⁸

Η φορμαλιστική και απολύτως αφηρημένη φύση της γενικής βούλησης καθιστά το περιεχόμενό της ποιοτικά απροσπέλαστο από την κίνηση της μερικότητας· ακόμη και αν μια επιμέρους βούληση καταφέρει να «απεικονίσει» το περιεχόμενό της,

²¹⁴ ΚΣ, σ. 81.

²¹⁵ Κοινός Τόπος της Βιβλιογραφίας, βλ. ενδεικτικά: Σ. Δημητρίου – *Ο Ελεύθερος Άνθρωπος*, ό.π., σ. 427· G. Deleuze – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, ό.π., σ. 70· P. Riley – *Rousseau's General Will, The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, σ. 124-153.

²¹⁶ ΚΣ, σ. 82.

²¹⁷ J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 185.

²¹⁸ «Όσο ο άνθρωπος νιώθει μέρος του κυρίαρχου, όσο παραμένει ενεργός σε κάποιου είδους κοινωνική/δημόσια διαδικασία, με τους συμπολίτες του, τόσο θα τείνει να θυμάται το δικό του και το κοινό τους συμφέρον ως προς το να αμύνονται την πολιτεία ενάντια στην ανισότητα». Αυτ., σ. 187.

συμπορευόμενη μαζί του, αδυνατεί να διατηρήσει τούτη την ταύτιση: «[...] είναι αδύνατον αυτή η συμφωνία να παραμένει διαρκής και αμετάβλητη».²¹⁹ Η βαθύτερη στιγμή της ρουσσωικής σύλληψης της κυριαρχίας εντοπίζεται στο ίδιο το σημείο της αυτοπάθειάς της· η άσκησή της αποτελεί μια πράξη η οποία στοχεύει πέραν του αντικειμένου της και στον ίδιο τον εαυτό της. Η κυριαρχία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η επιβολή της συνειδητής επιθυμίας των πολιτών στους υπηκόους, η επιβολή του καθολικού στο επιμέρους, η επιβολή του αναδιπλασιαζόμενου υποκειμένου στον εαυτό του: «[...] όποιος αρνηθεί να υπακούσει στη γενική βούληση θα εξαναγκαστεί από ολόκληρο το σώμα, πράγμα που σημαίνει ότι θα εξαναγκασθεί να είναι ελεύθερος».²²⁰

Συνεπώς, περιεχόμενο της γενικής βούλησης -και ακολούθως περιεχόμενο της ίδιας της ρουσσωικής πολιτείας- συνιστά η ισότητα, η ισονομία και η ελευθερία· έννοιες οι οποίες παραμένουν βαθιά αφηρημένες και τυπικά φορμαλιστικές στο βαθμό που προσιδιάζουν στον αφηρημένο και καθολικό χαρακτήρα της ίδιας της κατηγορίας του κυρίαρχου.

Το ρουσσωικό corpus, αναδεικνύοντας την κίνηση από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο, δια της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου και της συνεπαγόμενης παραγωγής της ηθικής οντότητας του κυρίαρχου από τη βουλευτική κινητοποίηση των αυτόνομων υποκειμένων, αποπειράται να «επιστρέψει» μόνο και μόνο για να διασώσει το ίδιο το άτομο.²²¹ Σκοπός του αφηρημένου ρουσσωικού οικοδομήματος αποτελεί η κατάφαση της μοναδικότητας της ύπαρξης ²²² διαμεσολαβημένης από τη δι-υποκειμενική συλλογικότητα του κυρίαρχου και των όρων που αυτή θέτει στον εαυτό της· τα όρια της κινητοποίησης και της δράσης της έκαστης ατομικής μοναδικότητας συνίστανται στη «δικαιοπολιτική ισότητα όλων, δηλαδή στην ηθική και νομική ισότητα που επιτυγχάνεται στην πολιτική κοινωνία».²²³

Τούτη η απόπειρα της διάσωσης, της λύτρωσης της ενικότητας, συναρμολογεί και το «ponum»²²⁴ του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου το οποίο κωδικοποιείται γύρω από τον ίδιο τον πυρήνα της πολιτειακής ύπαρξης, γύρω από την απεριόριστη και αδέσμευτη έκταση της κυριαρχίας· μια κυριαρχία η οποία, στην απόπειρα της διάσωσης του ενός, δύναται να αυτονομήσει την ίδια της την κοινωνική ύπαρξη. Το

²¹⁹ ΚΣ, σ. 74.

²²⁰ Αυτ., σ. 66.

²²¹ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, ό.π., σ. 197.

²²² Σ. Δημητρίου – Ο Ελεύθερος Άνθρωπος, ό.π., σ. 424.

²²³ Αυτ., σ. 426

²²⁴ E. Bloch – Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια, ό.π., σ. 127.

Κοινωνικό Συμβόλαιο ανάγει τον κυρίαρχο λαό σε κριτή του ίδιου του βίου του: η σύναψη του συμβολαίου εμπεριέχει και την ίδια της την άρνηση, το συμβόλαιο δια της βουλευτικής δραστηριότητας του κυρίαρχου δύναται να ακυρωθεί.²²⁵ Η «δικτατορία» της γενικής βούλησης τίθεται ως *a priori* όρος της ύπαρξης μιας ισότιμης κοινωνικοπολιτικής και ηθικής ελευθερίας, μιας ελευθερίας η οποία μετατρέπει τον άνθρωπο σε πραγματικό κύριο του εαυτού του.²²⁶

Ο ιδιότροπος εμπράγματος ισοκαταμερισμός της κυριαρχίας στο σύνολο των υποκειμένων που μετέχουν στην ενιαία ηθική οντότητα του κυρίαρχου παραμένει ακέραιος και αδιαίρετος στο βαθμό που ο εκάστοτε συμβαλλόμενος, υπό την προϋπόθεση του *a priori* ενδεχομένου του αυτοκαθορισμού, μετέχει των υποχρεώσεων και των καθηκόντων της συμβολαιικής «διπλής δέσμευσης».²²⁷ ο Ρουσσώ, κατά τη διαμόρφωση της κατηγορίας της κυριαρχίας, στοιχειοθετεί την υπόθεση μιας διττής κίνησης: αφενός την κίνηση από το ειδικό στο γενικό και αφετέρου από το γενικό στο ειδικό.

4.3 Η Γενική «Απαλλοτριωτική» Ισότητα και η Αντινομική Συγκρότηση της Ιδιοκτησίας

Στον πυρήνα της ρουσσωικής συμβολαιικής λογικής τοποθετείται η μοναδική ατομική ύπαρξη, ως οικονομικός παράγοντας, η οποία, συνειδητοποιώντας το αντικειμενικό συμφέρον της, συμφέρον το οποίο προηγείται της ύπαρξής της ως μονάδας μιας και οικοδομείται κατά τη συγκρότηση της κοινωνικής συνύπαρξης, προστρέχει στην απόπειρα της κατάφασης του περιεχομένου του δια της «πράξης»²²⁸ της σύναψης ενός οιονεί «εμπορικού συμφώνου». Σε αντίθεση με την Άρεντ, η οποία εξοστρακίζει τη ρουσσωική λογική στη σφαίρα της παραδοξολογίας εφευρίσκοντας

²²⁵ Αυτ., σ. 118· «Προϋποθέτω εδώ όσα πιστεύω ότι έχω υποδείξει, ότι δηλαδή δεν υπάρχει στο κράτος κανένας θεμελιώδης νόμος που να μην μπορεί να ανακληθεί, ούτε καν το ίδιο το κοινωνικό σύμφωνο [...]» ΚΣ, σ. 168.

²²⁶ Αυτ., σ. 68.

²²⁷ Αυτ., σ. 64.

²²⁸ Για τον Αλτουσέρ, η ρουσσωική επιλογή περί της «παραδοσιακής συμβολαιικής πράξης» δεν αποτελεί παλινδρόμηση, μιας και τούτη η πράξη συνιστά *a priori* μια πράξη *sui generis*: «Στην πραγματικότητα, η φύση της πράξης είναι τέτοια που η δομή του Κοινωνικού Συμβολαίου τροποποιείται ριζικά στην περίπτωση του Ρουσσώ, συγκριτικά με το αυστηρά νομικό πρότυπο.» (L. Althusser – Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο», ό.π., σ. 35). Το ρουσσωικό συμβόλαιο διακηρύσσει πως δεν εξαντλεί το περιεχόμενο του σε μια στεία νομική σχέση μιας και η ιδιαίτερη φύση του προσιδιάζει μόνο σε αυτό, καθώς ο λαός συμβάλλεται αποκλειστικά και μόνο με τον εαυτό του.

μια «παράξενη ταύτιση θέλησης και συμφέροντος»²²⁹ και εξαντλώντας παράλληλα τη λειτουργία της πρώτης σε μια «αυτόματη έκφραση» της δεύτερης, προκρίνουμε μια ανάγνωση η οποία τοποθετεί το υποκείμενο, ως αναγκαίο όρο της διαδικασίας της κατάφασης του αντικειμενικού συμφέροντος, στον επιθυμητικό χώρο της πολιτικής κοινωνίας.

Το υπόστρωμα της σύναψης αυτού του «εμπορικού συμφώνου» δεν θα μπορούσε να είναι άλλο από τις ίδιες τις συνθήκες που διαμορφώνονται από την πρωταρχική ανθρώπινη σχέση, τη σχέση της «ίδιας εργασίας» και κατ' επέκταση του συνόλου του οικονομικού γίγνεσθαι. Τα άτομα, αν και αποτελούν τους αποκλειστικούς δρώντες της διαδικασίας της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου και της παραγωγής μιας ολότητας, της ηθικής οντότητας του κυρίαρχου, έχουν συγκροτηθεί ως ιδιώτες ήδη από την οργάνωση της ύπαρξης στην κοινωνική της μορφή· η έκφραση αυτής της ιδιωτικής πτυχής της κοινωνικής ύπαρξης βρίσκεται στην ίδια την έννοια της ιδιοκτησίας η οποία, ως «το ιερότερο όλων των δικαιωμάτων»,²³⁰ τοποθετείται στη βάση της ανταλλαγής ισοδυνάμων της πρωταρχικής συμβολαιικής πράξης.

Το ρουσσικό κοινωνικό συμβόλαιο συναρμολογείται με τρόπο διττό· αφενός ως συγκροτητικός και αφετέρου ως διαμεσολαβητικός μηχανισμός του συνόλου των φυσικών δυνάμεων των εν-δυνάμει μελών του καθώς και του συνόλου των αγαθών που κατέχουν μέσω της εθελούσιας παραχώρησής τους: «*Με αυτήν την πράξη, οι κτήσεις δεν αλλάζουν φύση αλλάζοντας κάτοχο, αλλά γίνονται ιδιοκτησία στα χέρια του κυρίαρχου*».²³¹ Ο Ρουσσώ τοποθετείται στη συμβολαιική γραμμή των Χομπς και Λοκ η οποία διαγράφει τον ρόλο του κράτους ως τον απαραίτητο θεματοφύλακα της ατομικής ιδιοκτησίας, πλην ενός καθοριστικού στοιχείου· το κράτος δεν συνιστά έναν εξωτερικό μηχανισμό υπεύθυνο για τη ρύθμιση των σχεσιακών συγκρούσεων των ιδιωτών· αντιθέτως, η ίδια η δυνατότητα της ατομικής κτήσης, εγκαταλείποντας την εξωκοινωνική και μεταφυσική της προέλευση, εγγράφεται στο σώμα του πεδίου εμμενείας της κοινωνίας. Η βούληση του κυρίαρχου αναλαμβάνει το έργο της νομιμοποίησης του «ιερότερου δικαιώματος».

Για τον Ρουσσώ, η «ολική κατάσταση κοινωνικής αλλοτρίωσης» μπορεί να αρθεί μόνο με την «πλήρη απαλλοτρίωση»²³² η οποία -μάλλον- διατηρεί τον

²²⁹ H. Arendt – *Για την Επανάσταση*, ό.π., σ. 105.

²³⁰ ΛΠΟ, σ. 105.

²³¹ ΚΣ, σ. 68.

²³² M. Horkheimer - *Γενικό μέρος*, στο *Αυθεντία και Οικογένεια, Θεωρητικά Σχεδιάσματα*, μτφρ. Λ. Αναγνώστου, επιμ. Γ. Κουζέλης, Νήσος, Αθήνα, 1996, σ. 52.

«οντολογικό σεβασμό» στο «ιερότερο δικαίωμα» το οποίο τυχαίνει να συνιστά και την αναγκαία συνθήκη της ανάπτυξης της αλλοτρίωσης: «[...] τη ριζική απαλλοτρίωση κάθε συμβαλλόμενου από όλα τα δικαιώματά του σε όλη την κοινότητα».²³³ Τούτη η απόλυτη και αναπόδραστη διαδικασία της ριζικής απαλλοτρίωσης αφενός κωδικοποιεί τον τυπικό-δικαϊκό όρο της πλήρους ισότητας,²³⁴ μιας και τα πάντα απαλλοτριώνονται απ' όλους, και αφετέρου αναγνωρίζει την «ιδιωτική» πτυχή του υποκειμένου η οποία προκύπτει δια της κυριαρχικής παραχώρησης εκείνων που αναλογούν στα επιμέρους άτομα. Η οιονεί «αρνητική» απόπειρα του Ρουσσώ να διασώσει το γνωσιολογικό του σχήμα, μέσα από τον ίδιο τον αυτοπαθή χαρακτήρα του κυρίαρχου,²³⁵ καταρρέει υπό το βάρος της διαλεκτικής κίνησης της ίδιας της πραγματικότητας· ο αναπαλλοτρίωτος χαρακτήρας εκείνων που παραχωρεί η πολιτεία απελευθερώνει και την ίδια τη δυνατότητα της άρσης του.

Ακόμη και εάν μια σταχυολόγηση της ρουσσωικής φιλοσοφίας της ιστορίας καταδεικνύει τον εντροπικό χαρακτήρα του αλλοτριωμένου κοινωνικού γίνεσθαι και την κίνησή του προς την αποδιοργάνωση της κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης, το ίδιο το περιεχόμενο του κανονιστικού πλαισίου της ρουσσωικής τοποθέτησης φανερώνει τον διαλεκτικό της χαρακτήρα. Το «πρωταρχικό κακό» της ιδιοκτησίας και των αλλοτριωτικών στοιχείων της κοινωνικής κατάστασης δεν δρουν μονοπωλιακά· υφίστανται ως τέτοια μόνο κατά την όσμωσή τους με τις αντιθέσεις τους. Η κατηγορία της ιδιοκτησίας, ως το έδαφος της ανάπτυξης της αστικής κοινωνίας, αρθρώνεται αντινομικά: «[...] η ατομική ιδιοκτησία μπορεί να είναι ταυτόχρονα και συνθήκη ελευθερίας και ισότητας αλλά και αιτία παραγωγής συνθηκών ανελευθερίας και ανισότητας».²³⁶ Για τον Ρουσσώ, ήδη το πρωταρχικό στοιχείο της αρτιγενούς αστικής κοινωνίας εμπεριέχει ως δυνατότητα το ενδεχόμενο της ανατροπής των δεινών που προκαλεί εντός των φαύλων και διαστροφικών συμβάσεων· η συνάντηση της δυνατότητας της ύλης με τη βούληση του κυρίαρχου σώματος του λαού -ως ενεργού υποκειμένου- συνιστά το ιστορικό «αντίδοτο», τη ριζική ανατροπή του γίνεσθαι-αλλοτριωμένη κοινωνία.

Ήδη από την πρώτη «μετάβαση», την πρώτη φάση της παραγωγής του κοινωνικού, το ρουσσωικό corpus διαγράφει τον τρόπο με τον οποίο κατανοεί

²³³ ΚΣ, σ. 62.

²³⁴ L. Althusser – Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο», ό.π., σ. 49.

²³⁵ J.J. Rousseau - Γράμματα από το Βουνό, μτφρ. Κ. Κέη, επιμ. Α. Χρύσης και Α. Δημητρίου, Στάχυ, Αθήνα, 2002, επιστολή 6^η, σ. 289· ΚΣ, σ. 62.

²³⁶ ΛΠΟ, πρόλογος του Θ. Γκιούρα, σ. 12.

μεθοδολογικά τη διαδικασία της ανατροπής· το σκαρίφημα του θεμιτού κοινωνικού βίου δεν εκκινεί ούτε με την εξαπόλυση αφηρημένων κατηγοριών ούτε με τη μονοσήμαντη μοναδολογική κατάφαση θετικών δυνάμεων· αντιθέτως, στον πυρήνα της ρουσσικής κριτικής δραστηριότητας βρίσκεται η άρνηση του κοινωνικά προσδιορισμένου, η καταστροφή του υπάρχοντος: *«Ακόμη και όταν ο Ρουσσώ γράφει για μια δημόσια πολιτική ή κάποιο θεσμό που προτείνει, πάντοτε είναι ζήτημα επίθεσης στο σύγχρονό του σύστημα»*.²³⁷

Στον σχεσιακό χώρο της οικονομικής ανισότητας η άρνησή της, η ισότητα, δεν περιφέρεται στη σφαίρα των ιδεών αναμένοντας ένα υπερβατικό υποκείμενο να την εδαφικοποιήσει· τουναντίον, είναι η ίδια η υποκειμενική, βουλευσιαρχική άρνηση του εμπειρικά «συγκεκριμένου» η οποία, δια μέσου της άρνησης του εαυτού της, απελευθερώνει την κίνησή της προς την ετερότητά της. Η κατηγορία της ισότητας, έχοντας απομακρυνθεί από τον εαυτό της κατά τη βίαιη εισαγωγή του ανθρώπινου είδους στην κοινωνική κατάσταση, επανασυναρμολογείται ως ένα ενδεχόμενο της κίνησης της ύλης· μια ενδεχομενικότητα η οποία μόνο με τη διαμεσολάβηση της συλλογικής βούλησης του κυρίαρχου δύναται, αρνούμενη την ετερότητά της, να ανασχηματιστεί, πλέον, όχι ως φυσική ισότητα αλλά ως μια νέα μεταμόρφωση της κατηγορίας της ισότητας η οποία αρμόζει στη διαδικασία της αναχαίτισης της αλλοτριωμένης κοινωνικής κίνησης: στην κοινωνικοπολιτική ισότητα.

Η ευρύτερη κατηγορία της κοινωνικοπολιτικής ισότητας, ως στοιχείο της δεύτερης μετάβασης, της δεύτερης φάσης της κίνησης της κοινωνικής ύπαρξης στην πολιτική της οργάνωση, προϋποθέτει την αναγκαία οικονομική ισότητα εκ της οποίας προκύπτει· μια οικονομική ισότητα η οποία, κατά τον Ρουσσώ, ενδέχεται να προκύψει μόνο μέσα από την πλήρη κατάρρευση της διαστροφικής λειτουργίας του θεσμού της ιδιοκτησίας και την ανακήρυξη της τελευταίας στο *«ιερότερο όλων των δικαιωμάτων»*²³⁸ το οποίο συγκροτεί και το αναγκαίο γνωσι-οντο-λογικό υπόστρωμα της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου: *«Γιατί, για να μπορεί να δοθεί στον καθένα το δικό του, πρέπει ο καθένας να έχει τη δυνατότητα να έχει κάτι»*.²³⁹

Το ρουσσικό κειμενικό σώμα, ακολουθώντας πιστά το μονοπάτι της συμβολαικής σκέψης, υποβαθμίζει σχετικά την αυτονομία του δικαιώματος της ύπαρξης ενθρονίζοντας στο «βασίλειο της αρετής» τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα του

²³⁷ J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 170.

²³⁸ ΛΠΟ, σ. 105.

²³⁹ ΛΠΑ, σ. 124.

αστού· ο Ρουσσώ συνθέτει την υπερασπιστική του γραμμή μέσα από την παρουσίαση των τριών ιδιοσυστασιακών στοιχείων της ίδιας της κίνησης της κατηγορίας της ιδιοκτησίας. Το πρώτο τοποθετείται στον πυρήνα της «γυμνής ύπαρξης» και αναδύεται μέσα από τη φυσική ενόρμηση της «διατήρησης της ζωής»,²⁴⁰ η οποία αναγκαία προϋποθέτει τα απαραίτητα υλικά μέσα για τη διαφύλαξη και την αναπαραγωγή της, σε αντίθεση με τη συνεπαγόμενη κατηγορία των «προνομιακών» δικαιωμάτων που αναφέρονται στις ελευθερίες του αστικού υποκειμένου.

Το δεύτερο στοιχείο οργανώνεται, ως συνέχεια του πρώτου, γύρω από το γεγονός πως τα υλικά αγαθά, ως ίδια κτήση, έχουν την ιδιότητα να απαλλοτριώνονται και να καθίστανται προϊόντα σφετερισμού· σε αντίθεση με τη ζωή του ατόμου, τα υλικά αγαθά προστατεύονται δυσκολότερα· κατά συνέπεια, οι κοινωνικές δυνάμεις οφείλουν να διοχετεύονται προς την κατεύθυνση της διασφάλισης της κατοχής τους.²⁴¹ Κατά τον Ρουσσώ, ο οποίος ακολουθεί κατά πόδας έναν Λα Ροσφουκώ (F. La Rochefoucauld) και ενσωματώνει -με περιοριστικούς όρους- τη χομπσιανή θέση περί του *dominium* των μέσων ύπαρξης, η κοινωνία είναι εκείνη που εμφυσά ως αξία τον σεβασμό στη σχέση ιδιοκτήτη-έτερου ιδιοκτήτη, η οποία δεν είναι τίποτε άλλο από τη σχέση του ατόμου με τα υλικά μέσα της διατήρησης της ύπαρξής του, καθώς και στη σχέση του ατόμου με τα υλικά μέσα της διατήρησης των έτερων ανθρώπινων υπάρξεων.²⁴² Σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης, το ρουσσωικό εγχείρημα αρθρώνεται γύρω από την ασφάλιση όχι μόνο της «γυμνής ύπαρξης» αλλά και του κοινωνικοπολιτικού ατομικού βίου.

Τέλος, το τρίτο στοιχείο είναι και εκείνο που κωδικοποιεί τον κοινωνικά δεσμευτικό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας· το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι αναγκαίο να διαφυλάσσεται απόλυτα καθώς το περιεχόμενό του συνιστά τον θεμέλιο λίθο της ίδιας της αστικής κοινωνίας.²⁴³ Η εγγύηση αφενός της διατήρησης των σχέσεων των συνιδιοκτητών-συμπολιτών και αφετέρου της αμοιβαίας διεκπεραίωσης των καθηκόντων και των νομικών υποχρεώσεων απέναντι στο σύνολο του κοινωνικού σώματος αναγκαία διαμεσολαβείται από τον «πυρηνικό» όρο της ίδιας της ύπαρξης της αστικής κοινωνίας.²⁴⁴ Η τιτάνια απόπειρα του Ρουσσώ να καταστήσει την ιδιοκτησία ανάχωμα ενάντια στην κίνηση της ανελευθερίας και συγχρόνως ορμητήριο του αγώνα

²⁴⁰ ΛΠΟ, σ. 105.

²⁴¹ Αυτ.

²⁴² Αυτ.

²⁴³ Αυτ.

²⁴⁴ Αυτ.

της ισότητας καταλήγει να αναλώνεται στη «σισύφεια» προσπάθεια της μεταξίωσης της ουσίας της αλλοτρίωσης: της οριακής αντικατάστασης της άμεσης και αδιαμεσολάβητης σχέσης των υποκειμένων με την εξοστρακισμένη και διαμεσολαβητική σχέση ατόμων-υλικών αγαθών, παραγωγών-προϊόντων-μελών της αστικής κοινωνίας.

Η «ταξική» διάρθρωση της αστικής κοινωνίας, κατά τον Ρουσσώ, αποκρυσταλλώνεται στην ακραία ιδιοκτησιακή ανισότητα της ταυτότητας πλεονάσματος-ελλείψεως, στην παραγωγή του κοινωνικού δίπολου πλούσιου και φτωχού· η διάγνωση του προβλήματος και ο πολιτικός του ορίζοντας ²⁴⁵ αποσυγχρονίζονται από τη σφαίρα του μεθοδολογικού τρόπου επίλυσης των πολιτικών απορροιών του· η αποστέρηση της κοινωνικής δυνατότητας της συσσώρευσης του πλούτου συνιστά χίμαιρα στο βαθμό που αποτελεί προϊόν μιας βολονταριστικής απόπειρας παρέμβασης στη σφαίρα της διανομής η οποία δεν εκτείνεται στο χώρο της παραγωγής. Το «μικροαστικό όνειρο» του Ρουσσώ -το οποίο κληροδοτείται ατόφιο στην ιακωβινική πολιτική λογική- μετατρέπεται σε εφιάλτη κατά τη διανυσματική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της αναδιάταξης των σχέσεων παραγωγής.²⁴⁶

Παρ' όλα αυτά, η μετάβαση προς το *Κοινωνικό* συμβόλαιο καταδεικνύει πως το δικαίωμα της κτήσης δεν συντίθεται γύρω από το φυσικοδικαϊκό πλαίσιο της τάσης προς ό,τι είναι, κατά βούληση, απαραίτητο και αναγκαίο αλλά οριοθετείται γύρω από την επιθυμία του κυρίαρχου: *«Άπαξ και του απονεμηθεί το μερίδιό του, πρέπει να περιοριστεί σε αυτό, και δεν έχει πλέον κανένα δικαίωμα στα αγαθά της κοινότητας»*.²⁴⁷

Η ρουσσωική λογική διαμορφώνει το «καθολικό» μέσω της άρνησης του προϋποτιθέμενου ενικού το οποίο ανακτά την «μερικότητά» του δια μέσου της κατάφασης της επιθυμητικής κίνησής του υπό τους περιορισμούς του καθολικού: από τη στιγμή που *«ο καθένας παραχωρεί τον εαυτό του σε όλους δεν τον παραχωρεί σε κανέναν»*.²⁴⁸ Η συνέπεια της σύναψης του ρουσσωικού κοινωνικού συμβολαίου γειώνεται στη διαδικασία της συγκρότησης ενός ηθικού προσώπου το οποίο

²⁴⁵ Σκοπός της γενικής βούλησης και των επιμέρους εκφράσεών της «δεν είναι να αποτρέψει την ακραία ανισότητα του πλούτου, αφαιρώντας τον από τους κατόχους του αλλά στερώντας απ' όλους τα μέσα συσσώρευσής του». ΛΠΑ, σ. 97.

²⁴⁶ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 281.

²⁴⁷ ΚΣ, σ. 69· Με τις συνέπειες αυτής της αντινομικής προοπτικής θέασης της ιδιοκτησίας, εντός του πλαισίου της γενικής βούλησης, θα καταπιαστούμε στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

²⁴⁸ Αυτ., σ. 62.

*«αποκαλείται από τα μέλη του κράτος, όταν είναι παθητικό, κυρίαρχος, όταν είναι ενεργητικό [...]. Όσο για τους συμβαλλόμενους, όλοι μαζί καλούνται λαός, και καθένας ξεχωριστά ονομάζονται πολίτες, διότι συμμετέχουν στην κυρίαρχη εξουσία και υπήκοοι επειδή υπακούν στους νόμους του κράτους».*²⁴⁹

Η «πυρηνική σχάση» της ύπαρξης κωδικοποιεί και τον αναδιπλασιασμό του κοινωνικοπολιτικού βίου· από τη μια, μέρος του κυρίαρχου σώματος, πολίτης «έναντι των επιμέρους ατόμων» και συμφερόντων, από την άλλη, μέλος του κράτους, ιδιώτης «έναντι του κυρίαρχου».²⁵⁰ Αντιστοίχως, σε μακροπολιτικό επίπεδο, η διάκριση ιδιωτικού-δημοσίου υφίσταται με έναν βαθιά αντι-φιλελεύθερο τρόπο μόνο κατά την υπαγωγή του πρώτου στο τελευταίο. Η διατήρηση της προ-πολιτικής, κοινωνικοοικονομικής ύπαρξης του ιδιωτικού συμφέροντος υφίσταται μόνο μέσα από την αναγκαία πειθάρχηση στους περιορισμούς της νέας συμφεροντολογικής διάστασης που εισάγει το κοινωνικό συμβόλαιο δια της παραγωγής του δημόσιου, γενικού συμφέροντος.

Ο Ρουσσώ, έχοντας σκιαγραφήσει την πολεμική κατάσταση των συγκρουσιακών κοινωνικών κινήσεων των επιμέρους συμφερόντων και των ατομικών βουλήσεων, αναλαμβάνει το «συμβολαϊκό χρέος» της αναγκαίας διευθέτησης των αντιθετικών αυτών κινήσεων η ανεξέλεγκτη δράση των οποίων νομοτελειακά καταλήγει στον κατακερματισμό του κοινωνικού βίου. Η ρουσσωική λογική συλλαμβάνει τη διαδικασία της συγκρότησης του κοινωνικού συμβολαίου και συλλήβδην την αναδιοργάνωση του κοινωνικοπολιτικού χώρου ως μια διαδικασία άρνησης των κινήσεων των επιμέρους συμφερόντων αναδεικνύοντας παράλληλα το ενδεχόμενο ενός συλλογικού «καναλιζαρίσματος» αυτών: «η συμφωνία των ίδιων αυτών συμφερόντων»²⁵¹ κάνει πραγματοποιήσιμη τη δυνατότητα της κατάφασης του περιεχομένου του κοινωνικού συμβολαίου. Το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, με γλαφυρό τρόπο, απεικονίζει τα θεμέλια του οικοδομήματος της αστικής κοινωνίας: μια αντικειμενική κατάσταση συγκρουόμενων οικονομικών συμφερόντων η οποία αγκομαχά να χαλιναγωγηθεί μέσα από τη διαμεσολάβηση μιας βολονταριστικής πράξης κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση της μόνης «δίκαιης» και δεσμευτικά αμοιβαίας

²⁴⁹ ΚΣ, σ. 63.

²⁵⁰ Αυτ., σ. 64.

²⁵¹ Αυτ., σ. 73.

πράξης στην οποία δύνανται να προβούν οι υποκειμενικοί φορείς αυτών των συμφερόντων, μια εμπορική συμφωνία.

Οι όροι αυτής της εμπορικής συμφωνίας, οι όροι του κοινωνικού συμβολαίου, προκύπτουν μέσα από την κατάφαση της «κοινής» κίνησης των συμφερόντων που προϋποθέτει· η ρουσσική μεθοδολογία χαρακτηρίζεται από μια «μανιακή» αποδομητική λογική: ο κοινωνικοπολιτικός δεσμός συγκροτείται ως εκείνο το πυρηνικό στοιχείο το οποίο αποτελεί το «κοινό» ανάμεσα στη διαφορά, τη σύμπτωση στις ετεροκατευθυνόμενες συμφεροντολογίες. Η τάση προς το κοινό συνθέτει το οντολογικό υπόστρωμα του ίδιου του πολιτικού βίου. Αυτομάτως, το θετικό σημείο της συνάντησης των πτυχών των επιμέρους συμφερόντων, ως το κοινό/γενικό συμφέρον, καθίσταται η αρχή της λογικής της διακυβερνησιμότητας της κοινωνίας, εν τέλει του ίδιου του γίνεσθαι-κοινωνία: «[...] η κοινωνία πρέπει να κυβερνάται μόνο βάσει αυτού του κοινού συμφέροντος».²⁵² Κατά συνέπεια, μόνο η βούληση η οποία κατευθύνεται από και προς την κατάφαση του περιεχομένου του κοινού συμφέροντος, ως βούληση γενική, συνιστά τον παράγοντα της καθοδήγησης των δυνάμεων του κράτους.²⁵³

4.4 Ο Ιερός Νομοθέτης και η Βεβήλωσή του

Η τέταρτη και τελευταία πτυχή αρθρώνεται κατά τη ρουσσική απόπειρα της διευθέτησης της ύπαρξης, αναπόδραστα, ως ύπαρξης ηθικής. Ο βίος του ανθρώπινου γένους, εντός της πολιτικής του οργάνωσης, δεσμεύεται και κατά συνέπεια καθορίζεται από τις ιδιότητες της κοινωνικής ύλης· για τον Ρουσσώ, η ίδια η διαδικασία της ανεύρεσης και της θεμελίωσης της ελευθερίας, ως κοινωνικοπολιτικής ελευθερίας, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ίδια την ηθική ύπαρξη: «*Η ελευθερία δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα με το ηθικό είναι, όπως ακριβώς και η ζωή με το σωματικό είναι*».²⁵⁴ Το ρουσσικό αίτημα της συμφιλίωσης της «μοχθηρής ενικότητας» του ιδιώτη και του ενάρετου είδους του ανθρώπου δύναται να πραγματοποιηθεί μόνο εντός των κόλπων της ολότητας του κυρίαρχου.

Όπως προαναφέρθηκε, η απόπειρα του Ρουσσώ να διερευνήσει τους όρους της κατάφασης του περιεχομένου της ελευθερίας λαμβάνει χώρα σε δυο επίπεδα· αφενός

²⁵² ΚΣ, σ. 73.

²⁵³ ΚΣ, σ. 73.

²⁵⁴ G. Deleuze - *A Politics of Things*, ό.π., σ. 59.

στρέφεται, από συλλογική σκοπιά, στις αναγκαίες μετατροπές των υφιστάμενων κοινωνικών θεσμών μέσω της δι-υποκειμενικής επενέργειας του κυρίαρχου, ενώ αφετέρου στρέφεται, από μεμονωμένη σκοπιά, στο ζήτημα της καλλιέργειας και εκπαίδευσης των ατόμων. Το σύνολο του ρουσσωικού οικοδομήματος οφείλει να προσεγγίζεται με γνώμονα τη σχέση παραλληλίας που αναπτύσσεται ανάμεσα στο ατομικό ως επιμέρους και το συλλογικό ως καθολικό. Για το ρουσσωικό κειμενικό σώμα, η ανάπτυξη του κανονιστικού πλαισίου αρχών της κίνησης του νομοπαραγωγικού και νομοθετικού έργου προϋποθέτει και συνεπάγεται μια καθοριστική θεωρία εκπαίδευσης των μελών του κυρίαρχου· η δυνατότητα της θεμελίωσης, της διατήρησης, της κρίσης και της μετατροπής, όλες αναγκαίες κατηγορίες της νομοθετικής δραστηριότητας του κυρίαρχου, δεν μπορούν να υφίστανται παρά μόνο αφού έχουν «χαρακτεί» ως κατηγορικό πλαίσιο αρχών στην καρδιά των πολιτών.

Το ρουσσωικό κοινωνικό συμβόλαιο, ως η πολιτική μηχανή μετατροπής και μετουσίωσης του μεμονωμένου ατόμου/ιδιώτη σε πολιτικό και κυρίαρχο υποκείμενο, δεσμεύεται από την ίδια την *a priori* και αντιφατική συνθήκη την οποία εισάγει· η σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου προϋποθέτει αυτόνομα υποκείμενα τα οποία δύνανται να υπάγουν την κίνηση των ενορμήσεων και των παθών τους στο εκάστοτε περιεχόμενο του συμφέροντος ενός κοινού σώματος και των περιορισμών μιας ενιαίας βούλησης.²⁵⁵ Τα στοιχεία που οφείλουν να φέρουν αυτά τα υποκείμενα αναγκαία προκύπτουν και διαμορφώνονται εντός της κατάστασης την οποία το ρουσσωικό κοινωνικό συμβόλαιο επιθυμεί να αρνηθεί. Το εννοιολογικό πλαίσιο του ρουσσωικού *corpus* αδυνατεί να επιλύσει το πρόβλημα της μετάβασης, ωχριά μπροστά στην αναγκαία ανεύρεση της διαδικασίας της άρνησης του συνόλου της «ιδεολογίας» των διαστροφικών συμβολαίων. Το ερώτημα «ποιος θα εκπαιδεύσει τους εκπαιδευτές;», αν και σχηματοποιείται εντός του ρουσσωικού έργου, αδυνατεί να απαντηθεί. Ο πολίτης της Γενεύης δεν αγνοεί το πρόβλημα, όμως οι αναγκαίες κατηγορίες απουσιάζουν εμποδίζοντάς τον από το να μπορέσει να προσδιορίσει την αντίστοιχη κοινωνική διαδικασία· αντιθέτως, αποπειράται να παρακάμψει το ερώτημα μέσω μιας αφηρημένης αφετηριακής εκκίνησης: *«Δεν θα κάνω λόγο για τους αξιωματούχους που*

²⁵⁵ ΛΠΟ, σ. 101.

προορίζονται να προΐστανται αυτής της εκπαίδευσης, η οποία αναμφίβολα είναι το σημαντικότερο έργο του κράτους».²⁵⁶

Η εκπαίδευση, αυτή καθ' εαυτή, οργανώνεται γύρω από το αισθητηριακό, γύρω από την αυθεντική θέαση της αρετής: «Διότι όταν το μάθημα δεν στηρίζεται από την αυθεντία και ο κανόνας από το παράδειγμα, η διαπαιδαγώγηση μένει άκαρπη και η ίδια η αρετή χάνει το κύρος της στα χείλη αυτού που δεν την ασκεί».²⁵⁷ Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε αναγκαίο να σημειώσουμε πως το περιεχόμενο της παρέμβασης του Ρουσσώ δεν μπορεί να εξαντληθεί σε μια οιονεί ηθική-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση όπως προκρίνουν πολλές νεοκαντιανές ερμηνείες.²⁵⁸ αντιθέτως, ολόκληρο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ρουσσώ -μάλλον- καταρρέει όταν, από τη μια, δεν μπορεί να καθολικοποιηθεί και από την άλλη, δεν συνδέεται οργανικά με την κοινωνική ανατροπή των θεσμών που διαιωνίζουν την ανισότητα και την «ασύμμετρη» αναγνώριση.²⁵⁹

Το συγκεκριμένο λογικό αδιέξοδο «αντιμετωπίζεται», εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος, μέσω μιας καθοριστικής μετατόπισης. Το βάρος της υποκειμενικής μετατόπισης εναποτίθεται στους ώμους της μυθικής φιγούρας του Νομοθέτη ο οποίος αναλαμβάνει χρέη «μεσσία», ώστε «να αλλοιώσει τη σύσταση του ανθρώπου για να την ενισχύσει».²⁶⁰ Ο ορίζοντας της πολιτικής κοινωνίας, προσεγγίζοντας το αγαθό το οποίο «συννοείται σε δυο πρωταρχικούς στόχους, ελευθερία και ισότητα»,²⁶¹ αναγκαία χρειάζεται νέα ποιοτικά υποκείμενα τα οποία οφείλουν να είναι ελεύθερα, ίσα και ανεξάρτητα από το σύνολο των κοινωνικών διαμεσολαβήσεων. Καίριο διακύβευμα του ρουσσωικού έργου αποτελεί η αναγκαία και απαραίτητη απεξάρτηση του ατόμου από την ασύμμετρη αναγνώριση· το μέσο ή/και η διαδικασία μεσολάβησης της συγκρότησης του πολίτη δεν μπορεί να είναι ένας

²⁵⁶ ΛΠΟ, σ. 103.

²⁵⁷ ΛΠΟ, σ. 103.

²⁵⁸ Βλ. Ενδεικτικά Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π.· B. Bachofen – *Why Rousseau Mistrusts Revolutions: Rousseau's Paradoxical Conservatism*, στο H.R. Lauritsen and M. Thorup (ed.) – *Rousseau and Revolution*, Continuum, New York 2011, σ. 55-56.

²⁵⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το «τέλος» του Αιμίλιου, του εκπαιδευτικού προτύπου του Ρουσσώ, ο οποίος, κινούμενος σε ένα άνισο, ανελεύθερο και εκμεταλλευτικό κοινωνικό τοπίο, αδυνατεί να διαφύγει ατομικά των κοινωνικών περιορισμών που θέτουν οι φαύλες συμβάσεις των εχθρών του ανθρώπινου γένους· Η «κράση» του επαρκεί έως της θέσης του επιστάτη ο οποίος κραδαίνει τον βούρδουλα τιμωρώντας τους μέχρι πρότινος ταξικούς συντρόφους του. J.J. Rousseau – *Ο Αιμίλιος και Η Σοφία ή Οι Μοναχικοί*, μτφρ. Δ. Σαραφείδου, επιμ. Μ. Σωτηράκου, Ροές, Αθήνα, 2011.

²⁶⁰ ΚΣ, σ. 92· «Ήδη άλλωστε ο Ρουσσώ είχε ορίσει ως έργο (ως δυνατότητα) του Νομοθέτη “de changer la nature de l' homme” [να αλλάξει τη φύση του ανθρώπου]» Ε. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 285.

²⁶¹ ΚΣ, σ. 106

εξαρτημένος «άλλος» αλλά τα ίδια τα κοινωνικά αντικείμενα. Η ανεξαρτητοποίηση του πολίτη καθώς και η θεμελίωση και η αναπαραγωγή της ανεξαρτησίας του μετατοπίζεται από τη βούληση του κυρίαρχου άλλου στη συμμετρική αναγνώριση των «ίσων» η οποία δύναται να λάβει χώρα αποκλειστικά κάτω από τη σκέπη των κοινωνικών αντικειμένων, των νόμων.

Η ρουσσωική λογική κίνηση μιας «άρνησης της άρνησης» αποπειράται να αποκαταστήσει τη φυσική, άμεση και αδιαμεσολάβητη εξάρτηση των ατόμων από τα αντικείμενα, η οποία, έχοντας αρνηθεί το στάδιο της πολλαπλής διαμεσολάβησης των έτερων ιδιωτών, αναδιοργανώνεται σε ένα ανώτερο κοινωνικό επίπεδο κατά το οποίο η σχέση πολίτη-πολίτη, ιδιώτη-ιδιώτη και συλλήβδην υποκειμένου-υποκειμένου εξαρτάται από το δίκαιο των κοινωνικών αντικειμένων, ένα δίκαιο που «*απορρέει από τον Λόγο και μόνο*».²⁶²

Η νομοθετική/νομοπαραγωγική διαδικασία οφείλει να απαγκιστρώσει τη δικαιοσύνη και την αλήθεια από τον κανόνα της προσαρμογής τους στα συμφέροντα των ισχυρών τα οποία δια των νόμων «*προσθέτουν νέες δυσκολίες στον αδύναμο και νέες δυνάμεις στον πλούσιο*».²⁶³ αντιθέτως, ο νόμος, ως έκφραση της γενικής βούλησης, στοχεύει πάντοτε προς την κατάφαση του περιεχομένου της πολιτείας: «*[...] η τελειότητα της κοινωνικής τάξης πραγμάτων συνίσταται στην σύμπραξη της δύναμης και του νόμου*».²⁶⁴ Τούτη η διαδικασία, για τον Ρουσσώ, δεν επαφίεται στην πεφωτισμένη ηγεσία και την κυβέρνηση,²⁶⁵ η οποία αναδιοργανώνεται ως ένα «*ενδιάμεσο σώμα*»²⁶⁶ το οποίο «*εκτελεί πάντοτε τον νόμο, και δεν εκτελεί τίποτε άλλο πέρα από αυτό*».²⁶⁷ η εκτελεστική εξουσία εκθρονίζεται, ο ρόλος της περιορίζεται στη διεκπεραίωση των αποφάσεων της βούλησης του κυρίαρχου, δεν συνιστά τίποτα πέραν «*της έννομης εφαρμογής της ισχύος*».²⁶⁸

Η ρουσσωική μεθοδολογία αποπειράται να μετακινηθεί -σε λογικό πλαίσιο- σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης το οποίο προηγείται της σύνθεσης της κυβέρνησης καθώς και της νομοθετικής δραστηριότητας: «*[...] το κοινό πρέπει να μάθει να γνωρίζει*

²⁶² ΚΣ, σ. 87.

²⁶³ ΛΠΑ, σ. 130.

²⁶⁴ ΚΠ, σ. 426.

²⁶⁵ «Αποκαλώ λοιπόν κυβέρνηση ή ανώτατη διοίκηση τη νόμιμη άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας, και ηγεμόνα ή άρχοντα το άτομο ή το σώμα που είναι επιφορτισμένο με τη διοίκηση αυτή [...]» ΚΣ, σ. 113

²⁶⁶ Αυτ., σ. 112.

²⁶⁷ J.J. Rousseau - *Γράμματα από το Βουνό*, ό.π., επιστολή 6^η, σ. 292.

²⁶⁸ ΚΣ, σ. 161· J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 200.

ό,τι επιθυμεί».²⁶⁹ Ο Ρουσσώ στρέφεται στον «μηχανικό», τον «εφευρέτη» της πολιτικής μηχανής, τον νομοθέτη.²⁷⁰ Στο συγκεκριμένο σημείο, οφείλουμε να υποστηρίξουμε πως παρά τις όποιες προσπάθειες της ρουσσωικής λογικής να καταδείξει τη δυναμική, αν όχι διαλεκτική, σχέση παραγωγής της ανθρώπινης ουσίας ως γίνεσθαι άτομο-κοινωνία παραμένει δέσμια των λογικών ορίων μιας «ροβινσονιάδας», της ατομοκεντρικής αστικής λογικής. Ο «πεφωτισμένος» νομοθέτης συνιστά το «ουράνιο μέσο» το οποίο αναλαμβάνει να μεταξιώσει αναδιπλασιάζοντας την ουσία του ανθρώπου-ιδιώτη σε άνθρωπο-πολίτη, μια διαδικασία η οποία *«αναγκάζεται να ανατρέξει σε μια αυθεντία άλλης τάξης που μπορεί να παρακινεί δίχως βία και να πείθει χωρίς να πειθαναγκάζει»*.²⁷¹

Ο νομοθέτης, είτε ως πεφωτισμένη ατομικότητα είτε ως συλλογική-κοινωνική λειτουργία, συνιστά μια κοινωνική «ανωμαλία» καθώς καταφέρνει να ανυψωθεί πάνω από τον ορίζοντα του αλλοτριωμένου/αλλοτριωτικού γίνεσθαι της κοινωνικής κατάστασης· δεν αρνείται απλώς την οργάνωση του διαστροφικού βίου αλλά δύναται να αρνηθεί την άρνησή του μέσω της θετικής/καταφατικής οργάνωσης της θεσμικής συγκρότησης της Πολιτείας.²⁷² Το έργο του «μυθικού» Νομοθέτη συναρμολογείται ως το υπόστρωμα της κίνησης του κυρίαρχου, του συντακτικού υποκειμένου· η συντάσσουσα δράση του τελευταίου όχι μόνο παράγεται από το *πράττειν* του πρώτου αλλά οφείλει διαρκώς -έως και την αυτοκαταστροφή του- να επιβεβαιώνει, μέσω της νομοθετικής/νομοπαραγωγικής δραστηριότητάς του, τις αρχές της ίδιας της Πολιτείας.²⁷³

Η «μεσσιανική» διάσταση του Νομοθέτη εντοπίζεται στην ίδια την πολιτική του απουσία· έχοντας αρνηθεί την ιδιότητά του ως επιμέρους ενικότητα καθώς και απωλέσει τη δυνατότητα της ενύπαρξής του εντός της μηχανής, την οποία κατασκευάζει, θέτει τα θεμέλια όχι μόνο του συλλογικού βίου αλλά και τα θεμέλια της αναδιοργάνωσης της ίδιας της ατομικής-επιμέρους ύπαρξης. Η «θυσία»²⁷⁴ της ιδιότητάς του ως ατόμου αφενός συναρμολογεί τη σχέση ατομικού-συλλογικού και αφετέρου εγγράφει στον γενετικό κώδικα της πολιτικής ύπαρξης τη δυνατότητα της

²⁶⁹ ΚΣ., σ. 91.

²⁷⁰ Αυτ., σ. 92.

²⁷¹ Αυτ., σ. 95.

²⁷² Αυτ., σ. 93.

²⁷³ Αυτ.

²⁷⁴ «Όποιος επομένως συντάσσει νόμους δεν έχει, ή δεν πρέπει να έχει κανένα νομοθετικό δικαίωμα [...]» ΚΣ, σ. 94· R. Esposito – *Communitas The Origin and Destiny of Community*, trans. T. Campbell, Stanford University Press, Stanford, California 2010, σ. 41-62.

κατάφασης του ενικού μέσα από το συλλογικό δια της ταυτόχρονης διατήρησης και άρσης του· η «πρωταρχική θυσία» των παθών, των ενορμήσεων, των επιμέρους συμφερόντων, συλλήβδην των ιδιοτήτων της ατομικότητας του Νομοθέτη, καθιστά δυνατή την αναχαίτιση της βεβήλωσης του συνόλου των ενικοτήτων των μελών του κυρίαρχου: η θυσία έστω και ενός αθώου συνιστά «*κίβδηλη αρχή της τυραννίας*».²⁷⁵ Η ρουσσωική λογική, μέσα από τη «μυθική» φιγούρα του Νομοθέτη, επανέρχεται στην αφετηριακή της επιθυμία, στην επιθυμία της λύτρωσης του ατόμου.²⁷⁶ η παραγωγή του συλλογικού, δια της «πρωταρχικής θυσίας» του επιμέρους, χαράζει στο σώμα της πολιτείας τη δυνατότητα της παραγωγής ενάρετων ενικοτήτων, απελευθερώνει τη δυνατότητα της εγκαθίδρυσης του «*βασιλείου της αρετής*». Ο μηχανικός της πολιτικής μηχανής καθιστά ενδεχομενική την κατάφαση της ατομικότητας μέσα από την άρνηση της ετερότητάς της.

²⁷⁵ ΚΣ, σ. 93.

²⁷⁶ Γ. Σαγκριώτης – Δόξα και Παράδοξα, ό.π., σ. 197.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

5. Οι «Μεταμορφώσεις» της Ιδιοκτησίας: Από τις Τυραννοκτονίες στην Κατάρρευση της Λογικής των Εξεγέρσεων

5.1 Οι Επαναστατικές Λογικές Διαδρομές του Κοινωνικού Συμβολαίου

Τα «φαντάσματα» του Ρουσσώ δεν εξαντλούν αποκλειστικά το «τρομοκρατικό» τους έργο στον μη-χώρο της διαδικασίας της ανεύρεσης μιας μορφής

*«συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους, κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν».*²⁷⁷

αντιθέτως, στοιχειώνουν και θα στοιχειώνουν το σύνολο των προσπαθειών των συλλογικών υποκειμένων και την ενδότερη πολιτική επιθυμία τους να γειώσουν με υλικούς όρους τη βούλησή τους μεταξιώνοντάς τη σε μια αναπόδραστη υλική δύναμη.

Η ανατομία της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου, αυτή καθ' εαυτή, αδυνατεί να λάβει χώρα στη σφαίρα του ιδεατά αφηρημένου μιας και η ίδια η κίνησή της προς το ιδεατά συγκεκριμένο αποκαλύπτει, σε γνωσιολογικό επίπεδο, την απόσχισή της από την υλική πραγματικότητα κατά την «επιστροφή» στο αισθητηριακά συγκεκριμένο· η σφαίρα των έλλογων αφαιρέσεων, η σφαίρα της κίνησης των «ίσων ενικοτήτων» και του αγώνα τους να μετατρέψουν σε πραγματικές, ατομικές τις βουλήσεις τους²⁷⁸ δια της μόνης «δίκαιης» συμφωνίας που δύνανται να συνάψουν ως ιδιώτες με υλικά, αντικειμενικά συμφέροντα καταρρέει· η πίεση που ασκούν οι υλικές αντιφάσεις του κοινωνικού υποστρώματος εξαϋλώνουν κάθε απόπειρα της βουλευτικής ανακωχής των αντικειμενικά συγκρουσιακών επιμέρους συμφερόντων.

Η σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου, ως λογική αφαίρεση, λαμβάνει σάρκα και οστά μόνον εντός του πραγματικού ιστορικού γίνεσθαι. Κατά συνέπεια, το λογικό ρουσσωικό οικοδόμημα οφείλει να προσεγγιστεί εντός της βίαιης και αντιφατικής πάλης της ανθρωπότητας να επιβληθεί αφενός στους υλικούς όρους που την καθορίζουν και αφετέρου στον ίδιο της τον εαυτό.

²⁷⁷ ΚΣ, σ. 61.

²⁷⁸ F. Engels – Αντι- Ντιρινγκ, ό.π., σ. 131.

Το ρουσσωικό κοινωνικό συμβόλαιο, αναπόδραστα, συνδέεται με την επαναστατική θεωρία και κληρονομιά στον βαθμό που από τη μια, παρουσιάζει οργανική συνάφεια με την επιθυμία της άρνησης και της καταστροφής των άνισων και εκμεταλλευτικών κοινωνικών σχηματισμών διανοίγοντας παράλληλα -περιεχομενικά και όχι φορμαλιστικά- το ενδεχόμενο της νομιμοποίησης μιας βίαιης εξέγερσης/επανάστασης η οποία θέτει ως στόχο την αποκαθήλωση της ανισότητας.²⁷⁹ ενώ από την άλλη, οργανώνεται άμεσα ως εργαλείο και επιρροή των «ηθικών αυτουργών» της μεγαλύτερης αστικής επανάστασης στην ιστορία της ανθρωπότητας: της Γαλλικής Επανάστασης.²⁸⁰ Το ρουσσωικό λογικό οικοδόμημα, δια της επαναστατικής του διαμόρφωσης, συναρμολογείται ως μια απόπειρα του αφηρημένου περιεχομένου των κατηγοριών της ελευθερίας, της ισότητας και της αυτονομίας να εδαφικοποιηθεί ως κοινωνικό αντικείμενο δια μέσου της επιβολής της βούλησης των υποκειμενικών της φορέων στους αντικειμενικούς υλικούς όρους που τη δεσμεύουν.

Ως απαραίτητη πτυχή της παραπάνω λογικής ακολουθίας τίθεται η *a priori* διαφοροποίησή μας από «βιαστικές» αναγνώσεις²⁸¹ οι οποίες εξισώνουν το ρουσσωικό κοινωνικό συμβόλαιο με τη συνθήκη της επανάστασης, μιας κατηγορίας η οποία απουσιάζει από το ρουσσωικό κατηγορικό πλαίσιο καθώς παραμένει σε καθεστώς γνωσιολογικής αδιακρίσιας από την κατηγορία της εξέγερσης.²⁸² Αντίθετα, θα αποπειραθούμε να υποστηρίξουμε πως η σχέση του κοινωνικού συμβολαίου και της επαναστατικής μορφοποίησής του προκύπτει ως δυνητική σχέση η οποία συναρμόζεται αφενός στις ίδιες τις νομιμοποιητικές ρωγμές του ρουσσωικού οικοδομήματος και αφετέρου στη λογικο-ιστορική πραγμάτωσή ορισμένων πτυχών του δια του «Συμβάντος» της Γαλλικής Επανάστασης και ιδίως της περιόδου της ιακωβινικής επικυριαρχίας.

Προτού αποπειραθούμε να ανιχνεύσουμε τους όρους της «συνάντησης» και της πραγμάτωσης της προαναφερθείσας σχέσης, κρίνουμε μεθοδολογικά απαραίτητη την ιχνηλάτηση αφενός της ιδιότυπης σχέσης του ρουσσωικού *corpus* με το φαινόμενο των

²⁷⁹ Κ. Ψυχοπαίδης – *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, ό.π., σ. 246.

²⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά Ε. Burke – *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μτφρ. Χ. Γρηγορίου, επιμ. Χ. Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα, 2010· H.A Taine – *The Origins of Contemporary France*, vol. 3, *The French Revolution*, vol.2, trans. J. Durant, Project Gutenberg, 2008.

²⁸¹ L. Colletti – *From Rousseau to Lenin*, ό.π.

²⁸² Ο Ρουσσώ, ακολουθώντας το εννοιολογικό πνεύμα της Εγκυκλοπαίδειας, συνδέει το επαναστατικό γίνεσθαι με τις τυχαίες μεταβολές, τη συγκυρία και την αταξία· η επανάσταση, η ανατροπή και η εξέγερση περιορίζονται στην εναλλαγή της πολιτικής εξουσίας: «[...] μια αξιοσημείωτη μεταβολή στην διακυβέρνηση ενός κράτους [...]» Εγκυκλοπαίδεια, τ.14, σ.337, όπως παραπέμπεται από την Β. Γρηγοροπούλου στο ΚΣ, σ. 238, υποσημείωση 11.

εξεγέρσεων και των βίαιων εναλλαγών της εξουσίας και αφετέρου της γνωσιολογικής διαδικασίας κατά την οποία ο Ρουσσώ -ίσως και ασυνείδητα- διαμορφώνει το αφηρημένο περιβάλλον της κατάρρευσης της «συμβολαικής» λογικής των εξεγέρσεων.

Τα κοινωνικά φαινόμενα των εξεγέρσεων και της τυραννοκτονίας ανακύπτουν συνοδευόμενα από την ίδια την ύπαρξη της πολιτικής εξουσίας και την έκπτωσή της. Από τον εκφυλισμό της πλατωνικής Πολιτείας και την αναγκαία *ανακύκλωσιν* των Πολιτευμάτων ενός Πολύβιου έως τις «αυτό-καταρρεύσεις των Αυτοκρατοριών» του Καλντούν²⁸³ (Ibn Khaldun) και τη διάλυση των κόσμων των ουτοπιστών, η εξέγερση και η βίαιη δραστηριότητα του πλήθους ανάγεται στη νομοτελειακή και αναγκαία επιβεβαίωση της περατότητας της πολιτικής ύπαρξης· αντανakλά τον ντετερμινιστικό χαρακτήρα του αντιφατικού κοινωνικού βίου και τις νομοτελειακές καταρρεύσεις της πολιτικής εξουσίας οι οποίες χαρακτηρίζουν το σύνολο του γίνεσθαι των ταξικών κοινωνιών. Η παραπάνω γενεαλογική γραμμή κληροδοτείται στον Ρουσσώ ακέραιη και εκφράζεται μέσα από την *a priori* θέση του: «*Το πολιτικό σώμα, όπως και το ανθρώπινο αρχίζει να πεθαίνει από τη στιγμή που γεννιέται, και φέρει μέσα του τα αίτια της καταστροφής του*». ²⁸⁴ Ο Ρουσσώ, σε ένα πρώτο επίπεδο αφαίρεσης, αντιλαμβάνεται τη θνητότητα της πολιτικής οργάνωσης ως κάτι το νομοτελειακό και το αναπόφευκτο, ως ιδιότητα της ίδιας της ύλης· το ενδεχόμενο της εξεγερσιακής αυτοκαταστροφής του κυρίαρχου δεν αποτελεί παρά έκφραση, σύμπτωμα της ίδιας της εκφυλιστικής κίνησης του κοινωνικού συμβολαίου.

Παράλληλα, μια έτερη γενεαλογική γραμμή του «δικαιώματος στην εξέγερση» κληροδοτείται στο ρουσσωικό κειμενικό σώμα όχι ως απόρροια των επεξεργασιών του Θωμά Ακινάτη (Thomas Aquinas) ή του Ιωάννη του Σάλσμπουρι (John of Salisbury) - και λοιπών εκκλησιαστικών πατέρων- οι οποίοι, κατανοώντας τον λαό ως ένα παθητικό υποκείμενο, μετουσιώνουν την εξεγερσιακή δραστηριότητά του στο «όχημα μεταφοράς» του περιεχομένου της θείας βούλησης που τιμωρεί την παρέκκλιση του ηγεμόνα αναδιπλασιάζοντας την κυριαρχία σε εκείνη που ασκεί πολιτική εξουσία και εκείνη της εκκλησίας -η πρώτη, εν τέλει, οφείλει να υπάγεται στη δεύτερη-· ²⁸⁵ αντιθέτως, τούτη η γενεαλογική γραμμή έλκει την καταγωγή της από την «ιστορική

²⁸³ I. Khaldun – *Προλεγόμενα*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Κάλβος, Αθήνα, 1980, σ. 149-153.

²⁸⁴ ΚΣ, σ. 152.

²⁸⁵ H.G. Sabine – *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, μτφρ. Μ. Κρίσπη, Ατλαντίς 1980, σ. 272-276.

ανωμαλία» των έργων ενός Τζιοβάννι Πίκο Ντελλά Μιράντολα²⁸⁶ (Giovanni Pico Della Mirandola), ενός Μαρσίλιου της Πάντοβα²⁸⁷ (Marsilius of Padua) και ενός Μακιαβέλλι.²⁸⁸ Το ζήτημα της εκκοσμίκευσης της κυριαρχίας και της αδιαίρεσής της, της αποκλειστικής της εδαφικοποίησης από την ίδια την κίνηση του λαού και του ταυτόχρονου εξοστρακισμού ενός υπερβατικού νομιμοποιητικού παράγοντα, δεν πρωτοεμφανίζεται στον Ρουσσώ. Το ρουσσωικό κειμενικό σώμα «μεταβολίζει» την έννοια της κυριαρχίας με τέτοιον τρόπο, ώστε να αναγνωρίζει το δικαίωμα της εξέγερσης ως τη διαδικασία της αποκατάστασης της θέσης του κυρίαρχου λαού ο οποίος, δράττοντας την «ευκαιρία» της κίνησης της τύχης, επιβάλλει δικαιωματικά την ηγεμονική του βούληση. Το όργανο της πολιτικής εξουσίας προκύπτει και διαρκώς οφείλει να στηρίζεται και να λογοδοτεί στον μοναδικό και υπέρτατο κυρίαρχο: τον Λαό.

Κατά συνέπεια, δεν είναι παράλογο το γεγονός πως ο Ρουσσώ απορρίπτει την «παθητική αντίσταση» ενός Μποντέν (Jean Bodin) και ενός Πούφεντορφ καθώς και τις ατομικές πολεμικές διευθετήσεις του Γρότιου καταφάσκοντας τη δυνατότητα της εξέγερσης ως συλλογικού πράττειν:

*«Όσο ο λαός είναι εξαναγκασμένος να υπακούει καλά κάνει. Άπαξ και μπορέσει να κλονίσει τα δεσμά του, και τα κλονίζει, τότε θα πράξει ακόμα καλύτερα -και τούτο διότι είτε έχει καλούς λόγους για να ξανακερδίσει την ελευθερία του με το ίδιο δικαίωμα με το οποίο του είχε αφαιρεθεί είτε δεν υπήρχε κανένας λόγος αυτή να του αφαιρεθεί εξ αρχής».*²⁸⁹

Η οιονεί αποσυνθετική διαλεκτική κίνηση της πολιτικής κοινωνίας και η νομοτελειακή διάλυση «ακόμα και των καλύτερα συγκροτημένων κυβερνήσεων»²⁹⁰ αποκαθιστούν το καθεστώς της πλήρους ανισότητας και της εμπόλεμης πολεμικής κατάστασης δια της ίδιας της κατάρρευσης του πολιτικού σώματος. Η απόρριψη της λογικής ενός διπλού συμβολαίου -τύπου Λοκ- και κατά συνέπεια η απόρριψη των προ-πολιτικών κοινωνικών δικαιωμάτων συνεπάγεται και μια καθολική αποκαθήλωση του

²⁸⁶ P.D. Mirandola – *Λόγος Περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου*, μτφρ. Φ. Αμπατζοπούλου, ΑΓΡΑ, Αθήνα, 2014, σ. 57.

²⁸⁷ «Η εξουσία ψήφισης ή θέσπισης των νόμων ανήκει, επομένως, μόνο στο καθολικό σώμα των πολιτών ή στο κυρίαρχο μέρος του [...]» Marsilius of Padua – *The Defender of the Peace*, trans. and ed. A. Brett, intro. Leo Strauss, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2005, σ. 68 .

²⁸⁸ Q. Skinner – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, επιμ. Σ. Μαρκέτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2005, σ. 217.

²⁸⁹ ΧΓ σ. 24.

²⁹⁰ ΚΣ, σ. 151.

δικαϊκού και ιδεολογικού πλαισίου της εκάστοτε έκπτωτης πολιτικής κοινότητας· η κατάρρευση της κυριαρχίας (sovereignty) απονομιμοποιεί το σύνολο του νομοθετικού έργου επαναφέροντας το «δικαίωμα» της ισχύος ως ρυθμιστικό παράγοντα του κοινωνικού βίου. Η εγκαθίδρυση της σχέσης κύριου-δούλου, εντός του πολιτικού πλαισίου της Τυραννίας, επανασυνδέει τους κοινωνικούς πόλους που περιστρέφονται γύρω από την εξουσία ως πόλους εμπόλεμους· η εξέγερση, της οποίας ορίζοντας συνιστά η τυραννοκτονία, νομιμοποιείται στο βαθμό που δύναται να εκφραστεί οντικά: *«Η εξέγερση που έχει ως αποτέλεσμα το φόνο ή την εκθρόνιση ενός ηγεμόνα είναι μια πράξη το ίδιο νόμιμη με εκείνες που ο ίδιος έκανε πρωτότερα διαφεντεύοντας τη ζωή και το βίος των υπηκόων του. Η βία και μόνο τον στηρίζει, η βία, και μόνον αυτή, τον ανατρέπει»*.²⁹¹

Μολοταύτα, η ιδιότυπη σχέση του ρουσσωικού corpus με το εξεγερσιακό γίνεσθαι δεν εξαντλείται στην υπό όρους κατάφαση του τελευταίου εντός των αφηρημένων στιγμών της κατάρρευσης του «πολιτικού»· αντιθέτως, εκτείνεται στη σφαίρα της καχυποψίας και της αποκάλυψης της ιδιότητας της εξεγερσιακής συνθήκης να μετατραπεί σε μια καθολική διαδικασία εναλλαγής της καταπίεσης καταλήγοντας, δια μιας «συντηρητικής στροφής», στην πλήρη *«αποστροφή των επαναστάσεων και των συννομωσιών κάθε είδους»*²⁹² επιβεβαιώνοντας παράλληλα την πλήρη απεμπλοκή του «γέρου» Ζαν-Ζακ από το καθ' εαυτό ενδεχόμενο της ένοπλης εξέγερσης:

*«Όταν εκείνοι πήραν τα όπλα το 1737, εγώ βρισκόμουν στη Γενεύη και είδα τον πατέρα [Barillot] και τον γιο του να βγαίνουν οπλισμένοι από το ίδιο σπίτι· ο ένας πήγαινε στο δημαρχείο και ο άλλος στους στρατώνες (quarters) του, σχεδόν σίγουροι πως θα βρισκόντουσαν αντιμέτωποι πρόσωπο με πρόσωπο εντός των επόμενων δυο ωρών, και προετοιμασμένοι να σκοτωθούν ο ένας από τον άλλον. Αυτό το αφύσικο θέαμα προκάλεσε μια τόσο ζωντανή εντύπωση μέσα μου, ώστε ορκίστηκα δημόσια ποτέ να μην παρέμβω σε κανέναν εμφύλιο πόλεμο ούτε να βοηθήσω στη διευθέτηση καμιάς εσωτερικής διαμάχης μέσω των όπλων, είτε αυτοπροσώπως είτε με την επιρροή μου»*²⁹³

²⁹¹ ΛΠΑ, σ. 146.

²⁹² J.J. Rousseau – *Rousseau, Judge of Jean-Jacques: Dialogues*, trans. P. Stewart and J. Vache, The Collected Writings of Rousseau vol. 1, University Press of New England, Hanover and London 1990, σ. 213.

²⁹³ J.J. Rousseau – *The Confessions of Jean-Jacques Rousseau*, trans. W. Conyngham Mallory, Bretano's, New York 1928, σ. 324.

Υπόθεση εργασίας του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η αποσύνδεση της σχέσης του ρουσσωικού κειμενικού σώματος και του κοινωνικού φαινομένου των εξεγέρσεων από τα «δεσμά» μιας γραμμικής κίνησης με αφετηρία τη ριζοσπαστικότητα της «νιότης» και καταληκτικό σημείο τα όψιμα χρόνια της συντηρητικοποίησης. Παράλληλα, επιθυμούμε να επανασυνδέσουμε τούτη τη σχέση με την ευρύτερη κριτική της συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων και του μεταρρυθμιστικού της χαρακτήρα η οποία υποφώσκει -έστω και με τρόπο ασυνείδητο- στο σύνολο των πτυχώσεων των «γρاناζιών» και των «εξαρτημάτων» της ρουσσωικής πολιτικής μηχανής.

Προτού αποπειραθούμε να ανιχνεύσουμε τους όρους της συγκρότησης και της κίνησης της ρουσσωικής κριτικής της συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων, εντός του γνωσιολογικού πλαισίου του ιδεατά αφηρημένου-συγκεκριμένου, κρίνουμε σκόπιμο να προσφύγουμε σε μια σύντομη παρέκβαση. Μια τρίτη γενεαλογική γραμμή του δικαιώματος του *εξεγείρεσθαι* έλκει την καταγωγή της από την εξωκοινωνική νομιμοποιητική συνθήκη του φυσικού ή/και θεϊκού δικαίου και ιδίως του *a priori* δικαιώματος της ίδιας της ύπαρξης της «προσφυγής στον ουρανό» καθώς και την «εισαγωγή» της και παγίωσή της στο ηθικοπολιτικό *πράττειν* των υποκειμένων των ταξικών κοινωνιών· η «προσφυγή στον ουρανό», είτε ως θεϊκή «εντολή» είτε ως φυσικο-θεϊκό προ-πολιτικό δικαίωμα, ολοκληρώνει την ίδια την ουσία της παγιωμένης πολιτικής εξουσίας ως άρνησή της. Η ρουσσωική εξίσωση του κοινωνικού σώματος με τον κυρίαρχο, ήτοι το πολιτικό σώμα, δεν συνιστά κοινό τόπο της (προ)συμβολαιικής λογικής· αντιθέτως, συγκροτείται ως τέτοιο μέσα από την κριτική που ασκεί στους έτερους συμβολαιικούς φιλοσόφους καθώς και στους προνομιούχους συνομιλητές τους.

Η ταξική μορφοποίηση της άσκησης του δικαιώματος του *εξεγείρεσθαι* -έστω και από τη σκοπιά της πολιτικής ομαδοποίησης γύρω από τη μη-κατοχή της εξουσίας- ακόμη και αν εμφανίζεται με τρόπο ασυνείδητο στους εξεγερσιακούς αγώνες των δούλων, από τους είλωτες και τον Σπάρτακο έως τις αγροτικές εξεγέρσεις, «οριοθετείται» εντός των πτυχών της νοητικής ανασυγκρότησης του πολυπολικού πολιτικού οικοδομήματος του πρώιμου κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και των κοινωνικοπολιτικών αντιφάσεών του.

Η σύντομη παρέκβασή μας, λαμβάνοντας υπόψη πως μια πρωτοταξική κατανόηση της πολιτικής συγκρότησης εμφανίζεται στον Μακιαβέλλι και στη

σύλληψή του περί της παραγωγής της ηγεμονίας²⁹⁴ είτε από την παρά-«ταξη»/ομάδα των πληβείων είτε των εχθρών τους,²⁹⁵ στρέφεται στον καλβινιστή Μπεζά (Theodore Beza) και τον ιησουίτη Χουάν ντε Μαριάννα (Juan de Mariana) οι οποίοι, από διαφορετικές προοπτικές, χαρτογραφούν τον ταξικό χαρακτήρα του δικαιώματος-καθήκοντος του *εξεγείρεσθαι* κληροδοτώντας σε βαθμό ακέραιο τα πορίσματά τους στο σύνολο των συμβολαϊκών διανοητών²⁹⁶ προτού αυτά αρθούν εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος.

Η *απορία* συλλήβδην του εξεγερσιακού γίνεσθαι καθώς και ειδικότερα των «τυραννοκτονιών», από τη δολοφονία του Ιππία και τη συνομωσία του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα στη δολοφονία του Καίσαρα και τη συνομωσία της Συγκλήτου έως τον αποκεφαλισμό του Λουδοβίκου και τη δημόσια «συνομωσία» της Τρίτης Τάξης, κωδικοποιεί την οντολογική διάσταση της βίαιης υπαγωγής των εξουσιαστών στο ηθικοπολιτικό και δικαϊκό πλαίσιο του «συνομωτικού υποκειμένου». Αυτή η «*θεϊκή*»²⁹⁷ βία, η οποία -συνήθως- επικαλείται το φυσικό δίκαιο και καταδεικνύει την παρέκκλιση της εξουσίας από τις αρχές αυτού, απονομιμοποιεί την εξουσία της δεσποτικής ηγεμονίας και την αντι-κοινωνική της φύση εγγράφοντας στον κοινωνικό γενετικό κώδικα την αδυναμία της «διαφυγής» του ενός από τη βούληση του πλήθους, του εν δυνάμει κυρίαρχου λαού, «φωτίζοντας» στο φαντασιακό των εκμεταλλευτικών κοινωνιών τις απόπειρες των εξεγερμένων να «διορθώσουν» και να τιμωρήσουν την *ύβρι* που διαπράττουν οι εξουσιαστές.

Η εξέγερση, ως μια δίκαιη, απαραίτητη και αναγκαία διαδικασία, συνιστά όρο, αυτόν καθ' εαυτόν, του φυσικού δικαίου και κληροδοτείται ως δικαίωμα του κοινωνικού ανθρώπου το οποίο δύναται να ασκήσει όταν η εξουσία παραβιάζει τα «αναπαλλοτρίωτα» δικαιώματά του ως ανθρώπου ή ως ιδιώτη ή/και πολίτη. Ακόμη, εκκλησιαστικοί πατέρες και διανοητές οι οποίοι, στεκούμενοι στο πλευρό του

²⁹⁴ Ν. Μακιαβέλλι – *Ο Ηγεμόνας*, στο Ν. Μακιαβέλλι – *Έργα*, τ.1, μτφρ. Π. Κονδύλης, Κάλβος, Αθήνα, 1984, σ. 264· Α. Gramsci – *Για τον Μακιαβέλι*, μτφρ. Φ.Κ. Ηριδανός, Αθήνα, 2005· Α. Negri – *Insurgencies, The Constituent Power and the Modern State*, ό.π.

²⁹⁵ Ν. Μακιαβέλλι – *Ο Ηγεμόνας*, ό.π., σ. 264· «Σημειώνει στην αρχή πως στη Ρώμη, όπως και σε κάθε δημοκρατία, υπήρχαν πάντοτε “δυο διαφορετικές θέσεις”, εκείνη των πληβείων και εκείνοι των αντιπάλων τους μεταξύ “των ανώτερων τάξεων”. Παρατηρεί κατόπιν ότι όσο οι πληβείοι μπορούσαν “να συγκεντρώνονται και να φωνασκούν εναντίον της Συγκλήτου”, ενώ και οι συγκλητικοί με τη σειρά τους μπορούσαν να τους επικρίνουν, το καθαρό αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία μιας καλοζυγισμένης ισορροπίας, η οποία εξασφάλιζε πως καμία παράταξη δεν μπορούσε να καταπιέζει την άλλη ή να αγνοεί τα συμφέροντά της». Q. Skinner – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, ό.π., σ. 216-217.

²⁹⁶ Αυτ., σ. 664 κ.ε· E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 92-94.

²⁹⁷ W. Benjamin – *Για μια Κριτική της Βίας*, ό.π.

«Λεβιάθαν», δεν αναγνωρίζουν κάποιο συλλογικό δικαίωμα στην εξέγερση, από τον Απόστολο Παύλο στον Καλβίνο, από τον Μποντέν στον Χομπς²⁹⁸ και από τον Πούφεντορφ στον Καντ,²⁹⁹ αναγνωρίζουν όμως με μικρές διαφορές τη δυνατότητα της πολιτικής ανυπακοής, της παθητικής αντίστασης και της άρνησης εκτέλεσης εντολών που εκπίπτουν του θεϊκού, ηθικού ή/και νομικού κώδικα.³⁰⁰

Η έννοια του πολιτικού σώματος -και κατά συνέπεια του πολιτικού υποκειμένου- εντός του προνεωτερικού θεωρητικού corpus τείνει να συλλαμβάνεται ως σύνθεση μιας *a priori* διανεμητικής δικαιοσύνης³⁰¹ κατά την οποία ο καθένας έχει την προκαθορισμένη ταξική του θέση στο πολιτικό σώμα αντανakλώντας τη θεία τάξη.³⁰² Η λογική της υπακοής στον ηγεμόνα καθίσταται υποχρέωση στον βαθμό που η εξουσία του διαμεσολαβείται, καθορίζεται και περιορίζεται από τη βούληση του Θεού.³⁰³ Συνεπώς, η ίδια η ιδέα της δικαιοσύνης, η ανώτατη γήινη αρετή, ταυτίζεται με την αιώνια δικαιοσύνη της βούλησης του Θεού η οποία οφείλει να υπακούεται απροϋπόθετα μιας και η πολιτική εξουσία συνιστά ιδιότητα και έκφραση της θείας εξουσίας.

²⁹⁸ Στο συγκεκριμένο σημείο ακολουθούμε την θεωρητική γραμμή που εγγράφει τον Hobbes στο corpus των διανοητών που δεν «αναγνωρίζουν» το συλλογικό δικαίωμα στην εξέγερση· ο Λεβιάθαν διαρκώς οφείλει να καταπνίγει τον Βέχεμοθ: η εξέγερση δύναται να νομιμοποιείται μόνον στο βαθμό που συνιστά το συμβάν της αποκατάστασης της πολιτικής εξουσίας. Βλ. J.B Erhard – *Du droit du peuple à faire la révolution et autres écrits de philosophie politique (1793-1795)*, S. Colbois and H.G. Haasis, L'Age d' Homme, Lausanne 1993, σ. 312· P. Zagorin – *The Court and the Country: The Beginning of the English Revolution*, Atheneum, 1970, σ. 14. Για μια αντίθετη ερμηνεία βλ. M. Hartman – «Hobbes's Concept of Political Revolution». *Journal of the History of Ideas*, vol. 47, no. 3, University of Pennsylvania Press, 1986, σ. 487–95· C. Finkelstein – *Puzzle About Hobbes on Self-Defense*, *Pacific Philosophical Quarterly* 82, 2001, (3-4):332-361 (<https://philpapers.org/rec/FINAPA>). Βέβαια, θεωρούμε πως η Finkelstein είτε συγχέει είτε δεν διακρίνει την έννοια της εξέγερσης από εκείνη της ατομικής αυτοπροστασίας και εκείνη της ανυπακοής.

²⁹⁹ Η καντιανή (μη) αναγνώριση του συλλογικού δικαιώματος στην επανάσταση συνιστά μια δαιδαλώδη προβληματική με την οποία η παρούσα εργασία δεν δύναται να καταπιαστεί. Η καντιανή «λογική» απόρριψη του δικαιώματος στην επανάσταση δεν αποστερεί, βέβαια, και την ίδια τη νομιμότητα των συνεπειών της. Βλ. I. Kant – *Η Διένεξη των Σχολών*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, επιμ. Θ. Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα, 2004· J.B Erhard – *Du droit du peuple à faire la révolution et autres écrits de philosophie politique*, ό.π.· Μ.Φ. Δημητρακόπουλος – *Ο Καντ Για τη Γαλλική Επανάσταση και την «Αιώνια Ειρήνη»*, Ιδιωτική, Αθήνα, 2019.

³⁰⁰ H.G. Sabine – *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, ό.π.

³⁰¹ Θωμάς Ακινάτης – *Summa Theologiae*, II,2, κεφ. 61: «Η διανεμητική *iustitia* απονέμει στον καθένα τόσο από τα γενικά αγαθά, όσο αντιστοιχεί στο βαθμό της σημασίας του [*principalitas*] στην κοινότητα.» στο E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π.

³⁰² A.H. Chroust – *The Corporate Idea and the Body Politic in Middle the Ages*, *Review of Politics*, Notre Dame, Ind. Vol. 9, 1947, σ. 423-452.

³⁰³ T. Beza – *The Right of Magistrates, Concerning the Rights of Rulers Over Their Subjects and the Duty Of Subjects Towards Their Rulers*, trans. H.L. Gonin, ed. P.S. Poole, ηλεκτρονική έκδοση York University (<https://www.yorku.ca/comninel/courses/3020pdf/Beza.pdf>), Question 1, σ. 2-3 · H.G Sabine – *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, ό.π., σ. 273-283, 392-395.

5.2 «Το Πνεύμα του Βρούτου», το Αριστοκρατικό *Πράττειν* και η Ιδιοκτησία ως

Μέτρο της Τυραννοκτονίας

Ο Μπεζά, διατρανώνοντας πως η διαμόρφωση της διακυβέρνησης «αποτελεί προϊόν της ίδιας της βούλησης των ανθρώπων»,³⁰⁴ υπάγει την κίνηση του «Λεβιάθαν» στο πλήθος των αναγκών των υπηκόων του: «[...] οι άνθρωποι δεν δημιουργήθηκαν προς όφελος των ηγεμόνων αλλά οι ηγεμόνες προς όφελος των ανθρώπων».³⁰⁵ η αναστροφή της λογικής προτεραιότητας των πόλων της σχέσης εξουσιαστών-εξουσιαζόμενων φέρει ως «παρενέργεια» την πλήρη εγκατάλειψη της ιδέας πως «η διασφάλιση της θρησκευτικής ενότητας αποτελεί τη μόνη δυνατή βάση νόμιμης αντίστασης».³⁰⁶ Παρ' όλα αυτά, τούτη η άρνηση, παραμένοντας δέσμια του ιστορικού της ορίζοντα, αντανakλά πλήρως την πολυσύνθετη ταξική διάρθρωση των δυτικών προνεωτερικών κοινωνιών καθώς και το σύνολο των αντιφάσεων της κίνησης των αντίστοιχων μορφών κοινωνικής συνείδησης, ιδίως της προτεσταντικής ηθικής της χριστιανικής κοινοπολιτείας (commonwealth) η οποία επικαθόρισε-επένδυσε με ηθικό και δικαϊκό τρόπο τους αντικειμενικούς περιορισμούς των κοινωνικών φαινομένων της εξέγερσης και της τυραννοκτονίας. Ο Μπεζά, αναδεικνύοντας τον ταξικά προνομιακό χαρακτήρα του πολιτικού *πράττειν* και την «περιορισμένη» προσβασιμότητα συλλήβδην του πολιτικού χώρου, διαχωρίζει τον αναγκαίο τρόπο δράσης του σώματος του λαού σύμφωνα με την ταξική θέση στην οποία ανήκει η κάθε ομάδα ή το κάθε άτομο.³⁰⁷

Ο Μπεζά, για το πλήθος, το σύνολο των πληβειακών μοναδικοτήτων, διατηρεί την παραδοσιακή μη πολιτική θέση της καλβινιστικής ηθικής καθιλώνοντάς το και αποστερώντας του την άμεση πολιτική δράση: ουδείς έχει το δικαίωμα να εγκαλέσει τον ηγεμόνα για έλλειψη νομιμοφροσύνης· αντιθέτως, ο μόνος τρόπος διαμαρτυρίας ενάντια στη βούληση του ηγεμόνα συνίσταται αφενός στην άμεση άρνηση υπακοής των εντολών του, στον βαθμό που αυτές είτε αντιτίθενται είτε εκπίπτουν της θείας βούλησης, και αφετέρου στην άσκηση των αρετών της υπομονής και της προσευχής καθώς και στις δημόσιες εκκλήσεις προς τους ελάσσονες αξιωματούχους να φέρουν

³⁰⁴ T. Beza – *The Right of Magistrates*, ό.π., Question 5, σ. 5-8.

³⁰⁵ Αυτ.

³⁰⁶ Q. Skinner – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, ό.π., σ. 664.

³⁰⁷ T. Beza – *The Right of Magistrates*, ό.π., Question 5, σ. 5-8.

εις πέρας τα θεία καθήκοντά τους, να πράξουν σύμφωνα με «το πνεύμα του Βρούτου».³⁰⁸

Ο Μπεζά, από τη μια, σχηματοποιεί μια νεωτερικού τύπου εκκοσμικευμένη θέση ως προς τη φύση του δικαιώματος στην εξέγερση και τη φύση της λαϊκής κυριαρχίας, ενώ από την άλλη, εξαντλεί το περιεχόμενο αυτής της φύσης στη σφαίρα της ηθικότητας και των ηθικών καθηκόντων.³⁰⁹ Οι περιορισμοί που τίθενται για το πλήθος δεν εξαντλούνται στην αποστέρηση της δυνατότητας της φυσικής εξόντωσης του τυράννου³¹⁰ αλλά εκτείνονται πέραν αυτής καθώς κάθε είδους βίαιη ενέργεια, εξέγερση ή «αταξία, αποτελεί ειδεχθές έκτρωμα».³¹¹

Η θεωρησιακή ανασυγκρότηση του πολιτικού γίνεσθαι, δια της κατάφασης των ταξικών χαρακτηριστικών του πολιτικού βίου, διαμορφώνει τη θέση του Μπεζά γύρω από μια κύρια αντίφαση· από τη μια, αναγνωρίζει την κοινωνική αναγκαιότητα της αποστέρησης της τυραννικής εξουσίας στις περιπτώσεις που κακομεταχειρίζεται τα υποκείμενά της, αγνοεί το σύνταγμα -στο οποίο οφείλει να υπάγεται- και παραβαίνει τη θεία βούληση.³¹² από την άλλη, παραμένοντας «πιστός» στις αρχές της πειθαρχικής εξουσίας, στερεί με συνειδητό τρόπο από τους «κοινούς θνητούς» τη δυνατότητα της ατομικής και συλλογικής βίαιης δράσης μιας και η άμεση κρίση του λαού αδυνατεί να δικάσει τον ηγεμόνα ως έναν κοινό δημόσιο κίνδυνο.³¹³ Ο Μπεζά αποπειράται να επιλύσει τούτη την αντίφαση μέσω της κατάφασης της ίδιας της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας, μέσω της χειραφέτησης του «αριστοκρατικού πράττειν»: αυτά τα ηθικά και θρησκευτικά καθήκοντα περιορίζονται στην άσκησή τους από «τους ελάχιστους αξιωματούχους και άλλους εκλεγμένους αντιπροσώπους, αποκλείοντας συνειδητά τους μεμονωμένους πολίτες ή ακόμη και ολόκληρο το λαϊκό σώμα από κάθε άμεση πολιτική πρωτοβουλία».³¹⁴

Παρ' όλα αυτά, οι περιορισμοί και τα ταξικά όρια που θέτει ο Μπεζά στο πολιτικό πράττειν, σε λογικό επίπεδο, απελευθερώνουν τη δυνατότητα της περαιτέρω «κοινωνικοποίησής» του· ο μονοδιάστατος χαρακτήρας του πολιτικού, ως

³⁰⁸ Αυτ., Question 7, σ. 34-38.

³⁰⁹ Q. Skinner – Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης, ό.π., σ. 664.

³¹⁰ «Υποστηρίζω πως [...] κανένας ιδιώτης επικαλούμενος την ιδιωτική του εξουσία δεν έχει το δικαίωμα να εναντιωθεί δια της βίας στη βία του τυράννου.» T. Beza – The Right of Magistrates, ό.π., Question 5, σ. 8.

³¹¹ Αυτ., σ. 6.

³¹² Αυτ., σ. 13.

³¹³ Αυτ.

³¹⁴ Q. Skinner – Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης, ό.π., σ. 664.

αποκλειστικού χώρου έκφρασης της βούλησης του ηγεμόνα, καταρρέει μεταβιβάζοντας την ευθύνη της άσκησης της θείας βούλησης στην τάξη των πολιτικών εφόρων, των ελάσσονων αξιοματούχων (magistrates) και των αριστοκρατικών συμβουλίων. Ο Μπεζά, διαγράφοντας μια γενεαλογική γραμμή από τον Λύσανδρο και τον Τραϊανό στον Δόγη της Βενετίας, ανάγει σε ύψιστο παράδειγμα πολιτικού *πράττειν* τον προδότη Βρούτο «απεγκλωβίζοντάς» τον από τον «ένατο κύκλο της κολάσεως»³¹⁵ και ανυψώνοντάς τον σε πρότυπο της ηθικής και πολιτικής δραστηριότητας.

Η περαιτέρω κοινωνικοποίηση του δικαιώματος στην εξέγερση και της νομιμοποιημένης, εξ ουρανών και εκ κοινοπολιτείας, δράσης της φυσικής εξόντωσης των τυράννων δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα παρά μέσα από έναν φορμαλιστικό-τυπικό όρο ο οποίος θα εξυπηρετούσε, σε ηθικοπολιτικό επίπεδο, τις πρωτοβάθμιες εκφράσεις των συμφερόντων της αρτιγενούς αστικής τάξης. Ο Μαριάνα, λίγο πριν τον Λοκ, εντοπίζει αυτόν τον όρο στη σφαίρα της ιδιοκτησίας -με τη στενή έννοια της κατηγορίας- και της σχέσης των επιμέρους ιδιωτικών αγαθών με τον ηγεμόνα και τη βούλησή του.

Ο Μαριάνα, αίροντας την παγιωμένη σχεσιακή υπαγωγή του συνόλου της ύπαρξης και των αγαθών των υπηκόων στη βούληση του ηγεμόνα, επαναπροσδιορίζει τη λειτουργία του τελευταίου σε θεματοφύλακα των συμφερόντων της κοινοπολιτείας· ο ηγέτης οφείλει «να θεωρείται όχι κάτοχος (*dominus*) αλλά απλός πηδαλιούχος και καθοδηγητής (*rector*) του βασιλείου του».³¹⁶ Η αποκαθήλωση του ηγεμόνα-τυράννου από τον θρόνο της κατοχής των πάντων του αποστερεί και το «δικαίωμα» της κατάχρησης των ιδιωτικών πτυχών της ύπαρξης των υπηκόων και ιδίως των ατομικών τους αγαθών: «[...] ο βασιλιάς δεν είναι ο κτήτης της ιδιοκτησίας των υπηκόων του».³¹⁷ Αντίθετα, κάθε απόπειρα των βασιλιάδων να «αποστερήσουν τα ιδιωτικά αγαθά των υπηκόων τους και να τα ισχυριστούν ως δικά τους [...] αποτελεί έγκλημα».³¹⁸ η παραβίαση της ατομικής ιδιοκτησίας από την πολιτική εξουσία συνιστά παραβίαση του ίδιου του θεϊκού δικαίου το οποίο, δια της δικαϊκής κοινωνικοπολιτικής του μορφής, διέπει το σύνολο των «φάσεων της ζωής».³¹⁹

³¹⁵ Dante Aligheri – *Η Θεία Κωμωδία, Κόλαση*, μτφρ. Α. Ριζιώτης, Τυπωθήτω, Γ' Ανατύπωση, Αθήνα, 2006, Άσμα XXXIV, σ. 339.

³¹⁶ Q. Skinner – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, ό.π., σ. 672.

³¹⁷ J. de Mariana – *A Treatise on the Alteration of Money*, Journal of Markets & Morality, Volume 5, Number 2, 2002, 523–593 2002, σ. 537 (5).

³¹⁸ Αυτ., σ. 538 (6).

³¹⁹ J. de Mariana – *The King and the Education of the King*, trans. G.A. Moore, The Country Dollar Press, Maryland 1947, σ. 165.

Η «σύμπτωση» της θεϊκής βούλησης με τη βούληση του ηγεμόνα αίρεται· η πρώτη εκκενώνεται στο σύνολο των μελών της κοινοπολιτείας μετατρέποντάς τα σε εν δυνάμει κριτές του έργου της πολιτικής εξουσίας, μιας εξουσίας η οποία «έχει περατά όρια, και όταν ξεπερνά τα όριά της [...] δεν γίνεται ισχυρότερη αλλά, μάλλον, εξασθενεί ολοκληρωτικά και καταρρέει». ³²⁰ Ο Μαριάνα, δια μέσου της κατηγορίας της ιδιοκτησίας, μετατρέπει τους ιδιοκτήτες από υπηκόους σε κριτές της εξουσίας, σε οιονεί πολιτικά υποκείμενα. ³²¹

Ο Μαριάνα, αντιπαραβάλλοντας στην περατή φύση της πολιτικής εξουσίας την απειρότητα της ιδιοκτησίας και ιδίως την νομισματική έκφρασή της, ³²² καθορίζει το πλαίσιο δράσης της πολιτικής εξουσίας σύμφωνα με την κίνηση των επιμέρους βουλήσεων των ιδιοκτητών. Η ατομοκεντρική σύλληψη του πολιτικού γίνεσθαι οδηγεί τον Μαριάνα στα άκρα της: «Αν το απαιτούν οι συνθήκες, και η κοινοπολιτεία αδυνατεί να προστατέψει τον εαυτό της με άλλα μέσα, [...], δύναται να κηρύξει τον ηγεμόνα δημόσιο εχθρό και να τον εκτελέσει δια του σπαθιού». ³²³ Ο τύραννος, ως εχθρός του ανθρώπινου γένους, δεν δρα μόνον εναντίον της κοινοπολιτείας αλλά και ως ένας ιδιώτης εναντίον των έτερων ιδιωτών: «Μάλιστα, ο Μαριάνα υπερασπίστηκε εν προκειμένω μέχρι και την ατομική πράξη, τρόπον τινά ως καθαγιασμένη προπαγάνδα της πράξης». ³²⁴ Ο Μαριάνα, διατηρώντας τη λογική συνοχή του σχήματός του, αποκαθιλώνει τον Τύραννο-Εχθρό της ατομικής ιδιοκτησίας εξοστρακίζοντάς τον στον χώρο του κοινού εγκληματία· όταν η κοινοπολιτεία αδυνατεί να δράσει συλλογικά το καθήκον της τυραννοκτονίας μεταβιβάζεται στα επιμέρους άτομα, τους ιδιοκτήτες, τους πρωτεργάτες της συγκρότησης της κοινοπολιτείας. ³²⁵

Ο Μαριάνα, αποσυνδέοντας το δικαίωμα της εξέγερσης και της τυραννοκτονίας από την περιορισμένη σφαίρα των προνομιούχων ελάσσονων αξιωματούχων, το επανασυνδέει στην ευρύτερη κοινωνική σφαίρα των ιδιοκτητών. Η ίδια η άσκηση της πολιτικής εξουσίας μεταμορφώνεται από όργανο πραγμάτωσης της βούλησης του

³²⁰ J. de Mariana – *A Treatise on the Alteration of Money*, ό.π., σ. 537 (5).

³²¹ «Κατά συνέπεια λοιπόν, ακριβώς οι ιησουίτες Μπελαρμίν και Μαριάνα δίδαξαν κατά το τέλος του 16^{ου} αιώνα τελείως ανερυθρίαστα ότι ο ηγεμόνας έχει την εξουσία του αποκλειστικά από τον λαό και συνεπώς ο λαός έχει το φυσικό δικαίωμα να αποσύρει την εντολή του και να εξοντώσει τον Τύραννο.» E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 94.

³²² J. de Mariana – *A Treatise on the Alteration of Money*, ό.π., σ. 537 (5) · L. Strauss – *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, ό.π., σ. 287.

³²³ J. de Mariana – *The King and the Education of the King*, ό.π., σ. 148.

³²⁴ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 94.

³²⁵ Αυτ.· J. de Mariana – *The King and the Education of the King*, ό.π., σ. 159 · Q. Skinner – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, ό.π., σ. 671.

Μονάρχη σε όργανο κατάφασης του περιεχομένου των συμφερόντων των ιδιοκτητών· τα όρια της εξουσίας απελευθερώνονται από την επιμέρους βούληση του Δεσπότη -μια βούληση η οποία, μέχρι πρότινος, «επιστρέφοντας» από τον ουρανό, έφερε τον «θείο» νόμο- και προσδένονται στο σύνολο-άθροισμα των επιμέρους βουλήσεων -και συμφερόντων- των ιδιοκτητών. Ο Μαριάνα, κληρονομώντας τη διαδικασία της άρσης της παθητικής αντίστασης και την ηθική και θρησκευτική νομιμοποίηση της βίαιης εξέγερσης, προχωρά παραπέρα συναρμώζοντάς τη με τη λογική του δημόσιου ελέγχου της λαϊκής κυριαρχίας· μιας λαϊκής κυριαρχίας, όμως, η οποία υφίσταται μόνον όσο εκφράζει το σχεσιακό πλαίσιο των επιμέρους ατόμων.³²⁶ Κατά συνέπεια, το δικαίωμα της λαϊκής εξέγερσης υφίσταται στον βαθμό που διορθώνει τις δεσποτικές παραβιάσεις της ιδιοκτησίας των υπηκόων.

5.3 Ο Λοκ και το Εξεγερσιακό Δικαίωμα των Ιδιοκτητών

Ο σχεσιακός ιστός των σημείων της πολιτικής εξουσίας, της εξέγερσης και της ιδιοκτησίας, αν και υφαίνεται εκτός της συμβολαιικής λογικής, εδαφικοποιείται και θωρακίζεται μόνο εντός αυτής. Ο Λοκ, αν και αναγνωρίζει τον ηγεμόνα, την πραγματική και συμβολική του σημασία ως κάτι το «ιερό» μιας και η ύπαρξή του εντός του πλαισίου μιας «*δίκαιης διακυβέρνησης*»³²⁷ συνιστά τη διαρκή κατάφαση του πολιτικού περιεχομένου της συγκροτησιακής αιτίας της ίδιας της κοινωνίας, τη διατήρηση και απόλαυση της ιδιοκτησίας, σε αντίθεση με τον Χομπς, επιβεβαιώνει το φυσικό δικαίωμα στην εξέγερση, στην «*απεγνωσμένη αναζήτηση της σωτηρίας*»,³²⁸ όταν αυτή τείνει προς την ανασύσταση της απολεσθείσας νομοθετικής εξουσίας. Για να προσεγγίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τη σχέση της συμβολαιικής λογικής και του εξεγερσιακού δικαιώματος οφείλουμε να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο συναρμολογείται η σχέση της αφηρημένης λοκιανής κατηγορίας της ιδιοκτησίας με τη «συγκεκριμένη», κοινωνικά προσδιορισμένη, κατηγορία της πολιτικής εξουσίας. Η τελευταία, για τον Λοκ, συνίσταται στο «*δικαίωμα θέσπισης νόμων, όπου προβλέπεται η ποινή του θανάτου και κατ' επέκταση όλες οι μικρότερες ποινές, με στόχο τον*

³²⁶ J.H. Franklin (ed.) - *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century, Three Treatises by Hotman, Beza & Mornay*, trans. J.H. Franklin, Pegasus, New York 1969.

³²⁷ J. Locke – *Δεύτερη Πραγματεία Περί της Κυβερνήσεως, Δοκίμια με Θέμα την Αληθινή Αρχή, την Έκταση και τον Σκοπό της Πολιτικής Εξουσίας*, ό.π., σ. 269-270.

³²⁸ Αυτ., σ. 250-251.

διακανονισμό και την προφύλαξη της ιδιοκτησίας». ³²⁹ Η πολιτική εξουσία, συνεπώς, αποτελώντας το προϊόν των πολιτικών συμβάσεων, καθίσταται το αναγκαίο όργανο του κράτους στις απόπειρές του να διευθετήσει και να διαρρυθμίσει τις σχέσεις των μελών της κοινωνίας και τα συμφέροντα των επιμέρους ατόμων· στον πυρήνα της καθ' εαυτής κίνησης των ατόμων προς την συνένωσή τους δεν βρίσκεται παρά η ίδια η φυσικοδικαϊκή κατηγορία το περιεχόμενο της οποίας αναγκαία εκβάλλει στη συγκρότηση της κοινωνίας: η ιδιοκτησία.

Η πολιτική εξουσία, λοιπόν, ως αποτέλεσμα των αναγκαιοτήτων της ύπαρξης και διατήρησης της ιδιοκτησίας, μέσα από το σύνολο των διαμεσολαβήσεων των κοινωνικών αντικειμένων, καθίσταται a priori όργανο της «*περιφρούρησης της ιδιοκτησίας όλων των μελών της εν λόγω κοινωνίας*» ³³⁰ και των σχέσεων ανταλλαγής τους. Για το λοκιανό διπλό συμβόλαιο, η διάρρηξη της ακεραιότητας της πολιτικής εξουσίας διακινδυνεύει -αν και δεν καταστρέφει- το πρωταρχικό κοινωνικό συμβόλαιο και συνεπώς την ίδια την επιμέρους ιδιωτική/ατομική ύπαρξη. Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να σημειώσουμε την κατηγορική μεταξίωση της έννοιας της ιδιοκτησίας μιας και αυτή, εντός του λοκιανού corpus, δεν εξαντλείται ως προϊόν του προσωπικού μόχθου και της εργασιακής δραστηριότητας ³³¹ αντίθετα, η κτητική λογική «μολύνει» το σύνολο της αναδιπλασιασμένης σχέσης του ατόμου με την ύπαρξή του καταφάσκοντας το περιεχόμενό της σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης. Η ιδιοκτησία δεν συνίσταται αποκλειστικά στη διαδικασία της ατομικής ιδιοποίησης της ύλης αλλά εκτείνεται στη σύλληψη του ανθρώπου ως «*ιδιοκτήτη του προσώπου του*» ³³² οι εμπορευματικές κοινωνικές σχέσεις και η δυνατότητα της υλικής ανταλλαγής ανακλώνται στη σφαίρα του αφηρημένου σχίζοντας τη «μονάδα» της ύπαρξης στην υλική/σωματική της διάσταση και στην υπερβατική κατοχή της. Η λοκιανή κατηγορία της ιδιοκτησίας τίθεται ως a priori φυσικοδικαϊκή ιδιότητα της ύπαρξης το περιεχόμενο της οποίας κουβαλά όχι μόνο τα επιμέρους υπάρχοντα αλλά και την ίδια τη ζωή και την ελευθερία. ³³³ Ο φυσικός άνθρωπος συγκροτείται ως κοινωνικοπολιτικό όν δια της εγκαθίδρυσης της ίδιας της ταυτότητάς του, ως κάτοχος του συνόλου των φυσικών-θείων δικαιωμάτων του.

³²⁹ Αυτ., σ. 88.

³³⁰ Αυτ., σ. 108.

³³¹ Αυτ.

³³² Αυτ.

³³³ Αυτ., σ. 153, 184.

Η «λαθραία» ανάβαση από το εμπειρικά δεδομένο, το αισθητηριακά συγκεκριμένο, των σχέσεων ανταλλαγής και της κίνησης της ιδιοκτησίας στο ιδεατά αφηρημένο κωδικοποιεί τη μετάγγιση των ιδιοτήτων του ιδιοκτησιακού γίνεσθαι στο σύνολο των φυσικών δικαιωμάτων θέτοντας ως *a priori* στοιχεία της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης τις ιδιότητες της αστικής ιδιοκτησίας. «Παρενέργεια» της παραπάνω γνωσιολογικής διαδικασίας συνιστά η διάχυση των ιδεολογιών του περιεχομένου των «πρωταρχικών» ιδιοκτησιακών σχέσεων στο σύνολο του κοινωνικού γίνεσθαι· κεντρική ιδεολογική κατηγορία του λοκιανού οικοδομήματος δεν αποτελεί άλλη από την έννοια της δικαιοσύνης η οποία αναδύεται ως αναγκαίος όρος της κίνησης της ιδιοκτησίας. Η δικαιοσύνη συγκροτείται ως τέτοια κατηγορία μόνο κατά την ανάδρασή της, ως ρυθμιστική αρχή, στο αίτιο της παραγωγής της, το πνεύμα του εμπορίου.³³⁴ Για τον Λοκ, το νομοπαραγωγικό «αίσθημα της ακριβούς δικαιοσύνης», σε αντίθεση με τον Ρουσσώ, δεν εκπορεύεται από την αγάπη του ενός για τον εαυτό του (*amour de soi*) αλλά προκύπτει κατά την οντολογική θεμελίωση της ιδιοκτησίας: «*Η ιδιοκτησία είναι το δικαίωμα σε κάθε πράγμα, και η αδικία είναι η παραβίαση αυτού του δικαιώματος*».³³⁵ Η ταυτότητα της δικαιοσύνης, ως ενότητα του δικαίου και του άδικου, καθίσταται ορατή μέσω του αρνητικού της πόλου μιας και αυτή καθορίζεται από τις ανάγκες της ιδιοκτησίας: «*[...] όπου δεν υπάρχει ιδιοκτησία, δεν μπορεί να υπάρχει και αδικία*».³³⁶

Η εμπράγματη κοινωνική κατάσταση και η εγκαθίδρυση της αστικής λογικής, η οποία μετουσιώνει τις άμεσες ανθρώπινες σχέσεις σε σχέσεις ανταλλαγής ισοδυνάμων, διαμορφώνουν το περιεχομενικό πλαίσιο του «μεγέθους» της δικαιοσύνης με τέτοιον τρόπο, ώστε να εξυπηρετεί αμιγώς τις ανάγκες του ιδιοκτησιακού κοινωνικού καθεστώτος· ενός καθεστώτος το οποίο αναγκαία οφείλει να διατηρηθεί ως έχει με κάθε μέσο. Το ζύγι, ο μετρητής των πολύτιμων μετάλλων, το όργανο απόδοσης της δικαιοσύνης της θείας Δίκης, συμπληρώνεται από το «τυφλό» λεπίδι της *Iustitia*.

Η ατομοκεντρική σύλληψη του Λοκ, συνεπαγωγικά, εκτείνεται και στον λογικό χώρο εντός του οποίου συμβαίνει η παραβίαση της ιδιοκτησίας και η ρήξη της οιονεί εμπορευματικής συμφωνίας, του κοινωνικού συμβολαίου. Η καταστροφή του

³³⁴ C. Montesquieu – *Το Πνεύμα των Νόμων*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης και Π. Κονδύλης, επιμ. Π. Κονδύλης, Γνώση, Αθήνα, 1994.

³³⁵ J. Locke – *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690, Ψηφιοποιημένο αρχείο, σ. 735-736 (<http://pinkmonkey.com/dl/library1/book1284.pdf>).

³³⁶ Αυτ., σ. 736.

πολιτικού δεν λαμβάνει χώρα δια της συλλογικής παραβίασης των φυσικών-κοινωνικών δικαιωμάτων αλλά δια της ατομικής απόπειρας του ενός να αδικήσει τους συν-ιδιώτες του· ο «ιερός» ηγεμόνας οφείλει να τιμωρηθεί μόνο στο βαθμό που δρα ως επιμέρους ατομικότητα κηρύττοντας ανοιχτά τον πόλεμο στον λαό του,³³⁷ έναν λαό ο οποίος συναρμολογείται ως άθροισμα επιμέρους ατόμων:

*«Για ένα είμαι βέβαιος, ότι δηλαδή οποιοσδήποτε είτε άρχοντας είτε υπήκοος, επιχειρεί με τη βία να καταπατήσει τα δικαιώματα είτε του ηγεμόνα είτε του λαού και θέτει το θεμέλιο για την ανατροπή του πολιτεύματος και του πλαισίου οποιασδήποτε δίκαιης διακυβέρνησης, είναι ένοχος, πιστεύω, του μεγίστου εγκλήματος που μπορεί να διαπράξει άνθρωπος, δηλαδή είναι υπεύθυνος για όλες εκείνες τις ανωμαλίες της αιματοχυσίας, διαρπαγής και ερήμωσης που επιφέρει σε μια χώρα ο θρυμματισμός της κυβέρνησης. Και όποιος το κάνει, δικαίως πρέπει να θεωρείται γενικώς εχθρός και πανούκλα για την ανθρωπότητα· και πρέπει να τυγχάνει ανάλογης μεταχείρισης».*³³⁸

Ο Λοκ αντιστρέφει την πολιτική του περιεχομένου της έννοιας της εξέγερσης μιας και η τελευταία συνίσταται στη βίαιη ανατροπή και τη βίαιη δικαιολόγηση της παραβίασης των νόμων.³³⁹ Οι νόμοι, ως οι κοινωνικές πράξεις θωράκισης του φυσικού δικαιώματος στην ιδιοκτησία, συνιστούν τον συνεκτικό ιστό του κοινωνικοπολιτικού βίου και η παραβίαση αυτών σημαίνει και τη διάλυση του πολιτικού: *«Οποιοσδήποτε ασκεί βία χωρίς δίκαιο, όπως κάνει ο καθένας μέσα στην κοινωνία όταν ασκεί βία παρά τον νόμο, θέτει τον εαυτό του σε εμπόλεμη κατάσταση με εκείνους εναντίον των οποίων την ασκεί».*³⁴⁰

Για τον Λοκ, το δικαίωμα της λαϊκής εξέγερσης δεν συνίσταται ούτε στην επιθυμία ούτε στη βουλευτική απόφαση του λαού ως συλλογικού υποκειμένου, ως ενιαίου κοινωνικού σώματος· αντιθέτως, η «έφοδος στον ουρανό», η βίαιη αντιπαραβολή στην άδικη και παράνομη βία των σφετεριστών, ανάγεται στην αναγκαία αποκατάσταση του παραβιασμένου φυσικού δικαιώματος στην ιδιοκτησία των αγαθών, της ζωής και της ελευθερίας. Η συναθροιστική βία των επιμέρους ατόμων κατά των τυράννων τους φέρει έναν μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα μιας και αποσκοπεί

³³⁷ J. Locke – Δεύτερη Πραγματεία Περί της Κυβερνήσεως, Δοκίμια με Θέμα την Αληθινή Αρχή, την Έκταση και τον Σκοπό της Πολιτικής Εξουσίας, ό.π., σ. 246.

³³⁸ Αυτ., σ. 269-270.

³³⁹ Αυτ., σ. 262.

³⁴⁰ Αυτ., σ. 267.

από τη μια, στην αποκαθάρωση της παρά φύσει βίας και από την άλλη, στην επαναφορά της προστασίας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας. Η βία κατά της κρατικής βίας νομιμοποιείται στο βαθμό που στοχεύει στη θωράκιση του «πρωταρχικού» φυσικού δικαιώματος.

Οι επιπτώσεις αυτής της σύλληψης αφενός συναρμολογούν τους όρους της νομιμοποίησης ενός δικαιώματος στη βίαιη εξέγερση, οι οποίοι, όμως, αποκόπτουν ένα μέρος του κοινωνικού σώματος από την εξίσωσή του με το πολιτικό σώμα περιορίζοντάς το αποκλειστικά στο σώμα των ιδιοκτητών³⁴¹ -με την «στενή» έννοια του όρου-· αφετέρου μετατρέπουν το οιονεί εξεγερσιακό υποκείμενο σε ένα παθητικό αντικείμενο του οποίου η δράση εξαντλείται στη σφαίρα της αντίδρασης, της διόρθωσης και της μεταρρύθμισης των παραβάσεων των σφετεριστών.

Εν κατακλείδι, για τον Λοκ, η εξέγερση των ιδιοκτητών δεσμεύεται περιεχομενικά στη διαδικασία της αποκατάστασης των όρων ενός άνισου και εκμεταλλευτικού πρωταρχικού κοινωνικού συμβολαίου.

5.4 Η Αντινομική Γενική Βούληση ή το «Διαφορικό» του *Εξεγείρεσθαι*

Θέλοντας κανείς να ιχνηλατήσει την κίνηση των όρων της ιδιότυπης και ιδιότροπης σχέσης του ρουσσωικού έργου με το κοινωνικό φαινόμενο του εξεγερσιακού γίνεσθαι οφείλει -κατά τη γνώμη μας- να προχωρήσει σε μια ανατομία του πλεονάσματος της κριτικής της συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων που φέρει το ρουσσωικό corpus αποφεύγοντας παράλληλα να εξαντλήσει τις όποιες απόπειρες οριοθέτησης τούτης της σχέσης στις «βασανισμένες» λογικές διαδρομές που χαράσσει η σκέψη του «τσαρλατάνου της Γενεύης». Θα αποπειραθούμε να περισυλλέξουμε το νήμα της λογικής κίνησης του εξεγερσιακού γίνεσθαι από τον κοινό τόπο συλλήβδην της συμβολαιικής λογικής: την ιδιοκτησία.

Ο Ρουσσώ, εκθρονίζοντας την ιδιοκτησία από το βασίλειο της αφαίρεσης και ενσωματώνοντάς τη «στο κανονιστικό πλαίσιο της *volonté générale*, ως συγκροτησιακό στοιχείο των κοινωνικοπολιτικών αξιών της σύγχρονης κοινωνίας»,³⁴² προσεγγίζει το εξεγερσιακό γίνεσθαι ως «κάτι» το οποίο οφείλει να διαμεσολαβηθεί από την

³⁴¹ «[...] η εργατική τάξη ήταν μια τάξη απομονωμένη, ελάχιστα έως καθόλου κομμάτι της πολιτικής κοινωνίας [...]» C.B. Macpherson- *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford University Press, 1962, σ. 5.

³⁴² Κ. Ψυχοπαίδης – Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική, ό.π., σ. 58.

αναπόδραστη δύναμη της γενικής βούλησης· ως ρυθμιστικός παράγοντας του *εξεγείρεσθαι* συναρμολογείται η ίδια η έλλογη συνειδητοποίηση των επιταγών του κοινού συμφέροντος υπό το πρίσμα των φυσικών αρχών της κίνησης της ζωής.³⁴³

Η εξεγερμένη πράξη δεν εξαντλείται στον φαντασιακό χώρο ενός *a priori* δικαιώματος αλλά, ως προϊόν της ενότητας Λόγου και ενορμήσεων, συνιστά το συνειδητό *πράττειν* του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου· μια πράξη η οποία «σκοπεύει στην αλλαγή κάποιων σχέσεων/όρων ζωής που αποτελούν αποκρυστάλλωμα επιλογών άλλων δρώντων».³⁴⁴

Προτού αποπειραθούμε να ανιχνεύσουμε τους όρους του εξεγερσιακού συμβάντος δια της κύριας ρουσσικής κατηγορίας της γενικής βούλησης, οφείλουμε να αναδείξουμε την αντινομική κίνηση της τελευταίας.

Το ρουσσικό έργο, ως ολότητα, αδυνατεί να απεμπλακεί πλήρως από το φυσικοδικαϊκό κατηγορικό πλαίσιο το οποίο επιθυμεί να άρει· η σχέση της γενικής βούλησης με τις οντικές εκφράσεις του διχασμένου νεωτερικού υποκειμένου σχεδιάζει μια καθοριστική αντινομία. Λαμβάνοντας υπόψη το «πολεμικό» κοινωνικό υπόστρωμα των αγώνων των ανθρώπων-ιδιωτών και το προ-πολιτειακό, φυσικοδικαϊκό κανονιστικό πλαίσιο το οποίο φέρει, ο Ρουσσώ του *ΛΠΟ*, ανάγοντας το δικαίωμα στην ιδιοκτησία στο «*ιερότερο δικαίωμα όλων*»,³⁴⁵ εγγράφει το τελευταίο στον γενετικό κώδικα της γενικής βούλησης· κατά συνέπεια, η γενική βούληση συναρμολογείται ως η μηχανή επιβολής των δικαιωμάτων του ιδιώτη τα οποία «μασκαρεύονται» υπό τον τίτλο των δικαιωμάτων του ανθρώπου: «*Εξάλλου, η *volonté générale* δεν είναι τίποτε άλλο παρά η διαρκής ισχύς της φυσικοδικαϊκής αρχής με την οποία αρχίζει ο Ρουσσώ: της ατομικής ελευθερίας εντός της κοινότητας*».³⁴⁶ Το περιεχόμενο της γενικής βούλησης, «αλυσοδεμένο» από τη φορμαλιστική και αφηρημένη φύση του, μεταξιώνει τη ρουσσική απόπειρα της χειραφέτησης της ανθρωπότητας, όχι ως ολότητας αλλά ως μερικότητας, εξαντλώντας το έργο της στη διαδικασία της απελευθέρωσης των κινήσεων των επιθυμιών του *bourgeois*.³⁴⁷

Ο έτερος πόλος τούτης της αντινομικής κίνησης αρθρώνεται γύρω από την «αποσπασματική» προσέγγιση της γενικής βούλησης όπως εκείνη αναπτύσσεται ως κατηγορία εντός του *Κοινωνικού Συμβολαίου*. Η τελευταία, ως «ουσία της

³⁴³ Β. Γρηγοροπούλου – Πάθη και Πολιτική στον Ρουσσώ και τον Σπινόζα..., ό.π., σ.61.

³⁴⁴ Κ. Ψυχοπαίδης – Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική, ό.π., σ. 432.

³⁴⁵ ΛΠΟ, σ. 105-113.

³⁴⁶ Ε. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 128.

³⁴⁷ Αυτ., σ. 25.

κυριαρχίας»³⁴⁸ και συγκροτητικός όρος του γίνεσθαι-ελευθερία, ανασχηματίζεται σύμφωνα με τις καθ' εαυτές ιδιότητες της ρήξης που προκαλεί η ρουσσοική σύλληψη της κυριαρχίας· ο κυρίαρχος, από τη στιγμή που είναι «*πάντα ο κύριος να αλλάζει τους νόμους, ακόμα και τους καλύτερους*»,³⁴⁹ καθίσταται ένα αδέσμευτο όν του οποίου η επιθυμία ενδέχεται να μετατραπεί σε «κάτι» το οντολογικά αναπόδραστο: «[...] δεν υπάρχει, ούτε μπορεί να υπάρξει, κανένας θεμελιώδης και υποχρεωτικός νόμος για το σώμα του λαού, ούτε καν το κοινωνικό συμβόλαιο». ³⁵⁰ Η διαδικασία της μετάβασης από τον ετεροπροσδιοριστικό παράγοντα της υλικής αναγκαιότητας στον αυτοπροσδιοριστικό παράγοντα της ελεύθερης βούλησης καθιστά την ίδια την κυριαρχία μια αδέσμευτη και πλήρως απαγκιστρωμένη δύναμη.

Κατά συνέπεια, η γενική βούληση, απελευθερωμένη από το σύνολο του προ-πολιτειακού φυσικού δικαίου,³⁵¹ μετατρέπεται σε μια δύναμη η οποία τείνει πάντοτε προς το αγαθό -όποιο και αν είναι αυτό- αναχαιτίζοντας τις κινήσεις των ατομικών και επιμέρους βουλήσεων και υπάγοντας το συγκεκριμένο-επικαθορισμένο περιεχόμενό τους στο καθολικό και αφηρημένο γενικό καλό του συλλογικού σώματος. Τα ατομικά δικαιώματα «*που εσφαλμένα θεωρούνται μέρη της κυριαρχίας*»,³⁵² όπως και οι ατομικές πράξεις, εξοστρακισμένα από τον πυρήνα της γενικής βούλησης, επανεισάγονται πλέον στη δημόσια σφαίρα υπαγόμενα στους αναγκαίους περιορισμούς του συλλογικού προς όφελος της επικράτησης της γενικής βούλησης. Ο Ρουσσώ, κατανοώντας τον αέναο και ασυμφιλίωτο πόλεμο των επιμέρους βουλήσεων με τη γενική βούληση,³⁵³ αποδεσμεύει σταδιακά την τελευταία από κάθε a priori περιορισμό· μοναδικό προσδιοριστικό περιορισμό συνιστά ο ακατάπαυστος αγώνας της επιβολής της αρετής και της κατάφασης του κοινού πολιτειακού συμφέροντος.

Σε κάθε περίπτωση, η αντινομική κίνηση της συγκρότησης της κατηγορίας της γενικής βούλησης τείνει μονοσήμαντα και ενιαία προς τον περαιτέρω προσδιορισμό της ως «κάτι» το βαθιά απροσδιόριστο· η αφαιρετικότητα της, η καθολικότητά της καθώς και η πολιτική απολυτότητά της, ως έκφραση της ενότητας του αντικειμενικού

³⁴⁸ I.R. Azizoglu – Πολιτική και Ισότητα, η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, ό.π., σ. 64.

³⁴⁹ ΚΣ, σ. 225.

³⁵⁰ Κ.Σ 64.

³⁵¹ Όπως τονίζει ο Azizoglou (I.R. Azizoglu – Πολιτική και Ισότητα, η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, ό.π., σ. 67) στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, η ιδιοκτησία απουσιάζει πλήρως από τα προκοινωνικά αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα.

³⁵² ΚΣ, σ. 76.

³⁵³ Αυτ., σ. 147.

κοινού συμφέροντος και της υποκειμενικής επιθυμητικής παραγωγής, έλκει το σύνολο των πτυχών του εξεγερσιακού πράττειν του κυρίαρχου: «Μπορείς να αναφερθείς σ' αυτήν [γενική βούληση] με στόχο να νομιμοποιήσεις ένα κράτος, αλλά μπορείς, επίσης, να αναφερθείς σ' αυτήν με στόχο να νομιμοποιήσεις την εξέγερση/επανάσταση».³⁵⁴

5.5 Η «Τρομοκρατία» του Αρνητικού και το «Τέλος» της Λογικής των Εξεγέρσεων

Οι προαναφερθείσες γενεαλογικές γραμμές της λογικής ανασυγκρότησης του κοινωνικού φαινομένου των εξεγέρσεων «μεταβολίζονται» εντός του ρουσσωικού κειμενικού σώματος με τέτοιον τρόπο, ώστε να αίρονται διατηρώντας παράλληλα το οντολογικό μέρισμα του πραγματικού που τους αναλογεί. Η αισθητηριακή πρόσληψη του εξεγερσιακού γίνεσθαι καθίσταται δυνατή μέσω της ίδιας της κατάρρευσης του πολιτικού, μέσω της μονομερούς παραβίασης της «εμπορικής συμφωνίας» του κοινωνικού συμβολαίου η οποία κωδικοποιεί την ίδια την αυτοακύρωσή της.³⁵⁵ Η οιονεί αποσυνθετική διαλεκτική κίνηση της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης και η νομοτελειακή κίνηση του αλλοτριωτικού και εντροπικού κοινωνικού γίνεσθαι κατακερματίζουν τον ηθικοπολιτικό ιστό της πολιτισμικής κατάστασης ανασυγκροτώντας τον κοινωνικό χώρο ύπαρξης του ανθρώπινου γένους ως μια οιονεί αντεστραμμένη φυσική κατάσταση. Η εξέγερση, ως πυρηνικό στοιχείο της ίδιας της συμβολαιικής λογικής, αφενός επιβεβαιώνει τον θνητό χαρακτήρα του συνόλου των κοινωνικοπολιτικών μορφωμάτων μιας και καμία έκφραση της ύλης -ακόμα και της κοινωνικής- δεν διαφεύγει του χαμού της,³⁵⁶ ενώ αφετέρου συναρμόζει το σχεσιακό πλαίσιο της ηθικής, δικαϊκής και πολιτικής κατάρρευσης της κρατούσας κοινωνικής τάξης.³⁵⁷

Οι εξεγέρσεις δεν εξαντλούν το περιεχόμενό τους στην απόπειρα της φθοράς μιας νόμιμης κυβέρνησης· αντιθέτως, εκτείνουν το «καταστροφικό» τους έργο έως το σημείο της πλήρους διάλυσης των «διαστροφικών» κυβερνήσεων απελευθερώνοντας

³⁵⁴ E. Balibar - *Ce qui fait qu'un peuple est un peuple – Rousseau et Kant*, στο *La Crainte des masses*, Éditions Galilée, Paris 1997, σ. 105-106.

³⁵⁵ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 283.

³⁵⁶ ΚΣ, σ. 152.

³⁵⁷ ΧΓ., σ. 20.

παράλληλα το ενδεχόμενο της «νόμιμης συγκρότησης».³⁵⁸ Το εξεγερσιακό πράττειν συναρμολογείται ως το λογικό ενδεχόμενο του ρουσσωικού αιτήματος περί της ανεύρεσης μιας «αρνητικής δύναμης». Από τον πυρήνα της κοινωνικής ύπαρξης και τις πρωταρχικές σχέσεις της, σχέσεις οικονομικές, το ρουσσωικό έργο σκιαγραφεί με καθοριστικό τρόπο την κανονιστική πολιτική λογική του· εντός των ανθρώπινων υποθέσεων οφείλει να προκύψει μια αρνητική-καταστροφική δύναμη η οποία θα έχει ως αποκλειστικό σκοπό το «καθάρισμα» και την «απομάκρυνση» των παλιών και προβληματικών κοινωνικών στοιχείων υπεύθυνων για τον εκφυλισμό και την αποδυνάμωση του κράτους και συλλήβδην του κοινωνικού βίου.³⁵⁹ Το ρουσσωικό αίτημα κωδικοποιείται, λοιπόν, γύρω από τη διαδικασία της ανεύρεσης μιας αρνητικής κοινωνικής δύναμης η οποία θα ανακούφιζε το κοινωνικό γίγνεσθαι από τις ατέλειες και τις παραφωνίες του «έργου της τυχαιότητας»³⁶⁰ εξαγνίζοντας παράλληλα τον κοινωνικό χώρο. Συνεπώς, η διαλεκτική ρουσσωική μεθοδολογία καταδεικνύει πως η παραγωγή μιας καλά έννομης κοινωνίας είναι αναγκαίο να διαμεσολαβηθεί από μια αρνητική περίοδο καταστροφής των σαθρών θεμελίων των άνισων, ανελεύθερων και εκμεταλλευτικών συμβάσεων· τίθεται ως αναγκαιότητα η διαδικασία της άρνησης της ετερότητάς της.

Τούτη η δύναμη εμφανίζεται μέσω της τρομοκρατικής δράσης του ίδιου του συλλογικού υποκειμένου ως ενότητα των επιμέρους ενικοτήτων οι οποίες, τείνοντας πέραν του εαυτού τους, συγκροτούνται ως εν τω γίγνεσθαι κυρίαρχος.

Η εξέγερση, ως ο πόλεμος της κυβέρνησης με το σώμα του κυρίαρχου, είτε για τον νεαρό Ζαν-Ζακ είτε για τον «γέρο» Ρουσσώ, φέρει στον γενετικό της κώδικα τον κίνδυνο της αποκατάστασης εκείνου που επιθυμεί να αρνηθεί. Η συνήθεια του ζυγού δύναται να μετουσιώσει το εξεγερσιακό γίγνεσθαι σε μια διαδικασία επαναφοράς της ίδιας της αδικίας και της καταπίεσης.³⁶¹ Το σύνολο του ρουσσωικού corpus, αν και αποστρέφεται τους «άντρες που φέρουν μονίμως όπλα»,³⁶² τους αναγνωρίζει το δικαίωμα «να εκθέσουν σε κίνδυνο τη ζωή τους προκειμένου να τη διαφυλάξουν».³⁶³

Οι εξεγέρσεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι δεν συνιστούν εκείνες τις εξαιρετικές καταστάσεις που «εμφανίζονται» ως απόρροια μιας θεοδικίας· αντιθέτως, αφενός

³⁵⁸ ΛΠΑ, σ. 142.

³⁵⁹ ΛΠΑ, σ. 132.

³⁶⁰ Αυτ.

³⁶¹ Αυτ., σ. 55.

³⁶² ΑΠΠ, σ. 431.

³⁶³ ΚΣ, σ. 84.

επιβεβαιώνουν τη σαθρότητα των περατών οντολογικών ερεισμάτων των διαστροφικών και φαύλων κοινωνικών συμβάσεων και αφετέρου αποκαλύπτουν τον βαθιά μεταρρυθμιστικό και ενσωματωμένο χαρακτήρα της συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων. Το εξεγερσιακό *πράττειν*, ως διαδικασία διόρθωσης και μεταρρύθμισης-αποκατάστασης ενός *a priori* αφηρημένου δικαιωματικού *corpus*, τίθεται -μάλλον- εκτός του ορίζοντα του ρουσσωικού εγχειρήματος. Η «συντηρητικοποίηση»³⁶⁴ του ρουσσωικού έργου δεν οφείλεται -αποκλειστικά- στην ύστερη αντεπαναστατικότητα του· τουναντίον, καταδεικνύει το ακριβώς αντίθετο. Η απουσία ενός στέρεου πραγματικού επαναστατικού ερείσματος περιορίζει την κριτική κίνηση του περιεχομένου του ρουσσωικού κατηγορικού πλαισίου στην καταγγελία του αντεπαναστατικού χαρακτήρα της κρατούσας συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων· η τελευταία, δρώντας ως μοχλός κοινωνικής «αποσυμπίεσης», αν και διακηρύσσει το ενδεχόμενο της λαϊκής κυριαρχίας, στην πραγματικότητα, θωρακίζει εκείνο το οποίο εξ αρχής (δεν) επιθυμεί να ανατρέψει: τον πυρήνα της καταπίεσης, της ανισότητας, της ασύμμετρης αναγνώρισης και της εκμετάλλευσης. Η δυνατότητα της εξέγερσης τίθεται στην καρδιά της ίδιας της συμβολαιικής λογικής μιας και αποτελεί ρυθμιστική αρχή της διατήρησης της λογικής συνοχής του εκάστοτε συμβολαίου, ενός συμβολαίου του οποίου οι αρχές δύνανται να παραμένουν διαποτισμένες από τις πτυχές της αλλοτρίωσης, της καταπίεσης και της ανισότητας.

Ο Ρουσσώ, απέναντι σε έναν «*ανταρτοπόλεμο*»³⁶⁵ ενός Ντ' Αλαμπέρ (Jean le Rond d' Alembert), προκρίνει το ενδεχόμενο της εκρίζωσης του «κακού» συλλήβδην από τον κοινωνικό ιστό. Η απομάκρυνση του Ρουσσώ από την εξεγερσιακή λογική δεν σημαίνει και την πλήρη απόρριψή της·³⁶⁶ αντιθέτως, η τελευταία οφείλει να υπαχθεί στο κανονιστικό πλαίσιο της γενικής βούλησης και του θετικού νομοθετικού/νομοπαραγωγικού της έργου.

Οι λογικές συνέπειες της οντολογικής δέσμευσης του *εξεγείρεσθαι* στη μεταρρυθμιστική και παλινорθωτική συμβολαιική θεώρηση χαρτογραφούν και τον

³⁶⁴ «Αντιθέτως, ο ίδιος πάντα επέμενε στη διατήρηση των υφιστάμενων θεσμών, δηλώνοντας ότι η καταστροφή τους θα επέτρεπε στα ηθικά ελαττώματα να επιβιώσουν και απλώς θα αφάνιζε τα μέσα για τον κατευνασμό τους· στη θέση της διαφθοράς θα τοποθετούσε την αχαλίνωτη βία» (Ρουσσώ *κριτής του Ζαν-Ζακ*, 3^{ος} διάλογος, όπως παραπέμπεται στο E. Cassirer – *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 424).

³⁶⁵ D' Alembert – *Judgment d' Emile*, όπως παραπέμπεται στο E. Cassirer – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ό.π., σ. 69.

³⁶⁶ «Οι εξεγέρσεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι [...] δεν προξενούν την αληθινή δυστυχία των λαών[...]. Η αληθινή ευημερία τους ή οι δυστυχίες τους γεννιούνται από τη μόνιμη κατάστασή τους». ΚΣ, σ. 147.

χώρο εντός του οποίου κινείται η ανακλαστική λογική συγκρότηση του εξεγερσιακού γίνεσθαι. Η «πεφωτισμένη» ρουσσωική «μοναδικότητα», ο Αιμίλιος, δεχόμενη την επιμόρφωση που αρμόζει στον ενάρετο πολίτη και που δημιουργεί τα ώριμα και διαφωτισμένα κοινωνικά υποκείμενα -τους συμβαλλόμενους και πρωτεργάτες της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου- «αγνοεί» τον αγαθό κοινωνικό βίο στον βαθμό που το ίδιο το κοινωνικό παραμένει αλυσοδεμένο αφενός των βουλήσεων «των εχθρών του ανθρώπινου γένους» και αφετέρου των πτυχώσεων των άνισων, ανελεύθερων και εκμεταλλευτικών κοινωνικών συμβάσεων· η χαοτικότητα της ατομικής ύπαρξης δύναται να οργανωθεί σε «κάτι» στον βαθμό που η ίδια η συλλογική ηθική οντότητα του κυρίαρχου καταφάσκει την επιμέρους ύπαρξη, τις επιθυμίες και τα συμφέροντά της δια των διαμεσολαβητικών περιορισμών της γενικής βούλησης.³⁶⁷

Η «μοναχικότητα» ενός Αιμίλιου αιωνίως επιστρέφει για να επιβεβαιώσει πως η διάσωση της ατομικότητας δύναται να λάβει χώρα μέσω της διαλεκτικής σχέσης της καταστροφής και της οικοδόμησης, μέσω της άρνησης του εαυτού της και της ανεύρεσής της εντός του σώματος του κυρίαρχου λαού. Έτσι, και ο δικός μας Αιμίλιος, σε αλληγορικό επίπεδο, εξαντλεί το καταστροφικό-παραγωγικό του έργο όχι στη διαδικασία της διάλυσης των άνισων και εκμεταλλευτικών συμβάσεων αλλά στη διαδικασία μιας εξορθολογισμένης αποκατάστασης των «διαστροφικών» όρων τούτων των συμβάσεων. Η «οδύσσεια» του Αιμίλιου, ρίχνοντάς τον στα δεσμά της σκλαβιάς, τον οδηγεί, υπό τον φόβο της απώλειας της ζωής του, να διακινδυνέψει την τελευταία προκειμένου να τη διαφυλάξει.³⁶⁸ η εξέγερση (la révolte), η οποία ως κατηγορία υφιστάμενη σε ένα καθεστώς γνωσιολογικής αδιακρίσιας από την ανταρσία και -εν προκειμένω- την άρνηση της εργασίας, του Αιμίλιου και των συντρόφων του δεν στρέφεται ενάντια στους κοινωνικούς όρους της αναγκαιότητας που τους αλυσόδεσε στον ζυγό του αφέντη τους αλλά στην ίδια την πρωτοβάθμια έκφραση αυτής της σχέσης: την κακουχία και τον βούρδουλα που απειλούν την φυσική/σωματική ύπαρξή τους. Ο ορίζοντας του ηγέτη της εξέγερσης, του «προδότη της τάξης του», δεν εκτείνεται στην άρση των εξουσιαστικών πόλων· αντιθέτως, δεσμευμένος από την πυρήνα της ίδιας της ύπαρξης, την ανάγκη, αρνείται την καταστροφή του βούρδουλα προκρίνοντας την εξορθολογισμένη χρήση του.³⁶⁹

³⁶⁷ E. Cassirer – *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, ό.π., σ. 412.

³⁶⁸ J.J. Rousseau – *Ο Αιμίλιος και Η Σοφία ή Οι Μοναχικοί*, ό.π., σ. 118.

³⁶⁹ «Αφέντη, [...] δεν γίνεται να μας μισείς· δεν μας γνωρίζεις καν· ούτε κι εμείς σε μισούμε, δεν είσαι ο αυτουργός των δεινών μας, εσύ τα αγνοείς. Μπορούμε να αντέξουμε το ζυγό της ανάγκης που μας υπόταξε σ' εσένα. Δεν αρνιόμαστε να χρησιμοποιήσουμε τις δυνάμεις μας στην υπηρεσία σου, αφού

Το έλλογο κτήνος της συμβολαικής λογικής, με περίσσια σύνεση, καταφέρνει να μεταστρέψει και να οικειοποιηθεί το εξεγερσιακό γίγνεσθαι ως μέρος της κίνησης της κατάφασης των συμφερόντων και των επιθυμιών των «*εχθρών του ανθρώπινου γένους*»· τα αντικοινωνικά συμβόλαια των καταπιεστών και των εκμεταλλευτών των παραγωγικών μοναδικοτήτων εγγράφουν στον γενετικό τους κώδικα το εν δυνάμει χειραφετητικό συμβάν της εξέγερσης ως ενδεχομενικό δικαίωμα και καθήκον των υποκειμένων, έτσι ώστε εκείνα, ως άλλοι Ήφαιστοι, να σφυρηλατούν τα ίδια τους τα δεσμά «διαφυλάσσοντας» τους κοινωνικούς όρους στους οποίους βρίσκονται και κινούνται, όρους άνιστους, καταπιεστικούς, ανελεύθερους και εκμεταλλευτικούς.

Η κυρίαρχη διαλεκτική κίνηση της συγκρότησης του συμβολαίου ενσωματώνει την εξεγερμένη πράξη ως μια έλλογη δικλείδα ασφαλείας, ως αναγκαίο όρο της διατήρησής της στο *είναι* της υποβαθμίζοντάς την σε ένα οιονεί νομικό συμβάν· η «ξεστασιά» των φυσικών αρχών της ελευθερίας της ύπαρξης, η σωματική/φυσική επιθυμητική παραγωγή καθώς και η άλογη ενορμητική τάση των έμβιων όντων που τα απομακρύνει από τα βάσανα και τον κολασμό, ακόμα και αν θρυμματίζονται ανάμεσα στα γρανάζια του «Λεβιάθαν», διαρκώς αναφαίνονται εντός του ιστορικού γίγνεσθαι «φωτίζοντας» τις απόπειρες του ανθρώπινου γένους να απελευθερωθεί από τα αλλοτριωτικά δεσμά του. Η ελάχιστονα διαλεκτική των εξεγέρσεων, η οποία εκπίπτει του φαντασιακού της «μυθικής βίας» και των λογικο-ιστορικών προϊόντων της, από τον ασυνείδητο αγώνα ενός Σπάρτακου, από τις εξεγέρσεις των Πληβείων και τον αγώνα της «αναγνώρισης», της κατάφασης των προνομίων της εκάστοτε κοινωνικά προσδιορισμένης ελευθερίας έως τις αταξικές μεν, βιβλικές δε διακηρύξεις του Μύντσερ (Thomas Müntzer) και του ένοπλου κοινωνικού πολέμου των Γερμανών αγροτών, τεχνιτών και εργατών να εγκαθιδρύσουν το «*Βασίλειο του Θεού*» στον ενθάδε κόσμο, εκβάλλει στην απόπειρα της κατάφασης του περιεχομένου των διαφωτιστικών αρχών της ελευθερίας και της ισότητας· μια απόπειρα η οποία θα λάβει σάρκα και οστά μέσα από τον βίο και το έργο των πιο ριζοσπαστικών και μαχητικών ταξικών στρωμάτων της Γαλλικής Επανάστασης, μέσα από τη βίαιη εισβολή του «αόρατου» κοινωνικού στο χώρο του πολιτικού.

η μοίρα μας καταδίκασε σ' αυτήν· όμως ο σκλάβος σου μας αφαιρεί αυτές τις δυνάμεις εξαντλώντας τις και θα σε καταστρέψει με το χαμό μας. Πίστεψέ με, μεταβίβασε σ' έναν άντρα πιο συνετό την εξουσία που αυτός καταχράται εις βάρος σου. Εάν κατανεμηθεί καλύτερα η δουλειά σου, θα εξακολουθήσει να γίνεται και θα διατηρήσεις εργατικούς σκλάβους από τους οποίους με τον καιρό θα αποκομίσεις πολύ μεγαλύτερο όφελος απ' όσο σου παρέχει τώρα αυτός συντριβοντάς μας». Αυτ. σ. 124-125

6. Τα «Δικαιώματα του Ανθρώπου» και Η «Αναδιάρθρωση» των Αντιφάσεων του Εξεγερμένου Υποκειμένου

6.1 Ο Λεπορέλο προς την αναζήτηση της «Απόλυτης Ελευθερίας» ή περί του «Ψεύδους» της ολότητας

Θέλοντας κανείς να προσεγγίσει το κοινωνικό αντικείμενο της επανάστασης και ιδίως «το πρότυπο όλων των επαναστάσεων»³⁷⁰ οφείλει πέρα από την ανίχνευση της ιστορικά προσδιορισμένης συνθήκης να ιχνηλατήσει την ίδια τη διαδικασία της μεταξίωσής της σε λογική κατηγορία. Θεωρούμε πως, παρά τις όποιες σκόρπιες χρήσεις της έννοιας της επανάστασης, η ταυτοτική διάκρισή της -και κατά συνέπεια καθ' εαυτή αντίφαση- από την έννοια της εξέγερσης οργανώνεται όχι μόνο εξαιτίας των «υλικών» της συνεπειών αλλά και εξαιτίας της διαφορετικής λογικής βαθμίδας συγκρότησής της.

Σε αντίθεση με το σημείο της εξέγερσης, το οποίο, όπως αποπειραθήκαμε να υποστηρίξουμε, παραμένει δέσμιο μιας μεταρρυθμιστικής λογικής, μιας λογικής της χειραφέτησης η οποία διατηρείται αλυσοδεμένη στους άνισους, καταπιεστικούς και εκμεταλλευτικούς όρους εντός των οποίων λαμβάνει χώρα, η επανάσταση, προϋποθέτοντας και -αναγκαία- εισάγοντας ένα υποκείμενο κάθε' εαυτό και δι' εαυτό, επιθυμεί όχι μόνο να άρει τις σχέσεις τις οποίες βούλεται να αρνηθεί αλλά και να δραπετεύσει πλήρως από τους εγκαθιδρυμένους κοινωνικούς εξουσιαστικούς πόλους. Ενώ η εξεγερσιακή συμβολαιική λογική συλλαμβάνεται ως μια συγκρουσιακή λογική διαπάλης αντιθέτων, μια διαρκής κίνηση ανάμεσα στους πολεμικούς όρους του «κυρίου» και του «δούλου», η επαναστατική λογική οργανώνεται ως μια λογική άρσης των αντιφάσεων· σχηματίζεται ως μια αναπόδραστη γνωσι-οντο-λογική τροχιά η οποία δεν εξαντλείται αποκλειστικά στην άρση των πολεμικών κοινωνικών πόλων αλλά εκτείνεται και στην ίδια την αναδιάρθρωση του κοινωνικού υποστρώματος επάνω στο οποίο διοχετεύονται οι υλικές ροές των κοινωνικών κινήσεων.

Επιθυμώντας να καταδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο το συμβάν της Γαλλικής Επανάστασης κινητοποίησε την αντίστοιχη μετατόπιση των λογικών κατηγοριών και κατά συνέπεια εγκαθίδρυσε το καθεστώς της ταυτοτικής διάκρισης του *επαναστατείν* και του *εξεγείρεσθαι*, θα στραφούμε στη σφαίρα των μορφών κοινωνικής συνείδησης

³⁷⁰ F. Schlegel – *Athenaeum Fragments*, παρ. 424 στο F. Schlegel – *Philosophical Fragments*, trans. P. Firchow, University of Minnesota Press, Minneapolis London, 1991, σ. 86.

και τον τρόπο με τον οποίο τα εξέχοντα αισθητικά προϊόντα των καλλιτεχνικών παραγωγικών δυνάμεων κωδικοποιούν την αναπαράσταση του «θανάτου» της λογικής των εξεγέρσεων. Μερικούς μήνες πριν την πτώση της Βαστίλης, την υλική και συμβολική αφετηρία της Γαλλικής Επανάστασης, το έργο των Μότσαρτ (Wolfgang Amadeus Mozart) και Ντα Πόντε (Lorenzo Da Ponte), Ντον Τζιοβάννι³⁷¹ (*Il dissoluto punito, ossia il Don Giovanni*), ανεβαίνει στο Εθνικό Θέατρο της Βοημίας.

Ο Λεπορέλο, ο δούλος του Ντον Τζιοβάννι, μιας αυτοσυνειδησίας η οποία διαρκώς ρισκάρει «τη βιολογική της ζωή για να ικανοποιήσει μη-βιολογικές επιθυμίες»,³⁷² ακατάπαυστα, σκαρφίζεται τρόπους με τους οποίους δύναται είτε να δραπετεύσει των κελευσμάτων του αφέντη του είτε να εξεγερθεί φονεύοντάς τον, έτσι ώστε και αυτός να γευτεί τις «ελευθερίες» του κυρίου ως άλλος κύριος. Η επαναστατική λογική σχέση των πόλων του κυρίου και του δούλου αντανακλά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον πολεμικό χαρακτήρα της ρουσσοϊκής κοινωνικής κατάστασης αρθρώνοντας τη συνεπαγόμενη μετατόπισή της,³⁷³ την πολιτική κοινωνία, ως τον χώρο ύπαρξης του εν δυνάμει κυρίου και του εν δυνάμει δούλου.³⁷⁴ Το έργο των Μότσαρτ και Ντα Πόντε συλλαμβάνει με ακέραιο τρόπο τούτη την αέναη πολεμική διαδικασία αναγνώρισης του επιμέρους ως τέτοιου όχι μόνο από το συλλογικό, το καθολικό, αλλά και από το σύνολο των έτερων επιμέρους· ο τρόπος με τον οποίο η εν δυνάμει και εν τω γίνεσθαι ενικότητα δύναται να βιώσει με υλικούς όρους την εμπράγματη κοινωνικά προσδιορισμένη ελευθερία μεσολαβείται από το δουλικό φαντασιακό και την άυλη επιθυμητική παραγωγή η οποία μιμητικά καταφάσκει, σε συμβολικό επίπεδο, τον τρόπο με τον οποίο ο κύριος επιβεβαιώνει την υποκειμενική ύπαρξή του.³⁷⁵

Η επιθυμία περί «απόλυτης ελευθερίας», κατακρεουργημένη από τους κοινωνικά καθορισμένους περιορισμούς της συγκεκριμένης ελευθερίας του κυρίου, δεν δύναται να μετακινηθεί πέραν μιας καταπιεστικής και εκμεταλλευτικής σχέσης· η αναγκαιότητα της ιδιοποίησης της έτερης εργασίας επί της φύσης, η αναγκαιότητα της ιδιοποίησης της εργασίας του δούλου από τον κύριο συναρθρώνει και τους ίδιους τους

³⁷¹ W.A. Mozart - Ντον Τζιοβάννι/*Don Giovanni*, Παιγνιώδες Δράμα σε Δυο Πράξεις, μτφρ. Μ. Λαϊνά και Α. Πλαστήρα, επιμ. Ε. Σοφράς, Εθνική Λυρική Σκηνή, Αθήνα, 2008.

³⁷² A. Kojève – *Introduction to the Reading of Hegel, Lectures on the Phenomenology of Spirit*, trans. J.H. Nichols, ed. A. Bloom, Cornell University Press, Ithaca and London 1969, σ. 41 .

³⁷³ L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 35.

³⁷⁴ A. Kojève – *Introduction to the Reading of Hegel ...*, ό.π., σ. 41.

³⁷⁵ P. Klossowski – *Sade my Neighbor*, trans. A. Lingis, Northwestern University Press, Evanston, Illinois 1991, σ. 54-59.

όρους της ύπαρξης όχι μόνο της ελευθερίας του κυρίου αλλά συλλήβδην του όρους της κοινωνικής ελευθερίας. Ο εξεγερσιακός αγώνας του δούλου, στην πραγματικότητα, παραμένοντας «τυφλός», δεν επιθυμεί παρά μια «ανελεύθερη» ελευθερία, μια ελευθερία η οποία συναρμολογείται από την ανελευθερία της ετερότητας.

Ο θάνατος του Ντον Τζιοβάννι, ο υλικός και συμβολικός χαμός του κυρίου, ως μεταφυσική *τίσι* για την αντικοινωνική δράση του, δεν απελευθερώνει μόνο το υλικό σημαίνον-αφέντη αλλά χειραφετεί και το ενδεχόμενο της ίδιας της αποκαθήλωσης του σημαινόμενου-κυρίου. Η οντολογική αδυναμία του Λεπορέλο να καταστεί κύριος δεν συνιστά αποκλειστικά μια βουλητική ατομική αδυναμία· η άρνηση του εαυτού του ως δούλου δεν δύναται να εδαφικοποιηθεί εξαιτίας των ίδιων των δεσμευτικά ανελεύθερων κοινωνικών όρων. Η κατάφαση του εξεγερσιακού περιεχομένου, είτε ανατρέποντας τα σημεία του κυρίου και του δούλου είτε μεταρρυθμίζοντας τους όρους της εκμετάλλευσης ανευρίσκοντας πιο καλούς και συνετούς αφέντες,³⁷⁶ δεν τείνει πέραν των άνισων, ανελεύθερων και εκμεταλλευτικών όρων εντός των οποίων υφίσταται. Η κατάρρευση της συμβολαιικής λογικής των εξεγέρσεων είναι ολοκληρωτική.

Η άρνηση της λογικής του *εξεγείρεσθαι* δεν εξαντλείται στην καταφατική διαδικασία της σύναψης ενός οιονεί «εμπορικού συμφώνου»· αντιθέτως, απελευθερώνει το ενδεχόμενο μιας κοινωνικής διαδικασίας η οποία δύναται όχι μόνο να αναδιαμορφώσει τους καταπιεστικούς και εκμεταλλευτικούς όρους ύπαρξης των καταπιεσμένων αλλά και να διαλύσει τους ίδιους τους κοινωνικούς πόλους της καταπίεσης και της ανελευθερίας. Η κατάφαση του ρουσσωικού αιτήματος περί της ανεύρεσης ενός τρόπου κατά τον οποίο η βούληση δύναται να καταστεί μια αναπόδραστη υλική δύναμη συμπίπτει με τη διαδικασία της ανεύρεσης ενός υποκειμένου το οποίο θα φέρει εις πέρας το καθήκον της χειραφέτησης της ελευθερίας από κάθε επιμέρους καθορισμό· ενός υποκειμένου το οποίο, κατά τα ρουσσωικά πρότυπα, «θα σαρώσει όλα αυτά τα χαλάσματα περασμένων καιρών και θα καθαρίσει ταυτόχρονα το κοινωνικό έδαφος από τα τελευταία εμπόδια που έθεταν τους φραγμούς στη δημιουργία της υπερδομής του σύγχρονου κρατικού οικοδομήματος»³⁷⁷.

Η μετάβαση από το καθ' εαυτό εξεγερσιακό υποκείμενο, ένα αλυσοδομένο υποκείμενο στον ζυγό της ανάγκης και της τύχης, της σωματικής-ενορμητικής

³⁷⁶ W.A. Mozart - Ντον Τζιοβάννι/*Don Giovanni*..., ό.π., σ. 265

³⁷⁷ Κ. Marx – *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, όπως παραπέμπεται στο Κ. Μαρξ – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, επιμ., επιλ. Γ. Μηλιός, μτφρ. Χ. Γιαννούλη και Δ. Δημούλης, Έξαντας, Αθήνα, 1990, σ. 37

κινητοποίησης, στο επαναστατικό υποκείμενο αυτό τούτο και κατά τον εαυτό του, το οποίο συνειδητοποιώντας το συλλογικό του συμφέρον υπάγει τις επιμέρους βουλήσεις των μερών του στις ανάγκες του καθολικού, δεν δύναται να ιδωθεί δια μιας αυτόματης μηχανιστικής μετατόπισης· αντιθέτως, οφείλει να προσεγγιστεί μέσα από την ανάδειξη εκείνης της διαλεκτικής διαδικασίας κατά την οποία ο λαός, ως αντικείμενο άσκησης της κυριαρχίας, αναδιπλασιάζεται υποστασιοποιώντας τον εαυτό του σε κυρίαρχο. Ο εν τω γίνεσθαι κυρίαρχος λαός κατανοεί τον εαυτό του ετεροπροσδιοριζόμενος από το σύνολο των μη-παραγωγικών τάξεων.³⁷⁸ Τούτη η διαδικασία του ετεροπροσδιορισμού συνθέτει, εν τέλει, την ιδιοσυστασία της «ψευδότητας» του όλου³⁷⁹ συναρμολογώντας τα μέρη του δια μιας συγκρουσιακής ενότητας η οποία πασχίζει να διακριθεί «αδιαφορώντας» για τον αντικειμενικά περιορισμένο και «ανώριμο» αναλυτικό της ορίζοντα.

Η βαθιά αφηρημένη και μεταφυσικού τύπου ενότητα του λαού, παραταγμένη ως ολότητα απέναντι στις μη-παραγωγικές εκμεταλλευτικές τάξεις, αποκρύπτει την υλικά συγκεκριμένη εσωτερική σύγκρουσή της· η κοινωνική διαμάχη περί του υλικού σημείου της κυριαρχίας επισκιάζει την ίδια την αντιφατικά οργανωμένη εσωτερική της συμφεροντολογία:

*«[...] ο εμμενής καθορισμός της μέσω σχέσεων κυριαρχίας είναι το τίμημα που πρέπει να καταβάλλει στη δική της μερικότητα, την οποία ενισχύει η δική της ενότητα. Η εξίσου πραγματική της ενότητα μετατρέπεται σε πέπλο που καλύπτει την πραγματική της μη ενότητα».*³⁸⁰

Ο λαός, ως το «αρνητικό» σημείο άσκησης της εξουσίας, για τη συμβολαιική λογική, συνειδητοποιώντας το «επινοημένο» κοινό συμφέρον του, δύναται να το εκφράσει δια της συλλογικής κατάφασης του περιεχομένου της γενικής βούλησης· μια γενική βούληση η οποία αδυνατεί να υποστασιοποιήσει την καθαρότητά της καθώς διαρκώς παρεμποδίζεται από το να προσδιορίσει το συλλογικό συμφέρον ενός δι-ατομικού υποκειμένου το οποίο αενάως οφείλει να υπάγει τη μερικότητά του στο καθολικό.

³⁷⁸ E. Sieyes – *Τι Είναι η Τρίτη Τάξη*, μτφρ. Φ. Στεφανοπούλου, επιμ. Χ. Παπαστυλιανός, Παπαζήσης, Αθήνα, 2016, σ. 27-33.

³⁷⁹ T.W. Adorno – *Στοχασμοί για την Ταξική Θεωρία*, στο T.W. Adorno, M. Horkheimer – *Από την Ταξική Πάλη στον Πόλεμο των Συμμοριών*, μτφρ. Γ. Στεφανίδης, επιμ. Δ. Βέττα και Α. Μανούκα, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 44-46.

³⁸⁰ Αυτ., σ. 46.

Όσο πιο αφηρημένο το υποκείμενο, το συμφέρον του και το περιεχόμενο της γενικής βούλησης, τόσο πιο συγκεκριμένο και ιδιαίτερο το επιμέρους συμφέρον που την επικαλείται. Η «σισύφεια» προσπάθεια του ψευδώς ενοποιημένου λαού να προσδώσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στο αφηρημένο ιδεολογικό του πλαίσιο απελευθερώνει την κοινωνικά συγκεκριμένη και επιμέρους προσπάθεια του κυρίαρχου μέρους του να πραγματώσει τα ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένα συμφέροντά του. Η γενική βούληση από μέσο κατάφασης των αφηρημένων δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας μετατρέπεται στο αναγκαίο εργαλείο μιας ταξικά προσδιορισμένης και επιμέρους βούλησης η οποία, *«εκμεταλλευόμενη τη θύελλα του κόσμου»*,³⁸¹ αποπειράται να πραγματώσει το περιεχόμενο της ενικότητάς της.

Κατά συνέπεια, η συντάσσουσα δύναμη του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου εξαντλεί το έργο της στη διαφύλαξη και θωράκιση των συμφερόντων του κυρίαρχου μέρους της. Η αστική τάξη, ως το μοναδικό επιμέρους του όλου το οποίο συγκροτείται ως υποκείμενο κατά τον εαυτό του, ως υποκείμενο το οποίο συνειδητοποιεί το αντικειμενικό συμφέρον του μιας και τα έτερα επιμέρους της ολότητας του λαού *«δεν άνηκαν στην αστική τάξη είτε [γιατί] δεν είχαν συγκροτηθεί ακόμη ξεχωριστά από την αστική τάξη είτε [γιατί] δεν είχαν σχηματιστεί αυτόνομα ανεπτυγμένες τάξεις ή τμήματα τάξεων»*,³⁸² δύναται να τεθεί μηχανοδηγός της ατμομηχανής της ιστορίας όχι μόνο εξαιτίας της πραγματικής της δυνατότητας να αποτελέσει τον κατεξοχόν υποκειμενικό εκπρόσωπο της σταυροφορίας του Λόγου *«απέναντι στους εκπροσώπους της παλαιάς κοινωνίας, τη βασιλεία και τους ευγενείς»*³⁸³ αλλά και εξαιτίας της ίδιας της διαλεκτικής συγκρότησης του αντικειμενικού της συμφέροντος το οποίο συγκροτείται σε ένα ανώτερο επίπεδο υλικής οργάνωσης· η οντολογική προτεραιότητα του αντικειμένου και κατά συνέπεια η διαδικασία της ωρίμανσης του αντικειμενικού συμφέροντος της νεότευκτης αστικής τάξης απελευθερώνει και την ίδια τη δυνατότητα της συνειδητοποίησής του. Το «ψεύδος» της ολότητας δεν κωδικοποιείται στη σφαίρα μιας χαμένης εσωτερικής μάχης· αντιθέτως, αρθρώνεται δια του τρόπου με τον οποίο το κυρίαρχο επιμέρους ισχυρίζεται τη θέση του καθολικού.

Η Γαλλική Επανάσταση, τείνοντας πέρα από το εξεγερσιακό της στοιχείο να καταστήσει «ορατό» το αόρατο κοινωνικό μέρος, δύναται να εξαλείψει την

³⁸¹ Κ. Marx – *Η Αστική Τάξη και η Επανάσταση*, όπως παραπέμπεται στο Κ. Marx – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π. σ. 26.

³⁸² Αυτ., σ. 23.

³⁸³ Αυτ.

«αθεράπευτη απομόνωση» του μη-πολιτικού κοινωνικού χώρου· το επαναστατικό υποκείμενο επιθυμεί να συναρμολογήσει την κυριαρχία του εγκολπώνοντας την εισέτι εξοστρακισμένη ταυτότητα του.

6.2 Το Αστικό Κράτος, η «Αποπολιτικοποίηση» της Κοινωνίας των Ιδιωτών και ο Οντολογικός Διχασμός του Κοινωνικού Γίγνεσθαι

Η Γαλλική Επανάσταση, διαρθρωμένη ως η διαδικασία της κατάρρευσης του προ-νεωτερικού πολιτικού χώρου δια της «εισβολής του κοινωνικού», ανακατευθύνει την κίνηση του περιεχομένου της βούλησης του επαναστατικού υποκειμένου οργανώνοντάς την ως μια αναπόδραστη υλική τροχιά εκ της οποίας τίποτε δεν δύναται να διαφύγει· η ετερότητα των μη-παραγωγικών τάξεων διεκδικεί ως ολότητα το «μέρος» που της αναλογεί³⁸⁴ δεσμεύοντας την κίνηση του εκάστοτε αντιτιθέμενου επιμέρους. Η διαδικασία του αποσυγχρονισμού του κοινωνικού από τη σφαίρα της ανισότητας και της εκμετάλλευσης, της υποταγής και της ανελευθερίας, συλλήβδην από το σύνολο των αρχών του φεουδαρχικού κόσμου, σημαίνει και την αποσύνδεση του κοινωνικού γίγνεσθαι από τους δεσμευτικούς περιορισμούς μιας «ανελεύθερης ελευθερίας» η οποία δύναται να εδαφικοποιηθεί αποκλειστικά δια μέσου των πολεμικών πόλων του «κύριου» και του «δούλου». Η καταστροφή των υπαρχόντων δεσμεύσεων και περιορισμών κωδικοποιεί την ίδια τη δυνατότητα της δυνητικής αποδέσμευσης από το σύνολο των λογικών καθορισμών.³⁸⁵ το αίτημα της κατάφασης της καθ' εαυτής ατομικής βούλησης αρθρώνεται δια του αιτήματος της ανεύρεσης της «απόλυτης ελευθερίας», μιας ελευθερίας η οποία δύναται να αρνηθεί τον εαυτό της μόνο υπό τους όρους που θέτει η ίδια. Τούτη η διαδικασία της αποσύνδεσης του κοινωνικού από τον πολιτικό χώρο που επιθυμεί να άρει αναγκαία συνεπάγεται και την άρνησή της· μια διαδικασία επανασύνδεσης του βουλευτικού *πράττειν* στις αρχές της οικονομίας των αναγκών που αιτιακά το κινητοποίησαν.

Η επανάσταση, ως ταυτόχρονη πραγμάτωση και άρση του περιεχομένου της φυσικοδικαϊκής λογικής, επιθυμεί να θέσει το φύσει ως θέση, να «πραγματοποιήσει το φυσικό δίκαιο ως θετικό, θέτει ακριβώς το πρόβλημα της σύστασης ενός θετικού όλου,

³⁸⁴ E. Sieyes – *Τι Είναι η Τρίτη Τάξη*, ό.π., σ. 27-28.

³⁸⁵ Γ. Φαράκλας – *Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα, Προβλήματα της Εγγεληνής Θεμελίωσης των Κατηγοριών της Συγκρότησης της Πολιτείας*, Αξιολογικά, τ.10, σ. 11.

που να είναι η πραγμάτωση της φύσει ή έλλογης ελευθερίας». ³⁸⁶ Η λογική «ανατροπή» της προτεραιότητας της κίνησης της δράσης του επαναστατικού υποκειμένου, όχι ως μια συνειδητή διαδικασία της άρνησης του υπάρχοντος και συγχρονικής κοινωνικοποίησης του συνόλου των κοινωνικών δυνατοτήτων αλλά ως μια καταφατική διαδικασία ενσάρκωσης και υλικής θωράκισης των αφηρημένων αρχών του «φυσικού» ανθρώπου -αρχές τις οποίες οι δυνάστες και οι δεσποτάδες των λαών διαρκώς απωθούν-, επανασυναρμολογεί τον επαναστατικό αγώνα της κατάφασης των «αιώνιων» δικαιωμάτων του αφηρημένου ανθρώπου και ως πολιτικό αγώνα της πραγμάτωσης των δικαιωμάτων του αστού· η «φυσική» μεν, κοινωνικά καθορισμένη δε ελευθερία των ατομικών κινήσεων, οι οποίες τείνουν δια πάσα κατεύθυνση δίχως να τραυματίζουν τον συνάνθρωπο ³⁸⁷, αρθρώνεται ως ελευθερία του ανταγωνισμού. ³⁸⁸ Η ισότητα, ως άρση των ταξικών προνομίων, ³⁸⁹ από αναγκαία συνθήκη της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου, από απαραίτητη ηθική αρχή της ταυτότητας του πολίτη, εξαντλείται στον χώρο της ενιαίας υπαγωγής των υποκειμένων στην τυπική σχέση του νόμου: ³⁹⁰ «Έτσι, από τη γενική ελευθερία έμεινε κάτι ελάχιστο για τις μάζες, από τη δε ισότητα τίποτε άλλο εκτός από τη γενική επίφαση» ³⁹¹

Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, τιθέμενο ως αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα, από απαραίτητο «εργαλείο» της διατήρησης του ενός στο *είναι* του, εξαιτίας της εγγύτερης θέσης του στον πυρήνα των πρωταρχικών σχέσεων της ίδιας της επιβίωσης, σχέσεων οικονομικών, παρά τις όποιες ιακωβινικές επιθυμίες να μην «υπερισχύσει της ασφάλειας, ούτε της ελευθερίας, ούτε της ύπαρξης, ούτε της ιδιοκτησίας» ³⁹² των άλλων, εγκαθιδρύεται ως το δικαίωμα της ατομικής απόλαυσης των αγαθών της εργασίας και της βιομηχανίας. ³⁹³

³⁸⁶ Αυτ.

³⁸⁷ *National Assembly, Declaration of the Rights of Man and Citizen, 1789*, άρθρο 4 (https://www.open.edu/openlearn/ocw/pluginfile.php/612270/mod_resource/content/1/rightsofman.pdf).

³⁸⁸ Κ. Marx – *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, στο Κ. Μαρξ – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 47.

³⁸⁹ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 250.

³⁹⁰ *Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III, 1795*, άρθρο 3 (<https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/90869/21h-001-fall-2007/contents/readings/citizen.pdf>).

³⁹¹ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 129.

³⁹² *Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη 1793*, άρθρο 8, στο Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, παρ. Σλαβόι Ζίζεκ, μτφρ. Θ. Σαμαρτζής, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2008, σ. 159.

³⁹³ *Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III, 1795*, ό.π., άρθρο 5.

Στοχοθεσία του παρόντος κεφαλαίου δεν αποτελεί η εξίσωση του συνόλου των πτυχών της Γαλλικής Επανάστασης με το σημείο του χωροχρονικά προσδιορισμένου «τοπικού» συμβάντος της γένεσης της αστικής κοινωνίας. Ο γενέθλιος τόπος τούτης της κοινωνίας δεν αρθρώνεται ως μια δόλια διαδικασία κατά την οποία το ιδεολογικά κυρίαρχο μέρος της Τρίτης Τάξης θεμελιώνει με συνειδητό τρόπο το επιμέρους συμφέρον του ως καθολικό· αντιθέτως, η οργάνωση της αστικής κοινωνίας -και κατά συνέπεια του ίδιου του κράτους-³⁹⁴ λαμβάνει χώρα δια μέσου της ίδιας της πραγματοποίησης του αφηρημένου φυσικού δικαίου της ανθρωπότητας «πλην μ' έναν επιπλέον προσδιορισμό, ως δίκαιο του αστού».³⁹⁵ Το corpus των δικαιωμάτων του «ανθρώπου» δεν συναρμολογείται ως Δούρειος Ίππος δια του οποίου το κυρίαρχο μέρος της εισέτι ολότητας της Τρίτης Τάξης αποπειράται να εισάγει βίαια τα δικαιώματα του αστού εντός του ιστορικού γίνεσθαι· τουναντίον, οι αλυσίδες του φυσικού δικαίου σφυρηλατούνται εκ της ίδιας της διαδικασίας της οντικής γείωσης του ιδεατού και αφηρημένου περιεχομένου του: «Οι ιδέες δεν μπορούν όμως ποτέ να οδηγήσουν πέρα από την παλιά κατάσταση του κόσμου, μπορούν μόνο να οδηγήσουν πέρα από τις ιδέες της παλιάς κατάστασης του κόσμου».³⁹⁶ Η «αρνητικά» προσδιορισμένη παραγωγική-κοινωνική τάξη, το εισέτι «όλον-Τρίτη Τάξη»³⁹⁷ διαρθρωμένο ως απεριόριστο μεν, αναντιπροσώπευτο δε, επιθυμεί να θέσει την κυβέρνηση απλώς ως εκτελεστικό όργανο της δικής της γενικής βούλησης.³⁹⁸ Το επαναστατικό γίνεσθαι διαρθρώνεται κατεξοχήν ως η διαδικασία της απελευθέρωσης των παραγωγικών δυνάμεων από τα δεσμά των σχέσεων παραγωγής· ως η διαδικασία κατά την οποία το οικονομικά κυρίαρχο, από τη σκοπιά της παραγωγικότητας, υποκείμενο επιθυμεί να μετουσιώσει την εν τω γίνεσθαι κυριαρχία του σε πολιτική, νομική και ηθική εξουσία: «Η πολιτική χειραφέτηση είναι ταυτόχρονα η διάλυση της Παλαιάς κοινωνίας στην οποία βασίζεται ο κρατικός οργανισμός που είναι αποξενωμένος από τον λαό, η ηγεμονική εξουσία. Η πολιτική επανάσταση είναι η επανάσταση της ιδιωτικής κοινωνίας».³⁹⁹

³⁹⁴ «Το κράτος και η οργάνωση της κοινωνίας δεν είναι από πολιτική άποψη δυο διαφορετικά πράγματα. Το κράτος είναι η οργάνωση της κοινωνίας». Κ. Marx – *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, στο *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 144.

³⁹⁵ Γ. Φαράκλας - *Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα...*, σ. 25.

³⁹⁶ Κ. Marx – *Αγία Οικογένεια*, στο Κ. Marx – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 84.

³⁹⁷ «Τι, επομένως είναι η Τρίτη Τάξη; Το πάν, αλλά ένα “πάν” δέσμιο και καταπιεσμένο» Ε. Sieyes – *Τι Είναι η Τρίτη Τάξη*, ό.π., σ. 31.

³⁹⁸ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 128.

³⁹⁹ Κ. Marx – *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, στο *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 143.

Συνεπώς, ως σκοποθεσία του παρόντος κεφαλαίου τίθεται η ανατομική εξέταση της ταξικής εφόδου στον ουρανό υπό το πρίσμα του κοινωνικού «μέρους που περισσεύει», που «μένει απ' έξω» από την κίνηση της οργάνωσης του ενεργώς πραγματικού και το οποίο προστρέχει -έστω και ασυνείδητα- μέσω της «καταστροφικής» του εργασίας να μετέχει στο «κοινωνικό κάτι».⁴⁰⁰

Η αποσάθρωση των κοινωνικών ερεισμάτων του φεουδαρχικού κόσμου και κατά συνέπεια η αντικειμενική απελευθέρωση του ενδεχομένου της αναπροσαρμογής της πολιτικής μηχανής μεταξιώνει τα αιτήματα της πασχίζουσας ιδιωτικής κοινωνίας σε αιτήματα κατεξοχήν πολιτικά. Η νομοτελειακή διαδικασία της ωρίμανσης του γίνεσθαι-ιδιωτική κοινωνία δεν επαφίεται ούτε σε κάποια μελαγχολική κυριαρχία του τυχαίου αλλά ούτε και σε κάποιου είδους υποκειμενική αδυναμία περί του έλλογου ελέγχου των ροών των επαναστατικών γεγονότων.⁴⁰¹ αντιθέτως, προκύπτει, σε «μοριακό» επίπεδο, εκ της ίδιας της γνωσι-οντο-λογικής ανάγκης της ιδιωτικής κοινωνίας να συναρμολογηθεί ως αντίφαση καθ' εαυτή. Η Γαλλική Επανάσταση, ως η διαδικασία πραγμάτωσης/κατάφασης του πολιτικού χαρακτήρα της ιδιωτικής κοινωνίας, δια της ένοπλης έκφρασής της, διαμορφώνει και τους όρους της ίδιας της άρσης της πολιτικής της διάστασης· η ταυτοτική «σύγχυση» του πολιτικού -ως κοινωνικού- με το ιδιωτικό -ως οικονομικό- αίρεται: «*Με αυτόν τον τρόπο, η πολιτική επανάσταση κατήργησε τον πολιτικό χαρακτήρα της ιδιωτικής κοινωνίας*».⁴⁰² Η επανάσταση, ξεσκαρτάροντας από το corpus της ιδιωτικής κοινωνίας οιαδήποτε επίφαση γενικού περιεχομένου, κατακερματίζει την τελευταία στα συγκροτησιακά της στοιχεία· από τη μια, τις οικονομικές ατομικές μοναδικότητες και από την άλλη, το σύνολο των υλικών και ιδεατών στοιχείων η ενότητα των οποίων συνιστά το περιεχόμενο του βίου της αρτιγενούς ιδιωτικής κατάστασης.⁴⁰³

Η ιδιωτική κοινωνία, στον βαθμό που δεν δύναται να υποστασιοποιήσει τη «μοναδικότητά» της, αδυνατεί να «διακρίνει» τον διχασμό των αφηρημένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των συγκεκριμένων οικονομικών και πολιτικών αναγκών· το υπόστρωμα της λογικής κίνησής της, ως ανάκλαση της ανάγκης της απελευθέρωσης του οικονομικού γίνεσθαι, ανέρχεται στον «ουρανό» μόνο και μόνο

⁴⁰⁰ D. Losurdo – *Hegel and the Freedom of Moderns*, trans. M. Morris and J. Morris, Duke University Press, Durham and London 2004, σ. 99, 163.

⁴⁰¹ H. Arendt – *Για την Επανάσταση*, ό.π., σ. 68.

⁴⁰² K. Marx – *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, στο *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 143.

⁴⁰³ «Η αποτίναξη του πολιτικού ζυγού ήταν ταυτόχρονα και αποτίναξη των δεσμών που αλυσοδέουν το εγωιστικό πνεύμα της ιδιωτικής κοινωνίας [...]» Αυτ., σ. 143.

για να επανεδαφικοποιηθεί ως ένα αφηρημένο σύνολο φυσικοδικαϊκών αρχών. Η επιθυμία της διαρθρώνεται μέσω της καταστροφής και της αναδιοργάνωσης του σχεσιακού συστήματος των πολιτικών, νομικών και ηθικών πτυχών του εισέτι κοινωνικού το οποίο εμποδίζει την ανάβαση του όλου στην καθολική του θέση. Η παγίωση της διαδικασίας της εγκαθίδρυσης του νεωτερικού κράτους, ως απόρροια της επαναστατικής δραστηριότητας, αναδρά στον αιτιακό της παράγοντα· η ιδιωτική κοινωνία «αποπολιτικοποιείται»· αφενός μεταθέτει την πολιτική λειτουργία της στο εκτελεστικό όργανο της βούλησής της και αφετέρου, ως μια νέα ποιότητα, «αναλαμβάνει» τον ρόλο της φυσικής βάσης του νεωτερικού κράτους, ήτοι του συνόλου των πτυχών της αστικής κοινωνίας. Η καθ' εαυτή θεμελίωση του νεωτερικού κράτους, ως εργαλείο της διασφάλισης των όρων και του καναλιζαρίσματος των ροών των κινήσεων των μελών της φυσικής του βάσης, αποκαλύπτει και την ίδια τη διαδικασία της συγκρότησης συλλήβδην των λαών των εκμεταλλευτικών κοινωνικών σχηματισμών· όπως ακριβώς τα προ-νεωτερικά κράτη οικοδομούνται πάνω στη φυσική βάση των οικονομικών εκμεταλλευτικών σχέσεων παραγωγής, έτσι και το αστικό κράτος συναρμολογείται ως πολιτική μηχανή εντός του εδάφους της ιδιωτικής κοινωνίας, της σφαίρας της οικονομικής και παραγωγικής δραστηριότητας των «ελεύθερων» και «ανεξάρτητων» ανθρώπων.

Ο οντολογικός διχασμός ανάμεσα στο κοινωνικό, ως κατεξοχήν ιδιωτικό-οικονομικό, και το πολιτικό, ως δημόσιο και συλλογικό, συνεπάγεται και έναν αναγκαίο γνωσιολογικό αναδιπλασιασμό.⁴⁰⁴ τη «σχάση» του πυρήνα της ανθρώπινης ύπαρξης. Από τη μια, ιδιώτης, *«συγκεκριμένο πρόσωπο το οποίο υπάρχει για τον εαυτό του ως ιδιαίτερος σκοπός»* και του οποίου η ίδια η ύπαρξη αρθρώνεται *«ως ένα σύνολο αναγκών»*.⁴⁰⁵ ένας «ανεξάρτητος» και με διττό τρόπο «απελευθερωμένος» οικονομικός παράγοντας ο οποίος συνδέεται με τις έτερες μοναδικότητες αποκλειστικά δια της συγκρουσιακής διάδρασης των επιμέρους συμφερόντων τους· ο ιδιώτης δεν αποτελεί παρά έναν *«σκλάβο της βιοποριστικής εργασίας τόσο της δικής του όσο και της ξένης ιδιοτελούς ανάγκης. Το σύγχρονο κράτος αναγνώρισε αυτή τη φυσική βάση του στα γενικά ανθρώπινα δικαιώματα και δεν τα δημιούργησε»*.⁴⁰⁶ Από την άλλη, πολίτης, η

⁴⁰⁴ «Η πολιτική χειραφέτηση είναι η ανάγνωση του ανθρώπου αφενός σε μέλος της ιδιωτικής κοινωνίας, σε εγωιστικό ανεξάρτητο άτομο, και αφετέρου, σε πολίτη, σε ηθικό πρόσωπο [...]» Αυτ., σ. 146.

⁴⁰⁵ J.P. Lefebvre, P. Macherey – *Ο Έγελος και Η Κοινωνία*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2006, σ. 31.

⁴⁰⁶ Κ. Marx – *Αγία Οικογένεια*, στο *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό,π., σ. 83.

δεύτερη «φύση» του αναδιπλασιασμένου ανθρώπου ο οποίος, δια της πολιτικής του βούλησης, δύναται να υπάγει το πραγματικό και συγκεκριμένο συμφέρον του στο «αληθινό» και αφηρημένο κοινό συμφέρον της ηθικής οντότητας του κυρίαρχου.

Η μεταφυσική κατηγορία της λαϊκής κυριαρχίας (sovereignty) η οποία, αιθεροβατώντας στον ουρανό των αφαιρέσεων, αν και εμφανίζεται αδιαίρετη, ακαταμάχητη και αναπαλλοτρίωτη, ικανή να ασκηθεί μόνον από την ολότητα του λαού,⁴⁰⁷ αναγκαία εδαφικοποιεί τα πραγματικά και συγκεκριμένα συμφέροντα του ταξικά κυρίαρχου επιμέρους της «ψευδο-ολότητας» του λαού ως της καθολικότητας των πολιτών.⁴⁰⁸ Εν τέλει, πράγματι, το πολιτικό κράτος δεν μπορεί παρά να λειτουργήσει ως μηχανισμός της επιβολής της γενικής βούλησης· όμως, όχι μιας αφηρημένης γενικής βούλησης της «υλικής πρακτικής άσκησης της εξουσίας»⁴⁰⁹ του κοινού συμφέροντος των μη-εισέτι δι' εαυτών υποκειμένων αλλά της συγκεκριμένης γενικής βούλησης των συμφερόντων της αστικής τάξης, της ολότητας της φυσικής και υλικής βάσης της νεωτερικής κοινωνίας.

6.3 Το Επαναστατικό Υποκείμενο και η «Αποτυχημένη» Κοινωνική «Εισβολή» της Ελευθερίας

Η στοχοθεσία του παρόντος κεφαλαίου -επιθυμούμε πως- δεν εξαντλείται ούτε στην επισκόπηση της μαρξικής και μαρξιστικής κριτικής της Γαλλικής Επανάστασης και δη της ιακωβινικής τρομοκρατίας αλλά ούτε και στην παρουσίαση των *a posteriori* πορισμάτων της γλαύκας της Αθηνάς περί της πραγματικής αδυναμίας της επανάστασης να δραπετεύσει αφενός των νομοτελειών της και αφετέρου των λογικών και ιστορικών προϊόντων της «εργασίας» της· αντιθέτως, αποφεύγοντας οιαδήποτε εμπλοκή με τις γνωσιολογικές συνέπειες μιας «καντιανίζουσας» λογικής μετατροπής του επαναστατικού γίνεσθαι σε κατεξοχήν αισθητικό αντικείμενο, μια μετατροπή η οποία όχι μόνο αποσυνδέει τον οντολογικά διαρρηκτικό χαρακτήρα της επανάστασης μεταξιώνοντας τη λογικο-ιστορική προσωρινότητά της σε μια λογική στιγμή της αναπόδραστης εξελικτικής κίνησης της προόδου του Λόγου αλλά και -συνεπαγωγικά- συρρικνώνει την επανάσταση σε ένα εξωτερικό φαινόμενο το οποίο εξαντλεί το έργο

⁴⁰⁷ Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη 1793, άρθρο 20, στο Ροβεσπιέρος – Αρετή και Τρομοκρατία, ό.π., σ. 161.

⁴⁰⁸ *Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III*, 1795, ό.π., άρθρο 17.

⁴⁰⁹ A. Negri – *Insurgencies Constituent Power and the Modern State*, ό.π., σ. 195.

του στη μεταρρυθμιστική διαδικασία της εναλλαγής του πλαισίου των ηθικών αρχών των περιφερειακών θεατών, επιθυμούμε να απεικονίσουμε μια λογική πτυχή της «ενεργούς ανατροπής»⁴¹⁰ η οποία αρθρώνεται ως «αποτυχημένη» ανατροπή:

*«“Αποτυχημένη” είναι η Επανάσταση μόνο για εκείνη τη μάζα που δεν βρήκε στην πολιτική “ιδέα” την ιδέα του πραγματικού της συμφέροντος, που οι θεμελιώδεις αρχές της δεν συνέπιπταν με τις θεμελιώδεις αρχές της Επανάστασης και οι πραγματικές προϋποθέσεις χειραφέτησής της ήταν ουσιαστικά διαφορετικές από εκείνες με τις οποίες η αστική τάξη μπορούσε να χειραφετήσει τον εαυτό της και την κοινωνία»*⁴¹¹

Συνεπώς, οι σελίδες που ακολουθούν, ακόμα και αν σε καμία περίπτωση δεν δύνανται να εξαντλήσουν την απορία της Ιακωβινικής Τρομοκρατίας, αναλώνονται, με τρόπο οριακά «εμμονικό», αποκλειστικά στη δράση του επαναστατικού υποκειμένου και ιδίως του εκτελεστικού οργάνου της κυρίαρχης λαϊκής βούλησης, της «επαναστατικής κυβέρνησης» και της τρομοκρατίας της, της ίδιας της «εννοιολογικής καινοτομίας της επανάστασης».⁴¹²

*«Οι μεγάλες πόλεις περιλαμβάνουν μόνο δύο τάξεις πολιτών· η μια φυτοζωεί μες στη μιζέρια, η άλλη ξεχειλίζει από περιττά πράγματα: αυτή έχει όλα τα μέσα καταπίεσης, η άλλη δεν έχει κανένα μέσο υπεράσπισης».*⁴¹³ Ο Μαρά (Jean-Paul Marat), κωδικοποιώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ταξική οργάνωση των πολεμικών όρων του κοινωνικού, ανιχνεύει τις πραγματικές πτυχές της κίνησης του γίνεσθαι-επαναστατικό υποκείμενο· οι «αόρατοι», το «μέρος» του κοινωνικού σώματος που περισσεύει, απογυμνωμένο από τα μέσα της επιβίωσής του, προσφεύγει «από τη γη στον ουρανό». Ακολουθώντας το λογικό νήμα της ταξικής ανατομίας του Μαρά επιθυμούμε να υπογραμμίσουμε πως οι σελίδες που ακολουθούν ούτε εξαντλούν - περιεχομενικά- τη Γαλλική Επανάσταση στο συμβάν της γέννησης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας ούτε περιορίζουν καθολικά τον πολιτικό της ορίζοντα στον «αγώνα» της αρτιγενούς αστικής τάξης να μεταξιώσει την οικονομική-παραγωγική της ισχύ σε πολιτική, νομική και ηθική εξουσία· αντιθέτως, χωρίς να

⁴¹⁰ Έγκελς – Φαινομενολογία του Νου, ό.π., σ. 531.

⁴¹¹ Κ. Marx – Αγία Οικογένεια, στο Κ. Marx – Για την Γαλλική Επανάσταση, ό.π., σ. 80.

⁴¹² Γ. Φαράκλας – Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα, ό.π., σ. 10.

⁴¹³ J.P. Marat, όπως παραπέμπεται στο Α. Μάνφρεντ – Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, Μορφές της Γαλλικής Επανάστασης, μτφρ. Μ. Καββαδία, επιμ. Τ. Δημητρούλια, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1989, σ. 69.

υποτιμούμε τον λογικο-ιστορικό πυρήνα των παραπάνω, υποστηρίζουμε πως ο γενέθλιος τόπος της καθολικής αστικής επικυριαρχίας φέρει στον γενετικό του κώδικα ένα καταραμένο λογικό πλεόνασμα το οποίο η ίδια η «μυθική βία» της νεωτερικής εξουσίας επιθυμεί με λύσσα να αποτινάξει από το σώμα της, το γεγονός πως

*«Η Επανάσταση έγινε και διατηρήθηκε μόνο από τα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας – από τους εργάτες, τους τεχνίτες, τους μικροέμπορους, τους αγρότες, τους πληβείους, από εκείνους τους άμοιρους που οι ξεδιάντροποι πλούσιοι τους αποκάλεσαν “κανάγηδες” και η ρωμαϊκή υπεροψία τους αποκάλεσε προλετάριους».*⁴¹⁴

το γεγονός πως «το λαϊκό κίνημα επέβαλλε την επαναστατική κυβέρνηση, την μαζική επιστράτευση και την τρομοκρατία».⁴¹⁵

Η διαδικασία του λογικού κατακερματισμού του κοινωνικού γίνεσθαι στα συγκροτησιακά ταξικά μέρη του συναρμολογεί την επαναστατική κατάσταση ως μια «εξαιρετική κατάσταση».⁴¹⁶ ως μια διαδικασία η οποία κατανοεί τον εαυτό της ως την ενεργό ανατροπή όχι μόνο των πολεμικών πόλων του καθολικού -του γενικού, λαϊκού συμφέροντος- και του επιμέρους -του συμφέροντος των πλουσίων- αλλά και ως τη διαδικασία συλλήβδην της ανατροπής μιας πολεμικά οργανωμένης κοινωνίας του αποκλεισμού, της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης.

Η ιακωβινική λογική⁴¹⁷ συλλαμβάνει «την εποχή των τεράτων» ως απόρροια της ασυμφιλίωτης αντινομικής κίνησης ανάμεσα στο εκφυλιστικό *πράττειν* των εχθρών του λαού και στη δραστηριότητα του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου πολιτικού σώματος: «Ο καιρός που γέννησε το μεγαλύτερο από τα θαύματα του λόγου ήταν συγχρόνως εκείνος που κηλιδώθηκε από τις έσχατες υπερβολές της ανθρώπινης διαφθοράς».⁴¹⁸ Οι πολεμικοί πόλοι των έκπτωτων «κυρίων» και των μη-εισέτι απελευθερωμένων «δούλων» συγκροτούνται ως πόλοι αντιφατικοί· η εκθρόνιση του ενός δεν συνιστά μόνο το ενδεχόμενο της ενθρόνισης του άλλου· αντιθέτως, η οργανική τους συνάφεια εκτείνεται ως την οντολογική τους αλληλοεξόντωση: Η επανάσταση «στους εχθρούς του λαού χρωστάει τον θάνατο».⁴¹⁹

⁴¹⁴ Αυτ.

⁴¹⁵ G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, μτφρ. Σ. Μαρκέτος, MIET, Αθήνα, 2012, σ. 352.

⁴¹⁶ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 143.

⁴¹⁷ Ο απόλυτος προσδιορισμός μιας ενιαίας ιακωβινικής λογικής τίθεται ως κάτι το αδύνατο· συνεπώς, χρησιμοποιούμε τον όρο «ιακωβινική λογική» για να αποτυπώσουμε την λογική και πολιτική οργάνωση του «ιακωβινισμού του '93» (βλ. G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 416-450).

⁴¹⁸ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 174.

⁴¹⁹ Αυτ., σ. 203.

Ο Ροβεσπιέρος δεν εξετάζει την πρόοδο της ελευθερίας ως ένα ιστορικό ενδεχόμενο το οποίο προκύπτει από την άρνηση του ταξικά προσδιορισμένου κοινωνικού σχηματισμού· τουναντίον, αυτό το ιστορικό ενδεχόμενο τίθεται ως *a priori* τελικός σκοπός της μηχανικής κίνησης της ελευθερίας: «*Τα εγκλήματα της Τυραννίας επιταχύνουν τις προόδους της ελευθερίας και οι πρόοδοι της ελευθερίας, πολλαπλασιάζουν τα εγκλήματα της Τυραννίας*».⁴²⁰

Τούτη η αντικειμενική διαλεκτική σχέση απελευθερώνει και τη δυνατότητα της υποκειμενικής λογικής αναστροφής της προτεραιότητας του παραπάνω δίπολου, μιας γνωσιολογικής ανατροπής της προτεραιότητας του επαναστατικού υποκειμένου· ο αόρατος, παραγκωνισμένος και περιθωριοποιημένος λαός, οι αβράκωτοι, από αντικείμενο άσκησης της εξουσίας «των εχθρών του ανθρώπινου γένους» μετατρέπεται, φαινομενολογικά, δια των αντιπροσώπων του, σε ένα βουλευτικά ενιαίο κυριαρχικό υποκείμενο. Το κατακερματισμένο και «αρνητικά» ετεροπροσδιορισμένο κοινωνικό σώμα επιθυμεί να ανασχηματιστεί ως «κάτι» το ποιοτικά άλλο, ως σώμα πολιτικό. Η επανάσταση, ως η διαδικασία της εισβολής του κοινωνικού στον διαλυμένο χώρο του «πολιτικού», αναπροσαρμόζει τα δομικά σημεία του τελευταίου· το μη-πολιτικό κοινωνικό σώμα επανασυναρμολογείται ως σώμα πολιτικό. Αντιστοίχως, οι βασιλείς και οι τύραννοι, οι έκπτωτοι κύριοι, δεν αποτελούν παρά απλά εμπόδια της αναπόδραστης κίνησης του Λόγου· μια ετερότητα η οποία οφείλει να εξαλειφθεί όχι μόνο από το σύνολο της κοινωνικής ύπαρξης αλλά και από τη συμβολική τάξη του φαντασιακού των δι-υποκειμενικών σχέσεων.

Η ποσοτική εντατικοποίηση των προσπαθειών των εχθρών της ελευθερίας να δεσμεύσουν την αναπόδραστη επέλασή της αποκαλύπτει τα ίδια τα οντολογικά ρήγματα του καταρρέοντος κόσμου κωδικοποιώντας παράλληλα την αναγκαία «ποιότητα» του επαναστατικού υποκειμένου· ο κοινωνικός πόλεμος του εν τω γίνεσθαι λαού με τους εχθρούς του, δια της «*προοδευτικής βίας [...] επιτέλεσε μέσα σε λίγα χρόνια το έργο πολλών αιώνων*».⁴²¹

Ο καθορισμός της ταξικής ποιότητας του επαναστατικού υποκειμένου, αν και αποτελεί καίριο θεωρητικό ζήτημα, τίθεται εκτός της σκοποθεσίας της ανά χείρας εργασίας· αντιθέτως, βασική μέριμνά μας συνιστά η ανάδειξη του κοινού πολιτικού σημείου το οποίο, με τρόπο αρνητικό, εγκολπώνεται το σύνολο των επιμέρους

⁴²⁰ Αυτ., σ. 174.

⁴²¹ Αυτ., σ. 175.

συμφερόντων και βουλήσεων των ταξικά αντίθετων μερών του λαού· είτε το κοινωνικό μέρος, το οποίο αποξενωμένο και απομονωμένο από το χώρο των ζωντανών στερείται την πρόσβαση στα απαραίτητα και αναγκαία υλικά μέσα της επιβίωσης, είτε το κοινωνικό μέρος, το οποίο παρά την οικονομική κυριαρχία του αποκλείεται από τον πολιτικό χώρο, και τα δυο ως ενιαίος οικονομικός παράγοντας διαρθρωμένα ως «αρνητική ολότητα» εκφράζουν, με τρόπο «μονοσήμαντο», μια κοινή επιθυμία: την ανάγκη της μεταξίωσης της βούλησής τους σε μια αναπόδραστη υλική δύναμη, την ανάγκη της αναδιάταξης του κοινωνικού γίνεσθαι, την ανάγκη της αναδιοργάνωσης της ίδιας της κοινωνίας.

Τούτη η λογική κίνηση, εισβάλλοντας στον πυρήνα του συμβολαιικού corpus, περισυλλέγει το λογικό ρουσσωικό «νήμα»· η μετάβαση της λογικής κατηγορίας της διοργάνωσης μιας κοινωνίας προς την ιστορική στιγμή πραγμάτωσής της, αν και καταφάσκει -εν τέλει- το περιεχόμενο του κοινωνικού συμβολαίου, τη σύναψη ενός οιονεί εμπορικού συμφώνου, το πράττει οργανώνοντάς το με έναν επιπλέον προσδιορισμό: ως επανάσταση, ως τη διεξαγωγή *«του πολέμου της ελευθερίας ενάντια στους εχθρούς της»*.⁴²² Συνεπώς, η εξίσωση της διαδικασίας της ανεύρεσης του τρόπου με τον οποίο η βούληση δύναται να καταστεί μια αναπόδραστη υλική δύναμη με το ίδιο το επαναστατικό γίνεσθαι δεν αποτελεί κάποιου είδους ρουσσωική προοικονομία· τουναντίον, εντός του ρουσσωικού λογικού οικοδομήματος, τούτη η σχέση δεν αποτελεί παρά ένα μη συλλήψιμο ενδεχόμενο. Οι ιακωβίνοι και η επαναστατική κυβέρνηση δεν αποτελούν ούτε *«το αιματοβαμμένο χέρι το οποίο τράβηξε από τη μήτρα του χρόνου το σώμα η ψυχή του οποίου είχε δημιουργηθεί από τον Ρουσσώ»*⁴²³ ούτε μια μετενσάρκωση του ίδιου του *«Ρουσσώ στην εξουσία»*.⁴²⁴ Για εμάς, η επανάσταση και δη η περίοδος της Τρομοκρατίας αναγκαία στρέφεται στα (προ)ρουσσωικά θεωρητικά εργαλεία εξαιτίας της ίδιας της αδυναμίας της να παραγάγει τη δική της ταξική εργαλειοθήκη: *«Η θεωρία της επαναστατικής κυβέρνησης είναι όσο νέα είναι και η επανάσταση που την έφερε. Δεν πρέπει να αναζητηθεί στα βιβλία των πολιτικών συγγραφέων οι οποίοι δεν προέβλεψαν αυτή την επανάσταση»*.⁴²⁵

⁴²² Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 202.

⁴²³ Φράση του Heinrich Heine, όπως παραπέμπεται στο A. Levine – *Robespierre Critic of Rousseau*, Canadian Journal of Philosophy, vol. 8, n. 3, 1978, σ. 544.

⁴²⁴ Φράση του Korngold, όπως παραπέμπεται στο G. Labica – *Robespierre, Un Politique de La Philosophie*, PUF, Paris, 2016, σ. 15.

⁴²⁵ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 202.

Η πραγματική αδυναμία της λαϊκής θύελλας να απεγκλωβιστεί από τη συμβολαιική λογική και την ιδεολογία της εν τω γίγνεσθαι πολιτικά κυρίαρχης αστικής τάξης μεταφράζει στον γενετικό κώδικά της το αρνητικό έργο της απόλυτης ελευθερίας ως το θετικό-καταφατικό έργο της επιβολής των συμφερόντων της αστικής τάξης.⁴²⁶ η επαναστατική τρομοκρατία δεν συνιστά παρά τον «πληβειακό τρόπο» της εξόντωσης των εχθρών της αστικής τάξης, τον αγώνα «της αστικής τάξης με μη αστικά μέσα».⁴²⁷ Προτού αποπειραθούμε να «διαρρήξουμε» τον λογικό χώρο της κίνησης της «κολοσσιαίας πλάνης» της επαναστατικής κυβέρνησης και της σισύφειας προσπάθειάς της να επιβάλλει, με βουλευσιαρχικό τρόπο, την επιθυμία της αφηρημένης ολότητας στις βουλήσεις των συγκεκριμένων επιμέρους δια της πολεμικής της αρετολογίας, κρίνουμε μεθοδολογικά απαραίτητο να εξετάσουμε -έστω και με συνοπτικό τρόπο- τις εγγενείς αδυναμίες της ιακωβινικής λογικής.

⁴²⁶ Κ. Marx – *Η Αστική Τάξη και Η Επανάσταση*, στο Κ. Marx – *Για την Επανάσταση*, ό.π., σ. 25.

⁴²⁷ Αυτ., σ. 23.

7. Οι Απορίες της Επαναστατικής Τρομοκρατίας και η Ανασύνταξη της Εκμετάλλευσης

7.1 Παρέκβαση στον Ρουσσώ: Η πλεονασματική παραγωγή και το κράτος ως το «Βασίλειο της Αρετής»

Επιθυμώντας να απεικονίσουμε με μεγαλύτερη ευκρίνεια την ιακωβινική λογική αναπαράσταση του περιεχομένου του κοινωνικοπολιτικού υποστρώματος θα αποπειραθούμε να ανιχνεύσουμε την τελευταία μέσω της ιχνηλάτησης των συγκλίσεων και αποκλίσεων που φέρει σε σχέση με τη ρουσσωική αντίστοιχη λογική σύλληψη.

Όπως προαναφέρθηκε, η βιτριολική ρουσσωική κριτική απέναντι στα θεσμικά θεμέλια των διαστροφικών κοινωνικών σχηματισμών δεν θα μπορούσε παρά να στραφεί στην ίδια την υλική συνθήκη της επιβεβαίωσης της υπόστασης του αλλοτριωμένου/αλλοτριωτικού κοινωνικού γίνεσθαι: την «αρνητική» ποιοτική μεταξίωση του πλεονάσματος της παραγωγής. Ο Ρουσσώ, κατανοώντας -όπως εξετάσαμε- την κοινωνία και την οικονομική της δραστηριότητα ως κάτι το κατεξοχήν πολεμικό και αντιφατικό, μετατοπίζει τη διαδικασία της διευθέτησης των αντιθέσεων της στην ποιοτικά ανώτερη μορφή οργάνωσής της, την πολιτική κατάσταση· μια κατάσταση η οποία δύναται να υφίσταται στο βαθμό που το παραγωγικό πλεόνασμα «θυσιάζεται» προς όφελος της διατήρησης του δημόσιου προσώπου.⁴²⁸ Αυτομάτως, καθίσταται διακριτή η ιδιότυπη ρουσσωική διαλεκτική· το σύνολο του λαού μετουσιώνει το πλεονασματικό κομμάτι της κοινής κτήσης στο αναγκαίο «απόθεμα» της διατήρησης των δομικών σημείων του εκτελεστικού οργάνου της λαϊκής βούλησης διασφαλίζοντας την ίδια τη ζωτική κίνηση του κράτους.⁴²⁹ Η «ιεροτελεστία»⁴³⁰ της μεταξίωσης τούτου του πλεονάσματος μετατρέπει την ίδια την κοινωνική παραγωγή σε κάτι το δομικά αναπαλλοτρίωτο. Παρ' όλα αυτά, η άμετρη παραγωγή και η ποσοτική εντατικοποίηση του πλεονάσματος μετατρέπει το διαμεσολαβημένο, από τη φαιλότητα της ιδιωτικής/μερικής βούλησης, πλεόνασμα σε ένα καταραμένο απόθεμα. Ο Ρουσσώ, επιτιθέμενος στα προϊόντα της «πολυτέλειας»,⁴³¹ τις τέχνες και τις επιστήμες -απόρροια της πλεονασματικής παραγωγής- και διατρανώνοντας παράλληλα

⁴²⁸ ΚΣ, σ. 138-139.

⁴²⁹ ΛΠΟ, σ. 111· J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 187.

⁴³⁰ ΛΠΟ, σ. 113.

⁴³¹ Γ. Σαγκριώτης – *Δόξα και Παράδοξα*, ό.π., σ. 57.

πως στόχος του δεν αποτελεί «ο διασυρμός της επιστήμης [...] αλλά η υπεράσπιση της αρετής»,⁴³² συνδέει την κοινωνική λειτουργία των επιφάσεων της αρετής⁴³³ με την αλλοτριωτική διαδικασία του θρυμματισμού του *είναι* του γίνεσθαι σε *είναι* και *φαίνεσθαι*.⁴³⁴ η κατάφαση των δυνατοτήτων της πλεονασματικής παραγωγής, εντός του κοινωνικού πλαισίου των συμβάσεων των εχθρών του ανθρώπινου γένους, απελευθερώνει αφενός τις ιδιότητες του ανθρώπινου πνεύματος και αφετέρου τα νέα δεσμά του: «Οι ψυχές μας διεφθάρησαν στον ίδιο βαθμό που οι επιστήμες και οι τέχνες έκαναν βήματα προς την τελειότητα».⁴³⁵

Η απώλεια της φυσικής αθωότητας αρθρώνεται ως η λήθη της μη κατάφασης του μη αναγκαίου.⁴³⁶ Μολαταύτα, όπως υποστηρίξαμε και πρότερα, ο Ρουσσώ, με θρησκευτική ευλάβεια, υποστηρίζει πως το «βασίλειο της αρετής» δεν τοποθετείται στα χνάρια μιας λογικής παλινδρόμησης στον επινοημένο τόπο της φυσικής κατάστασης αλλά διανοίγεται αποκλειστικά ως δυνατότητα δια της άρνησης του εκάστοτε ανελεύθερου κοινωνικού σχηματισμού. Η έκπτωση και ο εκφυλισμός του κοινωνικού γίνεσθαι συνδέονται οργανικά με την ποσοτική και ποιοτική εντατικοποίηση της πλεονασματικής παραγωγής και τη διοχέτευσή της για την κάλυψη των επίπλαστων αναγκών· μια διαδικασία η οποία εντατικοποιεί τον βαθμό της υποδούλωσης της ανθρωπότητας.⁴³⁷

Η αρετολογία του Ρουσσώ, αντιπαραθέτοντας τον πλεονασματικό βίο των έκπτωτων αυτοκρατοριών στο λακωνικό και πολεμοχαρή βίο των Λακωνικών κοινοτήτων, προκρίνει τις δεύτερες ως αρχέτυπο της διοργάνωσης μιας κοινωνίας.⁴³⁸ το «φάντασμα» της αρχαίας Σπάρτης συνιστά το φωτεινό παράδειγμα της εγκαθίδρυσης ενός κράτους εργαζόμενων ιδιοκτητών, «μιας κοινωνίας μικρών

⁴³² ΛΠΕ, σ. 35.

⁴³³ Αυτ., σ. 39.

⁴³⁴ J. J. Rousseau – *Preface to Narcissus*, [27], ό.π., σ. 100.

⁴³⁵ ΛΠΕ, σ. 41.

⁴³⁶ «Έτσι, οι άνθρωποι κατέληξαν να θάλουν στη θέση της αληθινής μια τεχνητή ύπαρξη» Β. Groethuysen – *Η Φιλοσοφία της Γαλλικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 116.

⁴³⁷ «Ενώ η κυβέρνηση και οι νόμοι προνοούν για την ασφάλεια και την ευημερία των ανθρώπων στην κοινωνία, οι επιστήμες, τα γράμματα και οι τέχνες, λιγότερο δεσποτικές αλλά ενδεχομένως περισσότερο ισχυρές, απλώνουν γιρλάντες με άνθη στις σιδερένιες αλυσίδες που συνθλίβουν τους ανθρώπους, πνίγουν μέσα τους το αίσθημα της αρχέγονης ελευθερίας για την οποία φαίνονται να έχουν γεννηθεί, τους κάνουν να αγαπήσουν τη σκλαβιά και τους μετατρέπουν σε ό,τι ονομάζουμε πολιτισμένους λαούς. Η ανάγκη έστησε τους θρόνους, οι επιστήμες και οι τέχνες τους εδραίωσαν». ΛΠΕ, σ. 38.

⁴³⁸ Θ. Νουτσόπουλος – *Ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ και Οι Μεταμφιέσεις της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, στο *Η Δημοκρατία στην Εξορία*, ό.π., σ. 169.

ιδιοκτητών»:⁴³⁹ «Οι τόποι πάλι όπου το πλεόνασμα του προϊόντος έναντι της εργασίας είναι περιορισμένο αρμόζουν στους ελεύθερους λαούς».⁴⁴⁰ Για τον Ρουσσώ, η περιττή πνευματική δραστηριότητα, καταναλώνοντας το πλεόνασμα της παραγωγής και μετατρέποντας τις εν δυνάμει παραγωγικές μονάδες σε οκνηρούς και ευτυχισμένους σκλάβους,⁴⁴¹ ταυτίζεται με την απώλεια του απαραίτητου κοινωνικά εργάσιμου χρόνου: οι αισθήσεις, οι φυσικές ενορμήσεις, «το μοναδικό όργανο με το οποίο ο καθένας διαδρά με τον άλλον»,⁴⁴² συσκοτίζονται από τα «φώτα» της προόδου· η σωματική/φυσική επικοινωνία των μελών του κυρίαρχου εκφυλίζεται υπό τη δράση των συνεχών διαμεσολαβήσεων του εκφυλισμένου κοινωνικού είναι υπό την κίνηση του περιεχομένου του φαίνεσθαι. Μια κίνηση η οποία συστηματικά τείνει να αποθεώνει την ίδια την κατάντια του κυρίαρχου: «Όσο πιο άθλιος και κουρελιάρης είναι εδώ ο λαός, τόσο πιο λαμπρός και μεγαλοπρεπής είναι ο πίνακας του λαού».⁴⁴³

Ο Ρουσσώ, κατανοώντας την πολιτική κατάσταση ως μια κατεξοχήν μετατόπιση εντός της οποίας δύνανται να διευθετηθούν οι αναπόδραστες, αντιφατικές και συγκρουσιακές κινήσεις των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων, αναποδογυρίζει πλήρως την κίνηση της συγκρότησης του λογικού του οικοδομήματος· το κράτος, ως η υπέρβαση της αντίθεσης δημόσιου-ιδιωτικού, συναρμολογείται ως η ίδια η αναδιάρθρωση της ολότητας των κοινωνικών κινήσεων: «[...] η ουσία της κοινωνίας [...] συνίσταται στη δραστηριότητα των μελών της» μιας και «ένα κράτος χωρίς κίνηση δεν θα ήταν παρά ένα νεκρό κράτος».⁴⁴⁴ Τούτη η ολότητα κωδικοποιείται γύρω από την κατάφαση του περιεχομένου της γενικής βούλησης, γύρω και μέσα από τη δι-ατομική υπαγωγή του συγκεκριμένου ιδιωτικού συμφέροντος στο αφηρημένα συλλογικό συμφέρον. Ο Ρουσσώ, αν και προσεγγίζει τα σύνορα του πυρήνα της οικονομικής-παραγωγικής εκμετάλλευσης, παλινδρομεί στη βολονταριστική-ατομοκεντρική αφετηριακή λογική του. Το ρουσσωικό κράτος δεν αποτελεί παρά απόρροια της βουλευσιαρχικής διαδικασίας της υπαγωγής της κοινωνίας των ιδιωτών στις ανάγκες της κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης· της διαδικασίας της κατάφασης του περιεχομένου

⁴³⁹ Α. Χρύσης – Πριν και Μετά τον Μαρξ, *Ελευθερία και Αναγκαιότητα*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2018, σ. 83.

⁴⁴⁰ ΚΣ, σ. 140.

⁴⁴¹ Σ. Βανδώρος – *Βλέπειν και Ομιλείν στην Πολιτική Σκέψη του J.J. Rousseau*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2004, σ. 74.

⁴⁴² J.J. Rousseau – *Essay on the Origin Of Language and Writings Related to Music [2], The Collected Writings of Rousseau, vol 7*, trans. and ed. J.T. Scott, University Press of New England, Hanover and London 1998, σ. 290.

⁴⁴³ J.J. Rousseau – *Julie or The New Heloise...*, όπως παραπέμπεται στο Α. Μάνφρεντ – Ρουσό, *Μαρά, Ροβεσπιέρος, Μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 41.

⁴⁴⁴ ΚΠ, σ. 420.

της αφηρημένης «ταυτότητας» του πολίτη, μιας ταυτότητας η οποία αρθρώνεται δια της συνειδητοποίησης και διαρκούς κατάφασης των επιταγών του αντικειμενικού συλλογικού συμφέροντος,⁴⁴⁵ μιας ταυτότητας η οποία συνεχώς επιβάλλεται στον αναδιπλασιασμένο εαυτό της. Η βουλευσιαρχική διαδικασία της υπαγωγής της δραστηριότητας της κοινωνίας των ιδιωτών στις ανάγκες της πολιτείας συναρμώνει και τις πτυχές της υπόστασης του ίδιου του κράτους· το ρουσσωικό κράτος -από πολιτική σκοπιά- δεν αποτελεί παρά το αποκρυστάλλωμα της ενότητας των δυο αυτών κοινωνικών στιγμών· μια ενότητα η οποία διαρκώς επιβεβαιώνει την υπαγωγή της μιας στην άλλη, την υπαγωγή του εαυτού της στον αναδιπλασιασμένο της, πλέον, εαυτό.

7.2 Ιδιοκτησία και Δικαιώματα: Η Ιακωβινική Λογική και το «Καταραμένο»

Πλεόνασμα

Η μη πραγματολογική⁴⁴⁶ και οριακά κανονιστική θέση περί της κοινωνικής υποδούλωσης της ουσίας των ελεύθερων ανθρώπων μεταφράζεται στο ιακωβινικό φαντασιακό ως μια «θεία» εντολή περί της πραγμάτωσης της αναγκαιότητας της ανακούφισης της ανθρωπότητας από τα εγκλήματα των δημόσιων εχθρών του λαού: *«Ο άνθρωπος γεννήθηκε για να είναι ευτυχισμένος και ελεύθερος, και παντού βρίσκεται αλυσοδεμένος και δυστυχισμένος! Η κοινωνία υπάρχει με σκοπό τη διατήρηση των δικαιωμάτων του και την τελειοποίηση του είναι του, και παντού η κοινωνία τον εξευτελίζει και τον καταπιέζει! Το πλήρωμα του χρόνου έχει έρθει για να του θυμίσουμε την πραγματική του μοίρα»*.⁴⁴⁷

Παραμερίζοντας την ποιοτική εξίσωση της έννοιας της ελευθερίας και της έννοιας της ευτυχίας καθώς και την ίδια την οργανική σύνδεση της διαδικασίας της απελευθέρωσης και της αποτίναξης του ζυγού της μιζέριας και της δυστυχίας, επιθυμούμε να αποκωδικοποιήσουμε την ιακωβινική λογική επαναγράφοντάς την ως την ίδια την επιθυμία της αποκατάστασης των αιώνιων φυσικών αρχών της κοινωνικής ύπαρξης. Ο χώρος του κοινωνικού δεν αποτελεί παρά την επιβεβαίωση και την εγγύηση

⁴⁴⁵ J.D. Shklar – *Men and Citizens*, ό.π., σ. 175.

⁴⁴⁶ «Ο Άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και παντού βρίσκεται στις αλυσίδες». ΚΣ, σ. 153· Βλ. εισαγωγή στο Μ. Αγγελίδης, Θ. Γκιούρας (μτφρ. κ' επιμ.) - *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σ. 29.

⁴⁴⁷ Ροβεσπιέρος, Λόγος στις 10/5/1793, όπως παραπέμπεται στο Yannick Bosc - *Robespierre as a Liberal*, *Annales Historique de la Révolution française* vol. 371, issue 1, January 2013, σ. 95.

της φυσικής ισότητας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τον χώρο οργάνωσης του βίου των ίσων ενικοτήτων· συνεπαγωγικά, η επανάσταση, ως διαδικασία της αναδιοργάνωσης του κοινωνικού, αποτελεί και τη διαδικασία της αναχαίτισης της παλινδρομικής κίνησης της ανθρωπότητας στα «*βάραθρα της άγνοιας και της βαρβαρότητας*».⁴⁴⁸

Οι ιακωβίνοι, ανάμεσα στα δικαιώματα της ελευθερίας, της ισότητας και της ασφάλειας, παραμένοντας πιστοί στο συμβολαϊκό μονοπάτι, αναγνωρίζουν και το ίδιο το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ως κατεξοχήν φυσικό δικαίωμα· ένα δικαίωμα το οποίο διαρκώς οφείλει να επιβεβαιώνεται δια του νομοπαραγωγικού έργου της πολιτικής κοινωνίας: «*Η ιδιοκτησία αποτελεί το δικαίωμα που έχει κάθε πολίτης να απολαμβάνει και να διαθέτει εκείνο το τμήμα των αγαθών το οποίο του εγγυάται ο νόμος*».⁴⁴⁹

Η ιακωβινική λογική, αναγνωρίζοντας ως πυρηνικό στοιχείο του κοινωνικού «*τη διατήρηση των απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου*»,⁴⁵⁰ τοποθετεί ως πρώτο ανάμεσα σε όλα το δικαίωμα, αυτό τούτο, της ίδιας της ύπαρξης. Ταυτιζόμενη πλήρως με τη ρουσσική λογική κίνηση, η ιακωβινική ερμηνεία, ανάγοντας το φυσικό νόμο της ύπαρξης, τη διατήρηση του ενός στο *είναι* του, σε πρωταρχικό κοινωνικό νόμο, καθιστά την πρόσβαση στα αναγκαία υλικά μέσα της επιβίωσης τη «*ψυχή*» του.⁴⁵¹ Συνεπώς, ο αναγκαίος όρος της επιβίωσης του κοινωνικού ανθρώπου, τεντωμένος στα προκρούστεια σανίδια των αντιφάσεων της αστικής κοινωνίας, συνίσταται στην ιδιότητά του ως ιδιοκτήτη· το ρουσσικό αίτημα περί της διοργάνωσης της κοινωνίας των «*εργαζόμενων μικροϊδιοκτητών*» λαμβάνει σάρκα και οστά δια της ιακωβινικής πολιτικής λογικής της μετουσίωσης του συνόλου των μελών του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου σε ιδιοκτήτες: στόχος καθίσταται η απόδοση «*σε όλους τους Γάλλους των μέσων ώστε να προσπορίζονται τα βιοτικά αγαθά πρώτης ανάγκης χωρίς να εξαρτώνται από οποιονδήποτε άλλον εκτός από τον νόμο και δίχως να θεμελιώνεται καμία αμοιβαία εξάρτηση εξαιτίας της ληξιαρχικής κατάστασής τους*».⁴⁵²

Για τους Ιακωβίνους, ο προνεωτερικός κόσμος, περιορίζοντας την προσβασιμότητα του λαού στα απαραίτητα υλικά μέσα της ίδιας της επιβίωσης, αποστερεί και το ενδεχόμενο της ιδιοποίησης των δυνατοτήτων της ιδιοκτησίας, ήτοι

⁴⁴⁸ Ροβεσπιέρος – Αρετή και Τρομοκρατία, ό.π., σ. 187.

⁴⁴⁹ Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη 1793, άρθρο 6, Αυτ., 159.

⁴⁵⁰ Αυτ., σ. 133.

⁴⁵¹ Αυτ., σ. 130.

⁴⁵² Σαιν-Ζυστ – Αποσπάσματα περί των Δημοκρατικών Θεσμών, όπως παραπέμπεται στο G. Lefebvre – Η Γαλλική Επανάσταση, ό.π., σ. 451.

την ίδια τη δυνατότητα της κατάφασης του ανθρώπινου είναι: «Με μια παράξενη κατάχρηση των λέξεων περιόρισαν τη γενική έννοια της ιδιοκτησίας σε ορισμένα μόνον αντικείμενα· ονόμασαν τους εαυτούς τους μονάχα ιδιοκτήτες». ⁴⁵³ Το επαναστατικό όνειρο της απελευθέρωσης της ανθρωπότητας από τα δεσμά του «καταραμένου αποθέματος» μετατρέπεται στον πραγματικό εφιάλτη του πολεμικού γίνεσθαι της ιδιοποίησης της πλεονασματικής παραγωγής.

Οι Ιακωβίνοι, παραστρατώντας από τα ρουσσικά λογικά μονοπάτια, αν και αναγνωρίζουν το γεγονός πως η ατομική ιδιοκτησία συνιστά την «πηγή πολλών δεινών και πολλών εγκλημάτων», ⁴⁵⁴ δεν ανάγουν τούτη την κίνηση στην ίδια την ουσία της αλλά εξοβελίζουν την άνιση, καταπιεστική και εκμεταλλευτική της διάσταση στη σφαίρα της διανομής και της κακομεταχείρισής της από τους νόμους. ⁴⁵⁵ ως επικαθοριστικό στοιχείο δεν τίθεται η ίδια η αποστέρηση των όρων της εκμετάλλευσης της πλεονασματικής παραγωγής αλλά η «ακραία δυσαναλογία» ⁴⁵⁶ της ιδιοποίησης και διανομής της παραγωγής. Η ιακωβινική «διαλεκτική», κακοποιώντας τους όρους της ταυτότητας της ιδιοκτησίας, εμφανίζει με τρόπο λαθραίο την άρνηση της ιδιοκτησιακής καταπίεσης ως την άρνηση της ακραίας και υπέρμετρης δυσαναλογίας των προϊόντων της πλεονασματικής παραγωγής. ⁴⁵⁷ Η ιδιοκτησία, τιθέμενη ως αναγκαίο και αθεράπευτο κακό, παγιώνεται ως ιδιοσυστασιακό στοιχείο του υποστρώματος της «αιώνιας» κοινωνίας των ίσων ενικοτήτων. Συνεπώς, το δίκτυο των λυσσαλέων επιθέσεων των Ορεινών δεν εκτείνεται αποκλειστικά γύρω από τη δυσανάλογη διανομή των υλικών αγαθών και την πολυτέλεια αλλά και γύρω από την ίδια την ετερότητά της, την «ηθικολογική ουτοπία» ⁴⁵⁸ της ιδιοκτησιακής εξίσωσης: «[...] είμαστε [...] πεπεισμένοι πως η ισότητα των αγαθών αποτελεί μια χίμαιρα». ⁴⁵⁹

Η αποστροφή της ηγεσίας των Ιακωβίνων προς την εξισωτική ιδιοκτησιακή πολιτική οφείλει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των λογικών αντιφάσεων που φέρει ο γενετικός κώδικας του ιδεολογικού της corpus. Η εναντίωση στη λογική του

⁴⁵³ Ροβεσπιέρος - *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 75.

⁴⁵⁴ Αυτ., σ. 155.

⁴⁵⁵ P. Higonnet – *Goodness Beyond Terror, Jacobins During the French Revolution*, Harvard University Press, London 1998, σ. 82-83· Α. Μάνφρεντ – *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, Μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, ό.π., σ. 204 .

⁴⁵⁶ Ροβεσπιέρος – *Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη*, στο Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 155.

⁴⁵⁷ Αυτ.

⁴⁵⁸ G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 449.

⁴⁵⁹ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 155.

«αγροτικού νόμου»,⁴⁶⁰ η περιορισμένη και αναποτελεσματική υλική αναδιανομή,⁴⁶¹ ο πολλαπλασιασμός των μικροϊδιοκτητών καθώς και η πλήρης αντεργατική πολιτική στροφή του 1794⁴⁶² ⁴⁶³ αντανakλούν τις οντικές «παρενέργειες» της κολοσσιαίας ιακωβινικής «πλάνης».

Το επαναστατικό γίνεσθαι, ως η θυελλώδης διαδικασία της πλήρους καταστροφής των παρηκμασμένων σχέσεων παραγωγής και των θιασωτών τους, συναρμολογεί τους όρους της απελευθέρωσης της αναπτυξιακής κίνησης των κεφαλαιοκρατικών παραγωγικών δυνάμεων. Η ιακωβινική λογική, δεσμεύοντας ένα μέρος της πλεονασματικής παραγωγής ως κοινή κτήση προς όφελος της διατήρησης της ζωής του συνόλου των μελών της πολιτείας, αφενός αποδεσμεύει το λογικό ενδεχόμενο της μεταξίωσης του πλεονάσματος σε απόλυτη ατομική ιδιοκτησία,⁴⁶⁴ ενώ αφετέρου καταφάσκει το ιστορικό ενδεχόμενο της ανισομερούς ανάπτυξης του πλεονάσματος σε σχέση με το κομμάτι της παραγωγής το οποίο τίθεται ως αναγκαίο για την αναπαραγωγή του βίου των πολιτών· η ποσοτική και ποιοτική μετατροπή των όρων κίνησης των παραγωγικών δυνάμεων συμπίπτει με την ποσοτική και ποιοτική εντατικοποίηση της παραγωγής πλεονάσματος, ήτοι την ατομική ιδιοκτησία. Το ιακωβινικό φαντασιακό δια της πολεμικής του αρετολογίας, ακολουθώντας τα χνάρια του επαναστατικού φυσικοδικαϊκού corpus, ανιχνεύει στην ποιότητα της απόλυτης και καθαρής βούλησης μια αναπόδραστη δύναμη από την κίνηση της οποίας οι επιμέρους βουλήσεις των εχθρών του ανθρώπινου γένους δεν δύνανται να διαφύγουν καθιστώντας έτσι το εδαφικοποιημένο περιεχόμενό της κάτι το λογικά αναπαλλοτρίωτο.

Παρ' όλα αυτά, ο περιορισμένος αναλυτικός ορίζοντας της βουλευσιαρχίας και η «μονοδιάστατη» υπόστασή της, ως ένα γίνεσθαι το οποίο δεν γνωρίζει τίποτε άλλο

⁴⁶⁰ Με το διάταγμα της 18^{ης} Μαρτίου 1793 θανατώνονταν όλοι οι θιασώτες του «αγροτικού νόμου».

⁴⁶¹ G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 450.

⁴⁶² Ήδη από το διάταγμα της 14^{ης} Ιουνίου του 1791 οι Ιακωβίνοι ακολουθώντας το ρουσσικό πνεύμα προέκριναν πως κάθε μαζική πολιτική-εργατική ομαδοποίηση δύναται να αποτελέσει κάτι το εχθρικό για την κατάφαση του περιεχομένου της γενικής βούλησης. Συνεπώς, τα εργατικά σωματεία και οι εργατικές ενώσεις συνιστούν έγκλημα: «[...] η επιβουλή ενάντια στην ελευθερία και τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου». K. Marx – *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, όπως παραπέμπεται στο K. Marx – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 149.

⁴⁶³ Την άνοιξη του 1794 η επαναστατική κυβέρνηση εξαιτίας των πολλαπλών πολεμικών μετώπων και των αντεπαναστατικών εξεγέρσεων στράφηκε προς την ποσοτική και ποιοτική εντατικοποίηση της παραγωγής και όχι προς την υπεράσπιση των εργατικών συμφερόντων: η ωρομίσθια αμοιβή εγκαταλείφθηκε προάγοντας την αμοιβή με την ολοκλήρωση του τελικού προϊόντος. P. Higonnet – *Goodness Beyond Terror*, ό.π., σ. 86.

⁴⁶⁴ «Μόνο το πλεόνασμα αποτελεί ατομική ιδιοκτησία [...]» Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 134.

πέραν του εαυτού του, αδυνατεί να συλλάβει τη νομοτελειακή διαδικασία της ίδιας της υπέρβασής της. Η «άρνησή» της συγκροτείται δια της ίδιας της κατάφασης του περιεχομένου της: *«εφόσον η ατομική ιδιοκτησία συγκαταλέχθηκε στα αναπαλλοτρίωτα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτά τα ίδια μπορούσαν να απαλλοτριωθούν από την κεφαλαιοκρατία, από μια κατά πολύ ριζοσπαστικότερη δύναμη απαλλοτρίωσης απ' ό,τι ο δεσποτισμός»*⁴⁶⁵ και η φεουδαρχία.

Ο ιακωβινικός βολονταρισμός, ως άλλος μαθητευόμενος μικρός μάγος, δεν δύναται να αναχαιτίσει την κίνηση των δυνάμεων που απελευθέρωσε· τα ξόρκια του καθίστανται ατελέσφορα μπροστά στην ενθρόνιση του Κεφαλαίου.

Η πολιτική και ιδεολογική εργαλειοθήκη των Ιακωβίνων, αδυνατώντας να συμπλεύσει συνειδητά με τις αντικειμενικές δυνάμεις που χειραφέτησε, αδυνατώντας να πραγματώσει την επιθυμία της περί της πλήρους αποδέσμευσης του ανθρώπου από το σύνολο των κοινωνικών και οικονομικών καθορισμών, συλλαμβάνει τον επαναστατικό κοινωνικό χώρο ως τον ενδεχομενικό τόπο της επικράτησης του περιεχομένου της αρετής. Η διαρκής και αναπόδραστη ανάβαση της ιακωβινικής λογικής στη σφαίρα των αφαιρέσεων τείνει μονοσήμαντα να αφαιρεί και το περιεχόμενο των συγκεκριμένων επιθυμιών της· η Λακεδαιμόνια *«σεμνή ευπορία»*⁴⁶⁶ δεν θα εδαφικοποιηθεί δια της κυριαρχικής παρέμβασης στους όρους της παραγωγής αλλά δια της βουλευσιαρχικής ρύθμισης των δυνατοτήτων της χειραφετημένης παραγωγής στη σφαίρα της διανομής. Ο τρόπος με τον οποίο συναρμολογείται η διαδικασία της επιβολής του περιεχομένου της αφηρημένης βούλησης στους συγκεκριμένους υλικούς νόμους κίνησης αρθρώνεται δια της ίδιας της εφαρμογής της ιακωβινικής πολεμικής αρετολογίας: *«Οι άλλες επαναστάσεις απαιτούσαν μονάχα φιλοδοξία. Η δική μας επιβάλλει αρετές»*.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ E. Bloch – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, ό.π., σ. 129

⁴⁶⁶ Α. Μάνφρεντ – *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος...*, ό.π., σ. 202

⁴⁶⁷ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 243

7.3 Εν Αρχή ην η Βούληση: Η «Εφαρμογή» της Ιακωβινικής Πολεμικής Αρετολογίας

Εντός του ιακωβινικού φαντασιακού η κατηγορία της αρετής δεν συνιστά απόρροια ούτε μιας συστηματικής αναπαραγωγής ενός ηθικού βίου ούτε καταλαμβάνει τη θέση μιας αναγκαίας κοινωνικής ποιότητας, ενώ δεν αποτελεί και την ιστορική ενδεχομενική άρνηση της φαυλότητας και της διαστροφής· αντιθέτως, εγγράφεται ως *a priori* ιδιότητα στον γενετικό κώδικα της ίδιας της φυσικής/σωματικής ύπαρξης, ως ενόρμηση, ως «φυσικό πάθος». ⁴⁶⁸ Κατά συνέπεια, για την ιακωβινική λογική, η επανάσταση δεν αποτελεί παρά μια προσωρινή διαδικασία της αποκατάστασης των θεμιτών ανθρωπολογικών στοιχείων της ύπαρξης· η επικυριαρχία της αρετής, ως κατεξοχήν πολεμική διαδικασία, συνεπάγεται και την ίδια την αναδιάρθρωση του κοινωνικού βίου. ⁴⁶⁹ Η διαδικασία αφενός της παραγωγής του γενικού καλού και αφετέρου της διάρθρωσης ενός κοινωνικού περιβάλλοντος εντός του οποίου δύναται να πραγματωθεί το περιεχόμενο του κοινού συμφέροντος και του γενικού καλού δεν θα μπορούσε παρά να συνιστά κάτι το «τρομαχτικό». ⁴⁷⁰ η κίνηση της «έκφρασης» της αρετής, της εξωτερίκευσης του αφηρημένου περιεχομένου της, δεν δύναται να λάβει διαφορετικά χαρακτηριστικά από εκείνα που προσιδιάζουν στο γίγνεσθαι της απόλυτης ελευθερίας. ⁴⁷¹

Η τρομοκρατία, ως η διαδικασία της οντικής γείωσης του περιεχομένου της αρετής, δεν δύναται να προσεγγιστεί ως ένα «διαρκές μυστήριο» ⁴⁷² μιας υποκειμενικής κακοποίησης των λογικών ενδεχομένων του ιστορικού γίγνεσθαι· αντιθέτως, οφείλει να ιδωθεί υπό το πρίσμα της οργανικής της σχέσης με την ίδια την κατηγορία της αρετής ως διαλεκτική της άρση:

«Αν ελατήριο της λαϊκής κυβέρνησης σε κατάσταση ειρήνης είναι η αρετή, ελατήριο της λαϊκής κυβέρνησης σε επαναστατική κατάσταση είναι συγχρόνως η αρετή και ο τρόμος: η αρετή, δίχως την οποία ο τρόμος είναι ολέθριος· ο τρόμος, δίχως τον οποίο η αρετή είναι ανίσχυρη. Ο τρόμος δεν

⁴⁶⁸ Αυτ., σ. 247.

⁴⁶⁹ «Επιθυμούμε μια τάξη πραγμάτων όπου οι νόμοι θα έχουν αλυσοδέσει όλα τα ταπεινά και βάρβαρα πάθη, και θα έχουν ξυπνήσει τα πάθη τα ενεργητικά και τα γενναιόδωρα». Αυτ., σ. 218.

⁴⁷⁰ Saint-Just, Αυτ., όπως παραπέμπεται στον πρόλογο του Ζίζεκ, σ. 12 .

⁴⁷¹ «Η απόλυτη ελευθερία έχει λοιπόν διευθετήσει την αντίθεση καθολικής και καθέκαστης βούλησης εξομοιώνοντας τη μια με την άλλη». Έγελος – *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 542.

⁴⁷² D. Edelstein – *The Terror of the Natural Right, Republicanism, the Cult of Nature & the French Revolution*, The University of Chicago Press, Chicago 2009, σ. 128-135· T. Tackett - *Interpreting the Terror*, French Historical Studies, vol. 24, n. 4, 2001.

*είναι άλλο πράγμα από την καίρια, αυστηρή και άτεγκτη δικαιοσύνη. Είναι απόρροια της αρετής».*⁴⁷³

Για την ιακωβινική λογική, η αναγκαία οργάνωση της ελάχιστοιας διαλεκτικής της αρετής και της τρομοκρατίας εντός της αντικειμενικής κατάστασης του επαναστατικού γίνεσθαι κωδικοποιεί και την κατάρρευση της κοινωνικής ενότητας.⁴⁷⁴ η αναγκαιότητα της εφαρμογής των όρων της πολεμικής αρετολογίας, της «προσωρινής» τρομοκρατίας, αντανakλά και την πραγματική απουσία της κοινωνικής επικυριαρχίας της αρετής· αντιστοίχως, ο δεσποτισμός της αρετής, ως απόρροια του έργου της τρομοκρατίας, συναρμολογεί και τους όρους άρνησης της ύπαρξης της τελευταίας.⁴⁷⁵

Η επανάσταση, ως μια «εξαιρετική κατάσταση»,⁴⁷⁶ αναγκαία αποσυνδέει τη λογική σχεσιακή αυτονομία του συνόλου των μορφών κοινωνικής συνείδησης επανασυνδέοντάς την εντός της σφαίρας του κοινωνικού πολέμου ως μια αδιάκριτη και εκφραστικά μονοσήμαντη κατηγορία του αφηρημένου περιεχομένου της ιακωβινικής αρετολογίας. Η ρουσσοική επιθυμία περί της ενότητας ηθικής και πολιτικής αίρεται· η επανάσταση, «ανακαλώντας» την επιμέρους κοινωνική δραστηριότητα πίσω στην καταγωγική της αιτία, μεταξιώνει την ίδια της την ουσία. Εντός του corpus της τρομοκρατικής εργασίας η κατηγορική διάκριση της ηθικής και της πολιτικής καταρρέει: «Στο σύστημα της Γαλλικής Επανάστασης, αυτό που αντιτίθεται στην ηθική αντιτίθεται και στην πολιτική, αυτό που διαφθείρει είναι αντεπαναστατικό».⁴⁷⁷

Σε αντίθεση με μια «φαινομενολογική» κριτική προσέγγιση μιας Άρεντ (Hanna Arendt) ή ενός Χορκχάιμερ (Max Horkheimer), σύμφωνα με την οποία η ιακωβινική πολεμική αρετή a priori συνιστά μια «πουριτανική»⁴⁷⁸ κατηγορία, τονίζοντας -μάλλον- τον αντιφιλελεύθερο χαρακτήρα της,⁴⁷⁹ δια της οποίας «η ηθική καταδίκη μετατρέπεται

⁴⁷³ Ροβεσπιέρος - *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 216.

⁴⁷⁴ P. Higonnet - *Goodness Beyond Terror*, ό.π., σ. 121.

⁴⁷⁵ «Επανάσταση είναι ο πόλεμος της ελευθερίας ενάντια στους εχθρούς της. Σύνταγμα είναι το καθεστώς της νικήτριας και ειρηνεμένης ελευθερίας». Ροβεσπιέρος - *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 202.

⁴⁷⁶ «Συγγέετε την κατάσταση ενός λαού σε επανάσταση με την κατάσταση ενός λαού με εδραιωμένη κυβέρνηση [...]» Αυτ., σ. 143.

⁴⁷⁷ Αυτ., 219.

⁴⁷⁸ M. Horkheimer - *Egoism and Freedom Movements: On the Anthropology of the Bourgeois Era*, ό.π., σ. 53.

⁴⁷⁹ H. Arendt - *Για την Επανάσταση*, ό.π., σ. 162-163, 315.

σε πραγματική καταδίωξη», ⁴⁸⁰ προτιμούμε να στηρίζουμε πως η ανισχυρία της ιακωβινικής πολεμικής αρετολογίας να πραγματώσει τις υποσχέσεις της επαφίεται στην ίδια τη γνωσι-οντο-λογική της αδυναμία να καταφάσκει, με παραγωγικό τρόπο, το αφηρημένο περιεχόμενό της.⁴⁸¹

Καταφθάνοντας στα λογικά σύνορα του γίνεσθαι-τρομοκρατία, την υλική διαδικασία της ουσιακής εξωτερίκευσης του περιεχομένου της λαϊκής κυριαρχίας,⁴⁸² ήτοι την κύρια τροπική έκφραση της ίδιας της επανάστασης, οφείλουμε να καταστήσουμε ορατή τη διαδικασία της κρατικής «αναβάθμισης» των «παρενεργειών» του. Ο τρόμος, συνιστώντας το κυριότερο εργαλείο του λαϊκού επαναστατείν, συναρμολογείται αφενός ως μηχανισμός της «δίκαιης» ⁴⁸³ εκδίκησης του «Αβρακωτισμού» ⁴⁸⁴ και αφετέρου ως αμυντικός μηχανισμός του ίδιου του αντικειμένου της επανάστασης· η τρομοκρατία αρθρώνεται ως η διαδικασία της καταστολής της αντεπανάστασης, ως το συνειδητό έργο ⁴⁸⁵ της καταστροφής των εχθρών της λαϊκής έκφρασης: «*Η εποχή του αβρακωτισμού ανατρέπει τη σύλληψη του πολιτικού χώρου διότι τον καθορίζει όχι ως χώρο αντιπροσώπευσης αλλά ως τόπο της μαζικής άσκησης της δύναμης.*⁴⁸⁶ *όχι ως συντεταγμένο και προκαθορισμένο χώρο, αλλά ως έναν συνεχή χώρο της συντάσσουσας δύναμης.*⁴⁸⁷ Όμως, τούτη η προσωρινή δύναμη της συντάσσουσας λαϊκής κυριαρχίας, ως μια κατεξοχήν «αρνητική» δύναμη εξαιτίας της ίδιας της οντολογικής της ανισχυρίας να παραγάγει θετικό έργο, δύναται να εκτείνει τις ιδιότητες της ύπαρξής της έως την -έστω φαινομενολογικά- πλήρη καταστροφή των πόλων του κύριου και του δούλου.⁴⁸⁸ η αφηρημένη αρχή της κοινωνικής ισότητας, διαμεσολαβημένη από το «περιεχόμενο» -ή καλύτερα την έλλειψη περιεχομένου- της «αμέριστης υφιστάμενης ουσίας της απόλυτης

⁴⁸⁰ M. Horkheimer - *Egoism and Freedom Movements: On the Anthropology of the Bourgeois Era*, ό.π., σ. 53.

⁴⁸¹ «Κανένα θετικό έργο μήτε ενέργημα δεν μπορεί λοιπόν να παράγει η καθολική ελευθερία· της μένει μόνο η αρνητική ενέργεια· είναι μόνο μανία αφανισμού». Έγκελος – *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 536.

⁴⁸² S. Wahnich - *In Defense of the Terror, Liberty or Death in the French Revolution*, trans. D. Fernbach, Verso, London and New York, 2012, σ. 27-30.

⁴⁸³ Robespierre – Archives vol. 4 180, Αυτ., σ. 38 .

⁴⁸⁴ A.J. Mayer – *The Furies, Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 2000, σ. 126-141.

⁴⁸⁵ G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 434.

⁴⁸⁶ Μεταφράζουμε ως δύναμη το power μιας και οι Negri και Hardt συνδέουν, εν γένει, μεταφραστικά την σπινοζική έννοια potentia με το power (A. Negri - *The Savage Anomaly, The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, trans. M. Hardt, University of Minnesota Press, Minneapolis, Oxford 1991, σ. xi-xii).

⁴⁸⁷ A. Negri – *Insurgencies, Constituent power and the Modern State*, ό.π., σ. 197.

⁴⁸⁸ Γ. Φαράκλας – *Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα*, ό.π., σ. 15.

ελευθερίας»,⁴⁸⁹ δύναται να υψώσει το δρεπάνι της πάνω από τα κεφάλια των εχθρών των αρχών της Γαλλικής Επανάστασης. Η εγκαθίδρυση της Τρομοκρατίας στην «ημερήσια διάταξη»⁴⁹⁰ απελευθερώνει τη δυνατότητα όχι μόνο της λαϊκής και ίσης απαλλοτρίωσης της ύπαρξης των θιασωτών της ανελευθερίας και της ανισότητας αλλά και τη δυνατότητα της απαλλοτρίωσης συλλήβδην της οργανωμένης ύπαρξης του προ-κεφαλαιοκρατικού κοινωνικοπολιτικού χώρου· η καταστροφή του προ-αστικού κόσμου, ως το ενδεχόμενο της πλήρους αναδιάταξης των κοινωνικών σχέσεων και των αντίστοιχων μορφών κοινωνικής συνείδησης, είναι ολοκληρωτική.

Όπως πολλαπλώς έχουμε ισχυριστεί, η αρνητική δύναμη της τρομοκρατίας, αυτή καθ' εαυτή, αν και διοχετεύεται στα κοινωνικά αντικείμενα φέροντας πλήρη συνείδηση του ηθικοπολιτικού καθήκοντός της, δεν δύναται να διαρρήξει την ασυνείδητη σχέση που συναρμύζει με το σώμα των οικονομικών συμφερόντων ως εκφραστική τροπικότητα. Συνεπώς, το τρομοκρατικό έργο του σεκουλαριστικού ανθρωπισμού της, ελλείπει μιας ιδεατής ανάκλασης ενός καταφατικού υλικού αντικειμένου, προσδένεται αναγκαία στο αφηρημένο σώμα του φυσικού δικαίου· «*η εμφύτευση του ουρανού στη γη*»⁴⁹¹ αρθρώνεται ως το τρομοκρατικό έργο της ίδιας της αφαίρεσης. Η ιστορική «βαρύτητα» της τρομοκρατίας προκύπτει από την ίδια τη λογική σύμπτωσή της με το σύνολο των πτυχών του γίνεσθαι-επανάσταση· από τη μια, εκτείνεται ως απονομιμοποιητικός παράγοντας της αντι-λαϊκής κυριαρχίας, δια της «αποστέρησης» της κεφαλής της μοναρχικής εξουσίας και της φυσικής εξόντωσης του συνόλου των εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών της επανάστασης,⁴⁹² ενώ από την άλλη, διαρθρώνεται ως η διαδικασία της κατάφασης της λαϊκής επιθυμίας περί της νομοπαραγωγικής/νομοθετικής εδαφικοποίησης του περιεχομένου της, εξισωμένης πια, γενικής-λαϊκής βούλησης· το ηθικό-νομικό και πολιτικό πλαίσιο της τρομοκρατίας, ως κάτι το ενιαίο και αδιαίρετο, αντικαθιστώντας το καταρρέον σύνταγμα, επιβάλλει την εισαγωγή «*των νόμων της φύσης, τη βάση της ίδιας της κοινωνίας: τη σωτηρία του λαού*».⁴⁹³

⁴⁸⁹ Έγκελς – *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π. σ. 532-533.

⁴⁹⁰ Hebert, Royer, Robespierre -Le Moniteur Universel vol. 17, 1947, 387-388, όπως παραπέμπεται στο S. Wahnich – *In Defense of the Terror...*, ό.π., σ. 26-27.

⁴⁹¹ Έγκελς – *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 530.

⁴⁹² «Οι εσωτερικοί και εξωτερικοί εχθροί της Λαϊκής Πολιτείας πρέπει να καταπνιγούν ή να αφανιστούν μαζί της [...]» Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 226 · Κουτόν: «Δεν πρόκειται να τιμωρήσουμε μερικούς για παραδειγματισμό, αλλά να εξετάσουμε τους αμείλικτους δορυφόρους της τυραννίας». όπως παραπέμπεται στο G. Lefebvre – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 437.

⁴⁹³ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 144.

Η πρώτη λογική φάση συγκρότησης της οντολογικά αναπόδραστης τροχιάς της «αρνητικής» κίνησης της τρομοκρατίας, της «μανίας του αφανισμού», δεν θα μπορούσε παρά να οργανωθεί γύρω από την ίδια την καταστροφή των δομικών κοινωνικοπολιτικών σημείων τα οποία αρνούνται την επικράτηση του περιεχομένου της αρετής. Εντός του ιακωβινικού φαντασιακού η ίδια η επανάσταση «κρίνεται» από τη δυνατότητά της να φέρει εις πέρας το καθήκον της καθολικής εξαφάνισης των εχθρών του λαού, εν τέλει, των εχθρών της αρετής.⁴⁹⁴

Συνεπώς, το ίδιο το ενδεχόμενο της θεμελίωσης της Λαϊκής Πολιτείας συναρμολογείται ως άρνηση των δομικών σημείων της ανελευθερίας· η «υψηλή» απόδοση της επαναστατικής δικαιοσύνης δεν δύναται να περιοριστεί στο δικαϊκό, ηθικό και νομικό πλαίσιο της προσδιορισμένης καταπιεστικής κοινωνίας· ο βασιλιάς, ως κύριος,⁴⁹⁵ οφείλει να εξοντωθεί: *«Οι λαοί δεν κρίνουν σαν τα δικαστήρια. Δεν εκδίδουν ετυμηγορίες, εξαπολύουν αστροπελέκια, δεν καταδικάζουν τους βασιλείς, τους ξαναθάβουν στο μηδέν. Και τούτη η δικαιοσύνη έχει ίση αξία με αυτή των δικαστηρίων»*⁴⁹⁶.

Το ιακωβινικό θεωρητικό corpus, αναπτύσσοντας το γίνεσθαι-τρομοκρατία ως τη διαδικασία της εκκαθάρισης του εξουσιαστικού χώρου, εξαπολύει τα δεσποτικά μέσα της ελευθερίας ενάντια στους εχθρούς της λαϊκής βούλησης: *«Θέλετε μια Δημοκρατία. Αν δεν θέλετε τίποτε άλλο από τα μέσα τα οποία είναι αναγκαία για την οικοδόμησή της, ο λαός θα θαφτεί κάτω από τα συντρίμια της· αυτό που οικοδομεί μια Δημοκρατία είναι η ολοκληρωτική καταστροφή όλων αυτών που της αντιτίθενται»*⁴⁹⁷

Η ιακωβινική λογική, συλλαμβάνοντας τη σχέση της αρετής και της τρομοκρατίας ως σχέση ενότητας αντιθέτων, συναρμολογεί τη στιγμή της τρομοκρατίας ως μια αναγκαία βαθμίδα διαλεκτικής άρσης της αρετής· η αρετή δεν δύναται να εδαφικοποιηθεί δίχως την άρνησή της, την επικράτηση του τρόμου. Η

⁴⁹⁴ «Όμως η αρετή υπάρχει, σας διαβεβαιώ, ψυχές ευαίσθητες και αγνές. Υπάρχει αυτό το τρυφερό μεγαλειώδες και ακαταμάχητο πάθος, βάσανο και γλύκα των μεγαλόψυχων καρδιών. Η βαθιά φρίκη για την Τυραννία, ο συμπονετικός ζήλος για τους καταπιεσμένους, η ιερή αγάπη για την πατρίδα, η υψηλότερη και αγιότερη αγάπη για την ανθρωπότητα, δίχως την οποία μια μεγάλη επανάσταση δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα θορυβώδες έγκλημα που καταστρέφει ένα άλλο έγκλημα. Υπάρχει αυτή η γενναιόψυχη φιλοδοξία να θεμελιωθεί πάνω στη γη η πρώτη Λαϊκή Πολιτεία του κόσμου». Αυτ., σ. 247.

⁴⁹⁵ «Ο Λουδοβίκος επομένως δεν μπορεί να δικαστεί. Ή έχει ήδη καταδικαστεί ή η Λαϊκή Πολιτεία δεν έχει δικαιωθεί». Αυτ., σ. 142.

⁴⁹⁶ Αυτ., σ. 144-145.

⁴⁹⁷ Saint-Just – *Λόγος της 8ης Ventose*, του έτους II, όπως παραπέμπεται στο C. Lefort – *Democracy and Political Theory*, trans. D. Macey, Polity Press, Cambridge 1988, σ. 70-71.

τρομοκρατία, ως η θανατηφόρος έκφραση της εισέτι «παράνομης ελευθερίας»,⁴⁹⁸ μεταξιώνεται στον διαμεσολαβητικό παράγοντα της εγκαθίδρυσης της ενάρετης Λαϊκής Πολιτείας· η ντετερμινιστική έκβαση της κίνησης του Λόγου, στον βαθμό που όντως πραγματώνει την «αιώνια κοινωνία» διανοίγοντας τον χώρο κίνησης της καθέκαστης ελευθερίας, νομιμοποιεί αναδρομικά την ολότητα των αναγκαίων τρομοκρατικών μέσων για την κατάφασή της.⁴⁹⁹

Η καταστροφική κίνηση της τρομοκρατίας, επιτελώντας το αρνητικό της έργο δια μέσου της κοινωνικής διάχυσης της ουσίας της, πράγματι, απεγκλωβίζει το αφηρημένο περιεχόμενο της ελευθερίας από τους εξουσιαστικούς περιορισμούς/καθορισμούς του παλαιού κόσμου. Η συγχρονική «κατάρρευση του πολιτικού», ως παραγωγή του «κενού» σημείου της εξουσίας, ενός κοινωνικού χώρου ο οποίος δεν δύναται να ανασχηματιστεί με παρελθοντικά σχήματα,⁵⁰⁰ αναδρά στη γενετική της αιτία· η Τρομοκρατία, ως η υλική έκφραση της λαϊκής βούλησης, επιθυμεί να αναδιπλασιαστεί εκφράζοντας «μονοσήμαντα» την ταυτότητά της: *«Οι νόμοι είναι επαναστατικοί, αλλά εκείνοι που τους εκτελούν δεν είναι. Η Δημοκρατία θα θεμελιωθεί μόνον όταν η βούληση του κυρίαρχου [λαού] συνθλίψει την μοναρχική μειοψηφία, και επικρατήσει πάνω της με το δίκιο της κατάκτησης. [...] Είναι αδύνατον να εκτελεστούν οι επαναστατικοί νόμοι αν δεν συνταχθεί επαναστατικά η κυβέρνηση».*⁵⁰¹

Η προσωρινή και συντάσσουσα έκφραση της δύναμης της λαϊκής βούλησης, καθηλωμένη στον χώρο της σύγχυσης του καθολικού και του επιμέρους, αδυνατώντας να επιλύσει την αντιφατική της κίνηση, μετατοπίζει την οργάνωσή της σε ένα νέο κατηγορικό corpus, εκείνο της επαναστατικής κυβέρνησης. Η Τρομοκρατία, ως η καθολική και άμεση έκφραση της γενικής βούλησης, αρνούμενη τον εαυτό της,

⁴⁹⁸ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 121· G. Labica – *Robespierre, Un Politique de La Philosophie*, ό.π., σ. 8.

⁴⁹⁹ Η ιακωβινική λογική κίνηση της a posteriori νομιμοποίησης της επανάστασης αναδιοργανώνεται σε ένα ανώτερο θεωρησιακό πλαίσιο κατά την μετεγγραφή της στον γενετικό κώδικα του σώματος του «γερμανικού ιδεαλισμού»· για τον Φίχτε: *«Οι βίαιες επαναστάσεις είναι πάντα ένα ριψοκίνδυνο στοίχημα: αν επιτύχουν, τότε η νίκη αξίζει την δυσθυμία που προκαλούν. Αν αποτύχουν, τότε οδηγείται μέσα από τα βάσανα σε μια ακόμη πιο βασανιστική κατάσταση»* J.G. Fichte - *Sämtliche Werke*, VI, 5, όπως παραπέμπεται στο P. Higonet - *Terror, Trauma and the 'Young Marx' Explanation of Jacobin Politics*, Past & Present, Volume 191, Issue 1, 2006, σ. 140. Αντιστοίχως, για τον Έγελ, είτε οι «επανάστασεις εκ των άνω», ως Τυραννίες, είτε οι επαναστάσεις «εκ των κάτω», ως λαϊκοί ξεσηκωμοί, «νομιμοποιούνται» ιστορικά, μόνον στο βαθμό που αποτελούν τα μέσα της λογικής και ιστορικής διαδικασίας της κατάφασης της δυνατότητας της ελευθερίας, της ίδιας της αλλοτρίωσης του Nou. D. Losurdo – *Hegel and the Freedom of Moderns*, ό.π., σ. 101-103· G. Lukacs – *The Young Hegel, Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*, trans. R. Livingstone, Merlin Press, London 1975, σ. 457-458.

⁵⁰⁰ G. Lukacs – *The Young Hegel, Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*, ό.π., σ. 492.

⁵⁰¹ Saint-Just – *Λόγος στις 10/10/1793*, G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 351.

επανασυναρμολογείται ως «εργαλείο», ως διαμεσολαβητικός όρος της διαδικασίας της εφαρμογής της επιμέρους βούλησης του εκτελεστικού οργάνου του κυρίαρχου λαού, της επαναστατικής κυβέρνησης.⁵⁰² Παρ' όλα αυτά, τούτη η ενική βούληση, στηριζόμενη στον «ιερότερο απ' όλους τους νόμους: την σωτηρία του λαού»,⁵⁰³ ισχυρίζεται τον θρόνο του καθολικού· η βούλησή της δεν αποτελεί παρά το ποιοτικό σημείο εκβολής των κινήσεων της ίδιας της γενικής βούλησης του λαϊκού συμφέροντος· η επαναστατική κυβέρνηση δεν συνιστά τίποτε άλλο παρά «το σταθεροποιημένο σημείο ή [την] ατομικότητα της γενικής βούλησης».⁵⁰⁴ Το ενδεχόμενο της εγκαθίδρυσης της Λαϊκής Πολιτείας και της εφαρμογής του Συντάγματός της δεν δύναται να εδαφικοποιηθεί εντός της θυελλώδους κατάστασης του εξωτερικού και εσωτερικού πολέμου, της όξυνσης της αντεπανάστασης.⁵⁰⁵

Η ιακωβινική λογική, κινούμενη εντός των ορίων του ορίζοντα της ρουσσωικής διαλεκτικής,⁵⁰⁶ συλλαμβάνει την υλική και ιδεατή διάσωση της Λαϊκής Πολιτείας, της Δημοκρατίας και της ελευθερίας μόνο δια της διαδικασίας της στιγμιαίας άρνησης του εαυτού της· μια αναγκαία και προσωρινή μετάβαση στην ετερότητά της, τη «δικτατορία» της γενικής βούλησης επί των φορέων της: «η δικτατορία είναι το συμπλήρωμα στη θεωρία της κυριαρχίας το οποίο εισάγεται για να παρέχει μια συγκεκριμένη ευελιξία στους θεσμούς που υπό τις εξαιρετικές συνθήκες θα παρουσιάζονταν πολύ άκαμπτοι».⁵⁰⁷

⁵⁰² «Ο λαός είναι κυρίαρχος: η κυβέρνηση είναι έργο του και κτήμα του [...]» Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, 1793, άρθρο 14, στο Ροβεσπιέρος - *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 160.

⁵⁰³ *Αυτ.*, σ. 204.

⁵⁰⁴ Έγελος - *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 537.

⁵⁰⁵ «Το συνταγματικό σκάφος δεν ναυπηγήθηκε με σκοπό να παραμείνει για πάντα στο καρνάγιο. Ήταν όμως ανάγκη να το ρίξουμε στη θάλασσα κατά τη διάρκεια μιας μπόρας, όταν το ταρακουνούσαν αντίθετοι άνεμοι; Αυτό ήθελαν οι τύραννοι και οι σκλάβοι που αντιτάχθηκαν στην κατασκευή του. Όμως, ο γαλλικός λαός σας διέταξε να περιμένετε την επιστροφή της νηνεμίας». Ροβεσπιέρος - *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 203.

⁵⁰⁶ «Η ακαμψία των νόμων, που τους εμποδίζει να υποχωρούν στα γεγονότα, μπορεί μερικές φορές να τους κάνει ολέθριους και να προκαλέσει την πτώση του κράτους σε κάποια στιγμή κρίσης». ΚΣ, σ. 196.

⁵⁰⁷ A. Levine - *Robespierre Critic of Rousseau*, ό.π., σ. 546.

7.4 Οι «Σκιές» του Διαφωτισμού ή Περί της Κρατικής Τρομοκρατίας

Η τρομοκρατία της επαναστατικής κυβέρνησης δεν αποτελεί παρά το «αρνητικό» σημείο της ίδιας της κίνησης του γίνεσθαι-Λαϊκή Πολιτεία, μια διαμεσολαβητική ετερότητα η οποία αποκλειστικά και μόνον εκείνη δύναται να αναδιαμορφώσει τους όρους της άνθισης και της διαφύλαξης του περιεχομένου της. Η δικτατορία της λαϊκής βούλησης, δια μέσου του *πράττειν* του εκτελεστικού της οργάνου, διασφαλίζει⁵⁰⁸ την ίδια την κίνηση της συγκρότησης και της θωράκισης της πρώτης Λαϊκής Πολιτείας. Η όξυνση της επαναστατικής κατάστασης, εντός της ιακωβινικής λογικής, ανασυντάσσει την επαναστατική κυβέρνηση σε «κατάσταση εξαίρεσης».⁵⁰⁹ για άλλη μια φορά, η σχέση του κυρίαρχου λαού με το θεσμικό όργανο της εφαρμογής της βούλησής του οφείλει να κατανοηθεί ως σχέση ενότητας αντιθέτων. Απέναντι σε μια λογική κατά την οποία η «κρατική», πλέον, τρομοκρατία συνιστά τη φαινομενολογική έκφραση της δυσδιακρισίας της Δημοκρατίας και του Ολοκληρωτισμού⁵¹⁰ προκρίνουμε την ίδια την αναγκαία διαλεκτική συγκρότηση των όρων· η αστική δημοκρατία, ως γίνεσθαι-αστική κυριαρχία, οφείλει να αρνηθεί «στιγμιαία» τον εαυτό της δια της εφήμερης επιβολής του απόλυτου και ολοκληρωτικού Τρόμου.⁵¹¹ η φαινομενολογική δυσδιακρισία δεν αποτελεί παρά μια αναγκαία οντολογική διαμεσολάβηση.

Η ιακωβινική διαλεκτική, παραστρατώντας από το ρουσσωικό λογικό μονοπάτι, δεν συλλαμβάνει το κράτος ως την καθ' εαυτή διαδικασία της επανασυναρμολόγησης των στοιχείων του κοινωνικού· αντιθέτως, συλλαμβάνει το κράτος ως ένα, αξιακά μη φορτισμένο, πολιτικό εργαλείο⁵¹² η εξαναγκαστικότητα του

⁵⁰⁸ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, σ. 202· S. Wahnich - *In defense of the Terror...*, ό.π., σ. 23.

⁵⁰⁹ «Η επαναστατική κυβέρνηση χρειάζεται μια έκτακτη δραστηριότητα, επειδή ακριβώς βρίσκεται σε πόλεμο. Υπάγεται σε κανόνες λιγότερο ομοιόμορφους και αυστηρούς, επειδή οι περιστάσεις στις οποίες βρίσκεται είναι θυελλώδεις και ρευστές». Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 202-203. Ακολουθούμε πλήρως την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα λογική αποτύπωση της οργανικής σχέσης της ρουσσωικής «κατάστασης εξαίρεσης» (ΚΣ, σ. 196-200) και της ιακωβινικής επαναστατικής κυβέρνησης, όπως αναπτύσσεται από τον Levine (A. Levine – *Robespierre Critic of Rousseau*, ό.π., σ. 545).

⁵¹⁰ G. Agamben - *Means Without end, Notes on Politics*, μτφρ. Cesare Casarino και Vincenzo Binetti, University of Minnesota Press, Minneapolis, London 2000, σ. 53· Σε παρόμοιο κριτικό πνεύμα βλ. S. Wahnich - *In Defense of the Terror...*, ό.π., σ. 10-13.

⁵¹¹ D. Edelstein – *The Terror of the Natural Right*, ό.π., σ. 11.

⁵¹² «Οι ήρωες της Γαλλικής Επανάστασης όχι μόνο δεν διακρίνουν στην αρχή του κράτους την πηγή των κοινωνικών αδυναμιών, αλλά μάλλον διακρίνουν στις κοινωνικές αδυναμίες την πηγή πολιτικών δυσχερειών. [...] Η αρχή της πολιτικής είναι η βούληση. Όσο πιο μονόπλευρη, δηλαδή όσο πιο τέλεια

οποίου δύναται να επιβάλλει με απόλυτο τρόπο το «γενικό» στο επιμέρους. Η κρατική οργάνωση του Τρόμου δεν αποτελεί παρά μια «προσωρινή» στιγμή της ευρύτερης κίνησης της διαδικασίας της αναδιαμόρφωσης του κοινωνικοπολιτικού χώρου.⁵¹³

Η λογική διαδικασία της «ανάβασης» του Τρόμου, της ιεραρχικής ανέλιξής του δια της παλινόρθωσης της κρατικής εξουσίας, μετατρέπει το καθεστώς της τρομοκρατίας από αμυντικό επαναστατικό μηχανισμό σε εργαλείο διακυβέρνησης.⁵¹⁴ Η κρατική υποστασιοποίηση⁵¹⁵ της Τρομοκρατίας «προσφέρει» στο περιεχόμενο της λαϊκής βούλησης μια ισχύ καταναγκαστική.⁵¹⁶ Τούτη η φάση συγκρότησης της τρομοκρατίας, ως κατεξοχήν φάση συγκρότησης του τρομοκρατικού έργου της επαναστατικής κυβέρνησης, οφείλει να ιδωθεί υπό το γνωσιολογικό πρίσμα των πυρηνικών αδυναμιών της.

Η λαθραία γνωσιολογική αντιστροφή των επαναστατικών πολεμικών όρων και η τοποθέτηση του επαναστατικού υποκειμένου, του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου λαού και του «πεφωτισμένου» εκτελεστικού του οργάνου, σε έναν αφηρημένο και ανιστορικό χώρο που προηγείται της δράσης των εχθρών του διαρθρώνουν και την ίδια την ανισχυρία της ιακωβινικής λογικής να συλλάβει τον ιστορικό της ρόλο. Οι «Σταυροφορίες του Λόγου», προερχόμενες από τον αφηρημένο χωροχρόνο των φυσικοδικαϊκών αρχών, δεν δύνανται να εδαφικοποιήσουν τίποτε άλλο παρά την ίδια την περιεχομενική κενότητα των Διαφωτιστικών αρχών που υπηρετούν. Η συγκροτητική «εμμονή» του Διαφωτισμού, δια του αέναου ετεροκαθορισμού της από το περιεχόμενο της ετερότητας που επιθυμεί να αρνηθεί, το σύνολο του Παλαιού

είναι η πολιτική νόηση, τόσο πιο τυφλή είναι για τα φυσικά και πνευματικά όριά της βούλησης, τόσο πιο ανίκανη είναι συνεπώς να ανακαλύψει την πηγή των κοινωνικών προβλημάτων». Κ. Marx – *Κριτικές Σημειώσεις στο Περιθώριο για το Άρθρο ενός Πρώσου*, στο Κ. Marx – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 116

⁵¹³ Τούτη η άμεση διάρρηξη της εξίσωσης της οργάνωσης του κοινωνικού και του κράτους, αν και αποτελεί μια λογική κίνηση κατεξοχήν ιδεαλιστικών καταβολών, μιας και για εκείνη το κράτος συνιστά τον συγκεκριμένο «υλικό» όρο της επιβολής του αφηρημένου περιεχομένου μιας βούλησης πάνω σε μια άλλη, χειραφετεί την ίδια τη δυνατότητα της υλικής «αναστροφής» του: «*Το κράτος είναι προϊόν και εκδήλωση των ανειρήνευτων ταξικών αντιθέσεων. Το κράτος εμφανίζεται εκεί, τότε και καθόσον, όπου, όταν και εφόσον οι ταξικές αντιθέσεις δεν μπορούν αντικειμενικά να συμφιλιωθούν. Και αντίστροφα: η ύπαρξη του κράτους αποδεικνύει ότι οι ταξικές αντιθέσεις είναι ανειρήνευτες. [...] το κράτος είναι όργανο ταξικής κυριαρχίας, όργανο καταπίεσης μιας τάξης από μian άλλη, είναι η δημιουργία του “κατεστημένου” εκείνου, που νομιμοποιεί και στερεώνει αυτή τη καταπίεση*» Β.Ι. Λένιν – *Κράτος και Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984, σ. 7

⁵¹⁴ S. Wahnich - *In Defense of the Terror...*, ό.π., σ. 65

⁵¹⁵ «Για να οδηγηθεί το καθόλου σε ένα ενέργημα θα πρέπει να συγκεντρωθεί στο εν της ατομικότητας και να θέσει επικεφαλής μια καθέκαστη αυτοσυνειδησία· γιατί μόνο σ' έναν εαυτό που είναι ένας είναι η καθολική βούληση ενεργά πραγματική». Έγκελος – *Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 536

⁵¹⁶ G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 434

Κόσμου, αλυσοδένει την κίνησή της καθορίζοντάς την ως μια κίνηση διαρρηκτική, μια κίνηση αποκλειστικά καταστροφική· μια κίνηση η οποία, αδυνατώντας να διακρίνει την απουσία του περιεχομένου της, δεν δύναται να άρει με τρόπο διαλεκτικό εκείνο που επιθυμεί να αρνηθεί· αντιθέτως, εγκολπώνεται την καθ'εαυτή κίνηση ως περιεχόμενό της.⁵¹⁷ Η επαναστατική κυβέρνηση, εξαπολύοντας τον κρατικό Τρόμο, δεν απελευθέρωσε παρά την «παραγωγική» διάσταση των δυνάμεων της καθαρής άρνησης:

«Μοναδικό έργο και ενέργημα της καθολικής ελευθερίας είναι άρα ο θάνατος, και μάλιστα ένας θάνατος χωρίς εσωτερικό εύρος και πλήρωση, γιατί αυτό που υφίσταται άρνηση είναι το άδειο σημείο του απόλυτα ελεύθερου εαυτού· είναι συνεπώς ο ψυχρότερος, ο πιο ασήμαντος θάνατος, χωρίς παραπάνω σημασία από το να κόβεις ένα κεφάλι λάχανο ή να πίνεις μια γουλιά νερό»⁵¹⁸

Η ιακωβινική Πολιτική Θεολογία, αδυνατώντας να συλλάβει τα ιδιοσυστασιακά χαρακτηριστικά του υποστρώματος της κίνησης των υποκειμενικών επαναστατικών βουλήσεων, αποσυγχρονίζεται πλήρως από το ρουσσωικό κεκτημένο· η υποκειμενική και αντικειμενική σύγκρουση του αναδιπλασιασμένου-διχασμένου νεωτερικού υποκειμένου δύναται να επιλυθεί με τρόπο αμιγώς βολονταριστικό δια της επιβολής της λαϊκής βούλησης στους εχθρούς της οι οποίοι «όποιοι και αν είναι, είναι σκλάβοι που εξεγέρθηκαν ενάντια στον κυρίαρχο της γης, το ανθρώπινο γένος, κι ενάντια στον νομοθέτη της οικουμένης, τη φύση».⁵¹⁹

Η κρατική Τρομοκρατία, η «περίοδος του Μεγάλου Τρόμου», μεταξιώνει την άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας σε κυριαρχία του άμεσου θανάτου.⁵²⁰ το επαναστατικό γίνεσθαι, αναδιοργανώνοντας την κατηγορία της επαναστατικής δικαιοσύνης⁵²¹ (Prairial 22), αφενός «καναλιζάρει» την ενορμητική και «υστερική» εκδίκηση του λαού εξορθολογίζοντας το «άλογο πετσόκομμα», ενώ αφετέρου αναπροσαρμόζει, με απόλυτο τρόπο, από τη μια, τις εξωτερικές σχέσεις των μελών του κυρίαρχου και από

⁵¹⁷ Έγγελος – Φαινομενολογία του Νου, ό.π., σ. 480-491.

⁵¹⁸ Αυτ., σ. 537.

⁵¹⁹ Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη 1793, άρθρο 38, στο Ροβεσπιέρος – Αρετή και Τρομοκρατία, ό.π., σ. 163.

⁵²⁰ R. Comay – Mourning Sickness, Hegel and the French Revolution, Stanford University Press, Stanford, California 2011, σ. 68.

⁵²¹ C. Lefort – Democracy and Political Theory, ό.π., σ. 60.

την άλλη, τις εσωτερικές σχέσεις των ατόμων με τον αναδιπλασιασμένο τους εαυτό. Η γνωσιολογική αδυναμία της ιακωβινικής λογικής να συλλάβει πως η ανατομική παραγωγή του κάθε μέλους του κυρίαρχου λαού, της έκαστης ατομικής μοναδικότητας, λαμβάνει χώρα υπό το πρίσμα της οντολογικής προτεραιότητας της αστικής κοινωνίας και της επιμέρους ταυτότητας του ιδιώτη ωθείται στο να εξαπολύσει την πολεμική της αρετολογία προς το ίδιο της το εσωτερικό· στρέφει τις δυνάμεις του «αρνητικού» προς τον ίδιο της τον νομιμοποιητικό παράγοντα. Το βουλησιαρχικό έργο της Τρομοκρατίας, αναβαίνοντας όλο και υψηλότερα στη σφαίρα της αφαίρεσης μιας και αγνοεί τους «νόμους» της προσδιορισμένης και εν τω γίγνεσθαι αστικής κοινωνίας, επιθυμεί να διασφαλίσει πως η ενάρετη διάσταση του πολίτη θα επιβληθεί στην ετερότητά του.⁵²² επιθυμεί να «εξασφαλίσει, [...], ότι η διάκριση γίνεται εντός του ατόμου ως πολίτη και όχι ως αστού».⁵²³

Η παραπάνω λογική κίνηση προσδιορίζει και την επαναστατική διάσταση του τρομοκρατικού κράτους, μια διάσταση η οποία αποκλίνει εμφανώς από τη ρουσσική θεώρηση. Για την τελευταία, «το κράτος υπάρχει για να διαμορφώσει τον πολίτη, ή, εκείνο που για τον Ρουσσώ είναι το ίδιο, να διαμορφώσει την ηθικά αυτόνομη ατομική μοναδικότητα, τον φορέα της γενικής βούλησης».⁵²⁴ Το ρουσσικό κράτος δεν συνιστά παρά την ίδια τη διαδικασία της εξασφάλισης του ενδεχομένου πως το επιμέρους άτομο, μέσω της διαμεσολάβησης της αναδιπλασιασμένης πολιτικής ταυτότητάς του, δύναται διαρκώς να υπαγάγει την επιμέρους βούλησή του στις ανάγκες του συλλογικού-καθολικού συμφέροντος, ήτοι στις ανάγκες της «έκφρασής» του, της γενικής βούλησης. Η κοινωνική ύπαρξη του ατόμου, ως τέτοιου, δύναται να αναπαράγεται δια της εσωτερικής επικυριαρχίας της διαμεσολάβησης της πολιτικής του ιδιότητας στην αντικειμενική ιδιότητα του ιδιώτη· ο βολονταρισμός της ρουσσικής λογικής εξαντλείται στη διαδικασία της συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας, στην πολιτική επιβολή του ενός στον «εαυτό» του, στην πολιτική υπαγωγή των επιμέρους στοιχείων στην ολότητά τους.

Απεναντίας, η επαναστατική κυβέρνηση, κατευθύνοντας τις ηθικές και υλικές δυνάμεις του λαού προς τον «στόχο ένεκα του οποίου θεσμίστηκε»,⁵²⁵ συλλαμβάνει την κίνηση της γενικής βούλησης υπό το πρίσμα της «αντιπροσωπευτικής»

⁵²² P. Higonet - *Goodness Beyond Terror*, ό.π., σ. 123.

⁵²³ Γ. Φαράκλας – *Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα*, ό.π., σ. 33.

⁵²⁴ A. Levine – *Robespierre Critic of Rousseau*, σ. 550.

⁵²⁵ Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 202.

καταναγκαστικότητάς της: «Επιτρέψτε μας να είμαστε τρομαχτικοί ώστε να μην χρειάζεται να είναι ο λαός».⁵²⁶ Η γενική βούληση δεν αρθρώνεται ως η αντικειμενική έκφραση της ενσύνειδης υπαγωγής του ιδιωτικού στο καθολικό· αντιθέτως, συγκροτείται ως η διαδικασία της παραγωγής του καθολικού δια της απόλυτης εκρίζωσης⁵²⁷ του ιδιωτικού: «Κάποιος δύναται να ρωτήσει: πώς μπορεί ο λαός να υφίσταται δίχως κάποιο κοινωνικό συμβόλαιο; Θα ρωτούσα αποκρινόμενος, ποιος [λαός] πραγματικά έχει; Τα έθνη δεν έχουν ούτε συμβόλαια ούτε σύμφωνα, παντού είναι η δύναμη που τους κυβερνά».⁵²⁸

Για την ιακωβινική λογική, η εφαρμογή του περιεχομένου του καθολικού οφείλει -έστω και προσωρινά- να μετατοπίσει την καταφατική διάσταση της γενικής βούλησης στην «αρνητική» εξωτερικά καταναγκαστική της μορφή· η γενική βούληση, εντός της εξαιρετικής κατάστασης της όξυνσης του επαναστατικού γίγνεσθαι, αναγκαία ανασχηματίζεται ως «βούληση τιμωρός».⁵²⁹ μια βούληση η οποία, ως άλλο «μεταφυσικό πανοπτικό»,⁵³⁰ δύναται να εξαρθρώσει τις αντεπαναστατικές επιμέρους βουλήσεις από το σώμα του καθολικού. Συνεπώς, η ίδια η «αξιογενετική υπόσταση» της κρατικής Τρομοκρατίας συναρμολογείται από την υποκειμενική εργασία της διοργάνωσης της Λαϊκής Πολιτείας· μια εργασία η οποία, με μιμητικό-επαναληπτικό τρόπο, οφείλει να επιβεβαιώνει την «πρωταρχική» της θυσία, τη θυσία του επιμέρους.

Η συγκέντρωση των «δυνάμεων» του αρνητικού στο εν του κοινωνικού αντικειμένου της ιακωβινικής «συμμετρικής αναγνώρισης», τη γκιλοτίνα, κωδικοποιεί και την ίδια την αναγκαιότητα της επαναστατικής λογικής να κινηθεί πέραν της «μερικής απομάγευσης»⁵³¹ του θανάτου· η γκιλότινα, το τοτέμ της ιακωβινικής Τρομοκρατίας, ο εξορθολογισμένος μηχανισμός της θανάτωσης, η άμεση και στιγμιαία απόδοση της επαναστατικής δικαιοσύνης, εγκαθιδρύει την απαλλοτριωτική ισότητα της κρατικής νεκροπολιτικής. Τούτο το επαναστατικό αντικείμενο δεν εξαντλεί αποκλειστικά το έργο του στον αφανισμό της ανώνυμης υλικής ύπαρξης

⁵²⁶ Φράση του Danton, όπως παραπέμπεται στο D. Edelstein – *The Terror of the Natural Right*, ό.π., σ. 135.

⁵²⁷ Σε παρόμοια τροχιά βρίσκεται και η ανάλυση του Shlomo Avineri, S. Avineri – *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, London 1968, σ. 190-191.

⁵²⁸ Saint-Just - *Oeuvres completes*, 929, όπως παραπέμπεται στο D. Edelstein – *The Terror of the Natural Right*, ό.π., σ. 201-202.

⁵²⁹ Όρος του Lefebvre (G. Lefebvre – *Η Γαλλική Επανάσταση*, ό.π.).

⁵³⁰ D. Edelstein – *The Terror of the Natural Right*, ό.π., σ. 216.

⁵³¹ R. Comay – *Mourning Sickness...*, ό.π., σ. 67.

κωδικοποιώντας μια οιονεί λογική μετατόπιση της *τίσεως*⁵³² από τον κολασμό του σώματος στην άμεση αποστέρηση του νομικού δικαιώματος της ζωής· αντιθέτως, αντανakλά το επαναστατικό αίτημα περί της αποστέρησης της ίδιας της δυνατότητας της υπερβατολογικής ύπαρξης της επιμέρους-αντεπαναστατικής υποκειμενικότητας, της αποστέρησης της δυνατότητας της «αναγνώρισης» του εχθρικού υποκειμένου ως εν δυνάμει μέλους της Πολιτείας: Ακόμη και οι νεκροί οφείλουν να υπαχθούν στο έργο της Λαιμητόμου.⁵³³ Η ποιοτική αδυναμία του γίνεσθαι-γενική βούληση να άρει την άρνησή της καθώς και η αναπόδραστη καθήλωσή της στη σφαίρα της καταστροφής, ήτοι η αποστέρηση της ίδιας της υλικής και ιδεατής ύπαρξης, μετατοπίζει την αναγκαιότητα της επίλυσης των αντιφάσεων της σε μια άλλης τάξης λογική οργάνωση.

Η μεταστροφή του καταστροφικού έργου της Τρομοκρατίας στον ίδιο της τον εαυτό κωδικοποιεί και τη διαδικασία της εσωτερικοποίησης του εχθρού· η διαδρομή της βούλησης τιμωρού στρέφεται προς τους ίδιους τους εν δυνάμει φορείς της γενικής βούλησης. Η ενοποιητική αρχή του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου λαού μετατοπίζεται από την καταφατική διάσταση της ενικής συνειδητοποίησης του κοινού συμφέροντος στην «αρνητική» διαδικασία του αφανισμού των εχθρών του καθολικού. Έτσι, ο υποκειμενικός φορέας της γενικής βούλησης μεταμορφώνεται στην ετερότητά του, σε έναν εν δυνάμει θιασώτη του επιμέρους. Τούτη η αναδιαμόρφωση της κατηγορίας του αντεπαναστάτη-εχθρού επανακαθορίζει αναγκαία και την ίδια τη δικαϊκή κατηγορία της ενοχής.⁵³⁴ ο κοινωνικοπολιτικός χώρος επανασυναρμολογείται ως μια διαρκής διαμεσολαβητική κατάσταση ανάμεσα στην εν δυνάμει ενοχή και την πραγματική ενοχή.⁵³⁵ «*Το γίνομαι ύποπτος μπαίνει λοιπόν στη θέση ή έχει το νόημα και την επίπτωση του είμαι ένοχος*».⁵³⁶

Η γνωσιολογική αδυναμία της ιακωβινικής λογικής να συλλάβει την αντικειμενική διαδικασία της μη-συμφιλίωσης της αναδιπλασιασμένης υλικής φύσης της αστικής ατομικότητας, αδυνατώντας να αντιληφθεί το «πώς» υφίσταται το ίδιο το υποκείμενο το οποίο επιθυμεί να απελευθερώσει, καταλήγει με τρόπο «εμμονικό» να

⁵³² «Η γκιλοτίνα αφαιρεί τη ζωή χωρίς σχεδόν να αγγίξει το σώμα, όπως η φυλακή στερεί την ελευθερία ή όπως ένα πρόστιμο παρακρατεί τα αγαθά με αυτήν την έννοια, εφαρμόζει τον νόμο λιγότερο σε ένα σώμα που μπορεί να αισθανθεί πόνο και περισσότερο σε ένα νομικό υποκείμενο, κάτοχο του δικαιώματος στη ζωή, μεταξύ άλλων δικαιωμάτων». Μ. Foucault – *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπετζέλος, επιμ. Λ. Ρινόπουλος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011, σ. 22.

⁵³³ R. Comay – *Mourning Sickness...*, ό.π., σ. 73.

⁵³⁴ C. Lefort – *Democracy and Political Theory*, ό.π., σ. 60.

⁵³⁵ Αυτ., σ. 65.

⁵³⁶ Έγκελς – *Η Φαινομενολογία του Νου*, ό.π., σ. 538.

εφαρμόζει την πολεμική της αρετολογία στο σύνολο του κοινωνικού: η «μανία του αφανισμού»,⁵³⁷ ως έκφραση της «αρχικής υπόστασης της ελευθερίας», της άμεσης επιβολής του «γενικού στο επιμέρους»,⁵³⁸ δεσμεύει ακόμα και τους ίδιους του ηθικούς αυτουργούς της κρατικής Τρομοκρατίας.

Η ανισχυρία της απόλυτης ελευθερίας να κατέλθει από τον θρόνο της, να άρει τον εαυτό της καταφάσκοντας τις επαναστατικές της υποσχέσεις περί της πραγμάτωσης της ελευθερίας της καθεκαστότητας, την καθλώνει στο αρνητικό της έργο: την αποστέρηση της υλικής ύπαρξης. Η διαδικασία της συνειδητοποίησης της σχέσης της ενεργούς πραγματικότητας, της κίνησης της επανάστασης, και της αφηρημένης «Ιδέας» του γίνεσθαι-επανάσταση αποσπά πλήρως από τον ενθάδε κόσμο τη διαδικασία της απελευθέρωσης· η επανάσταση υπερβατολογικοποιείται στρεφόμενη στα «υψηλά» της αποτελέσματα.⁵³⁹ Συνεπώς, η Τρομοκρατία, ως η πολεμική αρετολογία των αφηρημένων αρχών των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αναδιαρθρώνεται ως η επαναστατική δραστηριότητα ενός Υπερβατολογικού ενιαίου επαναστατικού υποκειμένου εντός ενός εκκοσμικευμένου επέκεινα· η εγγενής αδυναμία της ιακωβινικής λογικής περί της καταφατικής οργάνωσης του πραγματικού υλικού κόσμου συνεπάγεται και την ιδεατή απόρριψή του. Η εμπειρική έκφανση του υποκειμένου και οι επιμέρους ατομικές ιδιότητές του, επικαθορισμένες από την αστική κοινωνία, δεν αποτελούν, εν τέλει, παρά μερικά εμπόδια στη διαδικασία της επικράτησης της απόλυτης ελευθερίας. Η ροβεσπιερική απουσία του φόβου του θανάτου, η αποστροφή του Σαιν-Ζυστ για τη «σκόνη» από την οποία αποτελείται και εξαιτίας της μιλά ⁵⁴⁰ αντανακλούν την ίδια τη διαδικασία της «γεωγραφικής» μετατόπισης της δράσης του επαναστατικού υποκειμένου: Το ιακωβινικό «υπερβατολογικό Εγώ», αποκλείοντας τον εαυτό του από τον χώρο των ζωντανών, υψώνεται στον χώρο από όπου εξ αρχής εξαπολύθηκε, τον χώρο των αφαιρέσεων. Η αδυναμία του να εδαφικοποιήσει την πραγματική, υλική καθέκαστη ελευθερία συναρμολογεί ως μοναδικό ενδεχόμενο την απελευθέρωση μιας αφηρημένης υποκειμενικότητας.

Η ανικανότητα της ιακωβινικής λογικής να κατανοήσει τις υλικές δυνάμεις που απελευθέρωσε συνθέτει το σύνολο των πτυχών του γενετικού ιστού της «Πολιτικής της

⁵³⁷ Αυτ., σ. 536.

⁵³⁸ Γ. Φαράκλας – Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα, ό.π., σ. 16.

⁵³⁹ Ροβεσπιέρος – Αρετή και Τρομοκρατία, ό.π., σ. 123.

⁵⁴⁰ R.R. Palmer – *Twelve Who Ruled, The Year of the Terror in the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 2005, σ. 380.

Θεολογίας».⁵⁴¹ η υπερβατολογικοποίηση του επαναστατικού γίνεσθαι, ως η διαδικασία της αποσύνδεσης της «Ιδέας» της επανάστασης από την υλική έκφρασή της, αφενός χειραφετεί το επαναστατημένο σώμα από τον «τρομαχτικό» φόβο της κατάρρευσης του κοινωνικοπολιτικού του *πράττειν*, ενώ αφετέρου αποδεσμεύει την επαναστατική διαδικασία από την πραγματική, υλική απελευθέρωση των κοινωνικών υποκειμένων. Όσο πιο αφηρημένος ο Άνθρωπος και η «Ιδέα» του που χειραφετείται, τόσο πιο συγκεκριμένη η δέσμευσή του στις αλυσίδες της υλικής κίνησης της κεφαλαιοκρατίας.

Η ιακωβινική απόπειρα της βουλησιαρχικής γείωσης του αφηρημένου περιεχομένου του φύσει ως θέση, της «αποκατάστασης» του βασιλείου της αιώνιας δικαιοσύνης, της ανα-διοργάνωσης του κοινωνικού ως τόπο της «ειρηνικής απόλαυσης»⁵⁴² της ελευθερίας, της ισότητας, της ασφάλειας και της ιδιοκτησίας,⁵⁴³ πραγματώνεται ως διαδικασία της υποστασιοποίησης των συγκεκριμένων συμφερόντων της αστικής τάξης· η πραγματική απελευθέρωση, διαφεύγοντας στους ουρανούς των αφαιρέσεων, αναστέλλεται· η τρομοκρατική αποσάθρωση του Παλαιού Κόσμου, αποσυνδέοντας τον χώρο του κοινωνικού από τα ανελεύθερα και καταπιεστικά του δεσμά, αδυνατώντας να διαφύγει του αρνητικού της έργου, επανασυνδέει τον τελευταίο σε νέους ποιοτικούς και ποσοτικούς εκμεταλλευτικούς κοινωνικούς νόμους:

*«Τι κολοσσιαία πλάνη το να πρέπει από την μια πλευρά να αναγνωρίσεις και να επικυρώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα τη σύγχρονη ιδιωτική-αστική κοινωνία, την κοινωνία της βιομηχανίας, του γενικού ανταγωνισμού, των ιδιωτικών συμφερόντων που επιδιώκουν ελεύθερα τους σκοπούς τους, την κοινωνία της αναρχίας, της φυσικής και πνευματικής ατομικότητας που έχει αποξενωθεί από τον εαυτό της, και να θέλεις από την άλλη, να ακυρώσεις αμέσως μετά τις ζωτικές εκφράσεις αυτής της κοινωνίας για τα μεμονωμένα υποκείμενα και να διαμορφώσεις την πολιτική κεφαλή αυτής της κοινωνίας με τον αρχαίο τρόπο».*⁵⁴⁴

⁵⁴¹ C. Lefort – *Democracy and Political Theory*, ό.π., σ. 123.

⁵⁴² Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 218.

⁵⁴³ Σχέδιο Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη 1793, άρθρα 1, 2, 3, 7,8 στο Ροβεσπιέρος – *Αρετή και Τρομοκρατία*, ό.π., σ. 159.

⁵⁴⁴ Κ. Marx - *Αγία Οικογένεια*, στο Κ. Μαρξ – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 89.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Αν και το περιεχόμενο της ανά χείρας εργασίας ίσως να εκτροχιάστηκε αρκετές φορές από τον κεντρικό άξονα της στοχοθεσίας μας, θεωρούμε πως καταφέραμε να διατηρήσουμε στον πυρήνα του την κύρια ερευνητική μας επιθυμία, τη μείζονα *απορία* της καθ' εαυτής κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης, ήτοι την ανεύρεση των όρων, των τρόπων και των διαδικασιών δια των οποίων η βούληση δύναται να καταστεί μια αναπόδραστη υλική δύναμη.

Είτε πρόκειται για ένα δυνητικό γίνεσθαι το οποίο λαμβάνει χώρα κοντά στις όχθες των έλλογων αφαιρέσεων -δια της ορθολογικά αυθαίρετης δράσης των μεταφυσικά συγκροτημένων «αστικών» υποκειμενικοτήτων- και το οποίο, διαρκώς «ανυψώνοντας» τον εαυτό του σε ολοένα και πιο αφηρημένες συνθήκες, θωρακίζεται από τις συνέπειες των προσδιορισμένων υλικών αντιφάσεων, είτε πρόκειται για το «ενεργώς πραγματικό» γίνεσθαι το οποίο διαμορφώνει και διαμορφώνεται (σ)τις όχθες του ιστορικά συγκεκριμένου δια των συνεπειών της δυναμικής σχέσης αφενός των ανεξάρτητων, από τις ανθρώπινες επιθυμίες, αντικειμενικών και υλικών όρων κίνησης της ύπαρξης και αφετέρου του ιστορικά οριοθετημένου μεν, ασυνείδητου ή συνειδητού δε *πράττειν* των καθ' εαυτών ή/και δι' εαυτών ταξικών υποκειμένων, η απουσία συνείδησης εν γένει των όρων της οικοδόμησης του υλικού υποστρώματος της ίδιας της ύπαρξης και συγκεκριμένα των νομοτελειών και των «τάσεων» της κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης είναι απόλυτη· μια απουσία η οποία κωδικοποιεί τις γνωσιακές και πρακτικές αδυναμίες της βουλευσιαρχίας να «απαλλαχθεί» από τους όρους τους οποίους, εν τέλει, αγνοεί.

Μείζονα ερευνητική επιθυμία μας αποτέλεσε η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο το ρουσσωικό κειμενικό σώμα συνέβαλε στην οικοδόμηση των θεμελίων της κριτικής των εκμεταλλευτικών κοινωνιών και δη της κριτικής της συγκροτητικής διαδικασίας του υλικού υποστρώματος εν γένει της κοινωνικοπολιτικής ύπαρξης. Σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαίρεσης, καταδείξαμε πως η ρουσσωική απόπειρα μιας καταφατικής-θετικής παρέμβασης στους καταπιεστικούς και εκμεταλλευτικούς όρους του πολιτικού βίου, παρά τις όποιες θεωρητικές και πρακτικές αγκυλώσεις και παλινδρομήσεις στον βουλευσιαρχικό χαρακτήρα της συμβολαικής λογικής, κατέστησε δυνατή τη χαρτογράφηση των ορίων και των αντιφάσεων της τελευταίας.

Η θετική διάσταση της απόπειρας του Ρουσσώ να διαρρήξει τον φαύλο κύκλο της κίνησης των «διαστροφικών» συμβάσεων αρνούμενη την ετερότητά της, την αρνητική-καταστροφική-εξεγερσιακή στιγμή της, εκκινεί από την ίδια την «ολοκλήρωση» της αποδόμησης των αλλοτριωμένων σχέσεων των μελών του -εν δυνάμει- κυρίαρχου· ο ιδιότυπος ντετερμινισμός, τον οποίο εντοπίζει ο Ρουσσώ στον γενετικό κώδικα της κίνησης των αλλοτριωμένων συμβάσεων, αρθρώνεται αφενός γύρω από την ίδια την εντροπική τάση των πραγμάτων και αφετέρου γύρω από το βουλευσιαρχικό *πράττειν* των *«εχθρών του ανθρώπινου γένους»* οι οποίοι, με ταχυδακτυλουργικά τεχνάσματα, συσκοτίζουν το πραγματικό ενδεχόμενο της συγκρότησης του κυρίαρχου. Για τον Ρουσσώ, ο τρόπος με τον οποίο η βούληση δύναται να γειωθεί με υλικούς όρους διαμεσολαβείται αναγκαία από το περιεχόμενο του *«βασικότερου δικαιώματος όλων»*,⁵⁴⁵ εκείνου της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας.

Η πρωτοκαθεδρία του δικαιώματος της συγκρότησης της κοινωνίας, αν και προκύπτει άμεσα από την ίδια την κίνηση της αναγκαιότητας, δεν τοποθετείται στο τέλος των «κραυγών της φύσης»· αντιθέτως, έλκει την καταγωγή του από την ίδια τη βουλευσιαρχική δυνατότητα της κατάφασής του: η ανάγκη εγκαθιδρύει την οντολογική προτεραιότητα των φυσικών κινήσεων, η ίδια η ανάγκη αποστερεί την πρωτοκαθεδρία των επιταγών της φύσης. Η απονομιμοποίηση του φυσικού ως αρχή είναι ολοκληρωτική. Ακόμη και αν η νέα ποιοτική κατάσταση, η οποία διαρθρώνεται από το ρουσσωικό κοινωνικό συμβόλαιο, αδυνατεί να παρέμβει στους φυσικούς νόμους,⁵⁴⁶ καθίσταται δυνητικά πραγματική, από τη μια, μέσω των αμοιβαίων νομικών, ηθικών και πολιτικών δεσμεύσεων που θέτει και από την άλλη, μέσω των «ελευθεριών» που προσφέρει: *«Το θεμελιώδες συμβόλαιο, αντί να καταλύει την πρωταρχική ισότητα, εγκαθιστά μια ηθική και νομική ισότητα σε όσα η φύση έχει δημιουργήσει ως φυσική ανισότητα των ανθρώπων»*.⁵⁴⁷

Η σχέση του Ρουσσώ με τη λογική κατηγορία του συμβολαίου και ιδίως με την έννοια της απόλυτης και πρωταρχικής πράξης δεν αποτελεί μια στατική σχέση· το ρουσσωικό συμβόλαιο συγκροτείται ως τέτοιο μόνο δια της άρσης της ίδιας της συμβολαιικής λογικής. Ο Ρουσσώ του *Λόγου Περί της Ανισότητας* (ΛΠΑ), αν και αναγνωρίζει την ανεπάρκεια της λογικής ενός «διπλού συμβολαίου», προς στιγμή, τάσσεται στο πλευρό των εγκυκλοπαιδιστών υποστηρίζοντας πως η συγκρότηση-

⁵⁴⁵ ΚΣ, σ. 48.

⁵⁴⁶ J.J. Rousseau – *Γράμματα από το Βουνό*, ό.π., επιστολή 6^η, σ. 290.

⁵⁴⁷ ΚΣ, σ. 71.

ίδρυση του πολιτικού σώματος λαμβάνει χώρα μέσω ενός νέου, δευτέρου συμβολαίου το οποίο έπεται της κοινωνικής οργάνωσης, *«ανάμεσα στον λαό και τους ηγέτες που αυτός εκλέγει, συμβόλαιο με το οποίο τα δυο συμβαλλόμενα μέρη υποχρεούνται να υπακούν τους συμφωνημένους νόμους, οι οποίοι αποτελούν και τους δεσμούς της ένωσής τους»*.⁵⁴⁸ Συνεπώς, το ρουσσικό *corpus* δεν θα μπορούσε παρά να προκρίνει μια καθοριστική κατηγορική διάκριση· το υποκείμενο, το οποίο παράγεται-αναδιαμορφώνεται ως έκφραση πρώτου βαθμού από τη σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου, δεν αποτελεί ένα επιμέρους άθροισμα των μεμονωμένων συμβαλλομένων αλλά συνιστά ένα ενιαίο σώμα το οποίο «αποκτά» τις ιδιότητες μιας ολότητας.⁵⁴⁹ Το κοινωνικό σώμα, ως σώμα πολιτικό, επανασυναρμολογεί τα «μέλη» του ως εκείνα τα μέρη τα οποία τείνουν πέραν του εαυτού τους. Αυτομάτως, η ρουσσική αυτή ολότητα χαρακτηρίζεται από την αναγκαία «μονοσημαντότητα» της κίνησής της: *«[...] μια κοινή δύναμη που την υποστηρίζει, μια γενική βούληση που κατευθύνει τη δύναμη αυτή, και η εφαρμογή της μιας στην άλλη που συνιστά την κυριαρχία»*.⁵⁵⁰ Η ρουσσική θέση περί του συμβολαίου, στις ύστερες εκφράσεις της, «επανέρχεται» στη λογική ενός μοναδικού συμβολαίου μόνο και μόνο για να τη «διορθώσει»· το πρωταρχικό και απόλυτο συμβόλαιο δεν συνιστά την πράξη σύστασης της πολιτικής εξουσίας, η οποία υποβαθμίζεται σε ένα απλό όργανο του κυρίαρχου, αλλά την πράξη σύστασης του ίδιου του λαού ως κυρίαρχου.⁵⁵¹

Η γνωσιολογική ανασυγκρότηση της ρουσσικής συμβολαιικής λογικής δεν μπορεί να εκκινεί από την *a priori* θέση της διαφοράς της τελευταίας από την κλασσική συμβολαιική θεώρηση μιας και έτσι υποτιμάται η ιδιότυπη μεν, διαλεκτική δε κίνηση του ρουσσικού *corpus*· αντιθέτως, κάθε απόπειρα προσέγγισης της ρουσσικής λογικής οφείλει να σταθεί στην ίδια τη διαδικασία που εκείνη πυροδοτεί, τη διαδικασία της μεθοδολογικής αποδιοργάνωσης, του κατακερματισμού της κατηγορίας του συμβολαίου στα συγκροτησιακά του μέρη. Χαρτογραφώντας -έστω και ασυνείδητα- τα όρια της συμβολαιικής λογικής ο Ρουσσώ «παλινδρομεί» στην κατηγορία του συμβολαίου μόνο και μόνο για να αρνηθεί το πάγιο περιεχόμενό της (Συμβόλαιο $\neq$

⁵⁴⁸ ΛΠΑ, σ. 138.

⁵⁴⁹ «Υπάρχουν χίλιοι τρόποι για να συναθροίσει κανείς τους ανθρώπους, αλλά μονάχα ένας για να τους ενώσει [...]» ΧΓ, σ. 37.

⁵⁵⁰ Αυτ., σ. 33.

⁵⁵¹ «[...] το συμβόλαιο του Ρουσσώ δεν αντιστοιχεί στην έννοιά του. Στην πραγματικότητα, το εν λόγω Κοινωνικό Συμβόλαιο δεν είναι ένα συμβόλαιο αλλά η πράξη σύστασης του Δευτέρου Συμμετέχοντος Μέρους [κοινότητα]» L. Althusser – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, ό.π., σ. 37.

συμβόλαιο) διατηρώντας παράλληλα το στοιχείο εκείνο το οποίο ανάγεται σε ειδοποιό διαφορά, τον βουλευσιαρχικό χαρακτήρα, αυτόν καθ' εαυτόν, της πράξης: την ανεύρεση του τρόπου της μεταξίωσης της βούλησης σε μια αναπόδραστη υλική δύναμη. Η ρουσσωική θέση αρθρώνεται από τη σκοπιά του μη-όντος, από το ενδεχόμενο που προκύπτει από την κίνηση του κοινωνικού γίνεσθαι και δύναται να εδαφικοποιηθεί δια της δραστηριότητας του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου. Συνεπώς, η αδυναμία της πλήρους άρσης της συμβολαιικής λογικής και συνάμα η ρουσσωική λογική «παλινδρόμηση» δεν οφείλονται τόσο στην απουσία γνωσιολογικού περιεχομένου όσο στην απουσία ενός οντικού ερείσματος το οποίο θα «χειραφετούσε» και τις αναγκαίες λογικές κατηγορίες τούτης της ρήξης.

Η «επιθυμία» του Ρουσσώ περί της εδαφικοποίησης της -εν δυνάμει- κυριαρχικής βούλησης, συναρμοζόμενη με τη διαδικασία της μορφοποίησης του εκτελεστικού «εργαλείου» του κυρίαρχου λαού,⁵⁵² καταλήγει στο αίτημα περί της ανεύρεσης *«μιας μορφής συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους, κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνον στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν».*⁵⁵³

Οι πυρηνικές αδυναμίες της ρουσσωικής διεξαγωγής της ανατομίας του κοινωνικού σώματος, αν και αναγκαία εξοβελίζουν τις «ποιότητες» της συνειδητής παρέμβασης στον χώρο των υψηλών αφαιρέσεων, καθιστούν παράλληλα δυνατή τη σύλληψη της διαλεκτικής παραγωγής του γίνεσθαι της κοινωνικής οικοδόμησης κατεξοχήν ως ενότητα αφενός της αρνητικής-εξεγερσιακής-καταστροφικής στιγμής και αφετέρου της καταφατικής-θεσμικής διοργάνωσης του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι. Α priori μεθοδολογική επιθυμία μας αποτέλεσε η απεικόνιση της κίνησης αυτής της λογικής σύλληψης όχι αποκλειστικά ως έκφραση ενός λογικού ενδεχομένου αλλά ως έκφραση εντός του υλικού χώρου του κοινωνικού, του «εδάφους» του ιστορικού γίνεσθαι.

Όπως υποστηρίξαμε, η οργανική σχέση των ρουσσωικών λογικών διαδρομών και της ιδεολογικής εργαλειοθήκης των πιο ριζοσπαστικών μερών της Γαλλικής Επανάστασης και ιδίως των Ιακωβίνων δεν δύναται να γειωθεί ούτε δια μιας

⁵⁵² «Το μεγάλο πρόβλημα στην πολιτική, που το συγκρίνω με το πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου στη γεωμετρία [είναι]: *“Πώς να βρεθεί μια μορφή κυβέρνησης που να βάζει τον νόμο πάνω από τον άνθρωπο”*» Επιστολή στον Μαρκήσιο de Mirabeau, 26 Ιουλίου 1767, όπως παραπέμπεται στο Η. Arendt – *Για την Επανάσταση*, ό.π., σ. 249.

⁵⁵³ ΚΣ, σ. 61.

ιδεαλιστικής προσέγγισης κατά την οποία το επαναστατικό/επαναστατημένο υποκείμενο συνειδητά εδαφικοποιεί ένα επιμέρους προϋπάρχον ενδεχόμενο, μια επιμέρους αφηρημένη ιδέα, αλλά ούτε και δια μιας μεταφυσικής προσέγγισης η οποία κατανοεί την ιακωβινική ηγεμονία και την επαναστατική Τρομοκρατία ως μια μερική προσομοίωση της υποστασιοποίησης ενός «Ρουσσώ στην εξουσία»· αντιθέτως, η συνείδηση -ή καλύτερα η απουσία αυτής- του επαναστατικού υποκειμένου ως τέτοιου, εν γένει και ιδίως εν προκειμένω, κατά τη θεσμική οργάνωσή του, κατά την περίοδο της ηγεμονίας της ιακωβινικής λογικής, της κρατικής Τρομοκρατίας, τοποθετείται ως ο θεμέλιος λίθος της προαναφερθείσας σχέσης. Η ιακωβινική λογική, αφενός αδυνατώντας να συλλάβει πλήρως τον ιστορικό της ρόλο και αφετέρου αδυνατώντας να παραγάγει με «υλικό» και προσδιορισμένο τρόπο τα αναγκαία πολιτικά και ιδεολογικά εργαλεία της συγκεκριμένης επαναστατικής κατάστασης, νομοτελειακά «παλινδρόμησε» στη μοναδική διαθέσιμη επαναστατική εργαλειοθήκη κληρονομώντας παράλληλα και τα όριά της: τη συμβολαιική λογική.

Σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης, αναδείξαμε πως η κατηγορία της επανάστασης διακρίνεται με αναγκαίο και μονοσήμαντο τρόπο από εκείνη της εξέγερσης όχι μόνο εξαιτίας των υλικών της συνεπειών αλλά και εξαιτίας της διαφορετικής λογικής βαθμίδας συγκρότησής της· η επαναστατική λογική, ως η αναγκαία λογική και ιστορική άρση των αντιφάσεων του *εξεγείρεσθαι*, δύναται να εγκολπωθεί το τελευταίο ως μια ιδιοσυστασιακή τακτική στιγμή στην ευρύτερη στρατηγική κίνησή της. Το «πρωτότυπο» των επαναστάσεων, ως η απόπειρα του κοινωνικού να θεμελιώσει τη δυνατότητα της διάρρηξης των πολεμικών κοινωνικών πόλων του κύριου και του δούλου, δεν εξαντλεί το έργο του στη χειραφέτηση των ιστορικά προσδιορισμένων όρων της «ελευθερίας» από τα συγκεκριμένα κοινωνικά δεσμά της αλλά θεμελιώνει και τους λογικούς όρους κίνησης της προαναφερθείσας επαναστατικής διαδικασίας.

Λογική συνέπεια τούτης της διερεύνησης συνιστά η «απεικόνιση» της μεταβατικής κίνησης του καθ' εαυτού εξεγερμένου υποκειμένου προς τη δι' εαυτή επαναστατική οργάνωσή του ή με άλλα λόγια -λόγια πιο κοντά στο περιεχόμενο του πρώτου μέρους της εργασίας μας- την απόπειρα της ολότητας των παραγωγικών τάξεων να καταφάσκει τον εν τω γίνεσθαι κυριαρχικό χαρακτήρα της. Αν και το ζήτημα της συγκρότησης των πτυχών της ολότητας του επαναστατικού υποκειμένου συνιστά αντικείμενο μείζονος σημασίας, αναγκαία περιοριστήκαμε στο να καταδείξουμε μόνο μερικές από αυτές· ιδίως εκείνες οι οποίες συμβάλλουν

καθοριστικά στη διάρθρωση της διαδικασίας κατά την οποία ο «ψευδής» χαρακτήρας του όλου-Τρίτη Τάξη θέτει τα θεμέλια της επαναστατικής πραγμάτωσης των αφηρημένων δικαιωμάτων του ανθρώπου ως και δικαιωμάτων του αστού.

Εν συνεχεία, αναδείξαμε τον τρόπο με τον οποίο η ιακωβινική λογική, εμμένοντας στη θωράκιση της αφηρημένης ύπαρξης και στη θεμελίωση της ατομικής ιδιοκτησίας ως *a priori* αναγκαίας συνθήκης, γείωσε το επαναστατικό δίκαιο, υπό το ταξικό πρίσμα της ελευσόμενης αστικής δημοκρατίας, κατεξοχήν ως δίκαιο του κυρίαρχου μέρους της εισέτι ολότητας της Τρίτης Τάξης. Το αφηρημένο πλαίσιο αρχών των «αιώνιων» δικαιωμάτων του ανθρώπου, αν και επαρκεί για να αποσυνδέσει προσωρινά την κοινωνική ύπαρξη από τους ανελεύθερους και καταπιεστικούς περιορισμούς του προ-αστικού κόσμου, δεν δύναται να αναχαιτίσει την επανασύνδεση του κοινωνικού στις εκμεταλλευτικές συνθήκες του τρόπου παραγωγής από τον οποίο -είτε *a priori* ως λογική σχέση, είτε *a posteriori* ως ιστορική σχέση- εξαπολύθηκε.

Η επανάσταση, εκφράζοντας τις «μεταμορφώσεις» του εν τω γίνεσθαι κυρίαρχου οι οποίες αναγκαία ξεσκαρτάρουν τα μη δι' εαυτά μέρη του εισέτι όλου-Τρίτη Τάξη, αναπτύσσει με τρόπο αντιφατικό την κοινή επιθυμία της ετερότητας των μη-παραγωγικών τάξεων: την επιθυμία της μεταξίωσης της βούλησής τους σε μια αναπόδραστη υλική δύναμη, ήτοι τη βουλευτική αναδιάταξη των κοινωνικών δυνάμεων, την αναδιοργάνωση της ίδιας της κοινωνίας. Η επανάσταση, εκκενώνοντας το περιεχόμενο του κοινωνικού δια της κατάφασής του, «αποπολιτικοποιεί» την κοινωνία των ιδιωτών μετουσιώνοντάς την αμιγώς στη σφαίρα του ιδιωτικού και καθιστώντας την υπόστρωμα, «φυσική» βάση, της ολότητας των κοινωνικών κινήσεων. Το επαναστατικό γίνεσθαι, υποστασιοποιώντας τον αντιφατικό αναδιπλασιασμό της κοινωνικής ύπαρξης, πυροδοτεί την αντίστοιχη σχάση του πυρήνα της ίδιας της ύπαρξης: από τη μια, ιδιώτης, οικονομικός φορέας ενός αντικειμενικού συμφέροντος, από την άλλη, πολίτης, φορέας μιας υποκειμενικής βούλησης μεν, υπεύθυνης δε για τη διατήρηση του συλλογικού. Η «τραγωδία» της επανάστασης δεσμεύει την ύπαρξη εντός μιας ανυπέρβλητης αντίφασης, μια αντίφαση ανάμεσα στους πολεμικούς πόλους του ενικού και του καθολικού η οποία υποστασιοποιείται - με μονοσήμαντο τρόπο- στην καθέκαστη ύπαρξη, μια αντίφαση η οποία διαμεσολαβεί το σύνολο των πτυχών του αστικού κοινωνικοπολιτικού βίου.

Ολοκληρώνοντας την ανά χείρας εργασία στραφήκαμε στα ποιοτικά «πυκνά» σημεία του επαναστατικού γίνεσθαι και ιδίως στον τρόπο με τον οποίο το αρνητικό έργο της «απόλυτης ελευθερίας» μετεγγράφηκε στον γενετικό κώδικα της αστικής

λογικής ως το θετικό-καταφατικό έργο της επιβολής των συμφερόντων της αστικής τάξης. Ανιχνεύσαμε -ή τουλάχιστον προσπαθήσαμε- το πλεονασματικό φορτίο της επαναστατικής Τρομοκρατίας το οποίο, είτε λόγω του «πληβειακού» του χαρακτήρα, είτε λόγω του αισθητικά και ηθικά αντι-αστικού του ειδικού βάρους, αναγκαία όφειλε να εξαρθρωθεί από το σώμα της αστικής κοινωνίας· ένα φορτίο η ελάχιστονα διαλεκτική του οποίου, λογικά και ιστορικά, ενσωματώθηκε συλλήβδην στην επαναστατική λογική.

Προσπαθώντας να ιχνηλατήσουμε τις κινήσεις της επαναστατικής Τρομοκρατίας απεικονίσαμε τη διαδικασία της συγκρότησης της αναδιπλασιασμένης «φύσης» της· μια γνωσιολογική διαδικασία η οποία εκφράστηκε ιστορικά κατεξοχήν κατά την «ανάβαση» της Τρομοκρατίας στην κρατική της μορφή. Η Τρομοκρατία, ως η ουσιακή εξωτερίκευση της λαϊκής κυριαρχίας, ως η «αρνητική» δύναμη της συντάσσουσας λαϊκής υποκειμενικότητας, συναρμολογήθηκε ως η αναγκαία μηχανή της υλικής γείωσης των όρων της επικυριαρχίας της ετερότητάς της, της αρετής. Για την ιακωβινική λογική, η αναγκαιότητα της Τρομοκρατίας υποδηλώνει με απόλυτο τρόπο την απουσία της κοινωνικής αρετής, ήτοι την απουσία της ύπαρξης των «αιώνιων» φυσικών δικαιωμάτων. Συνεπώς, η πρώτη φάση κίνησης της επαναστατικής Τρομοκρατίας -η αναγκαία βαθμίδα διαλεκτικής άρσης της αρετής- οργανώνεται ως μια πολεμική αρετολογία η οποία, αντανακλώντας την αντιστροφή της λογικής προτεραιότητας της κοινωνικής ύπαρξης κατά την οποία η επανάσταση δεν συνιστά την λογικο-ιστορικά προσδιορισμένη άρνηση του υπάρχοντος αλλά τον αγώνα της αποκατάστασης των φυσικών αρχών της Ανθρώπινης ύπαρξης, εξαπολύεται από τον χώρο των αφαιρέσεων για να εκκαθαρίσει τον προ-αστικό κοινωνικό χώρο από τους «εσωτερικούς» και «εξωτερικούς» εχθρούς του εν τω γίνεσθαι αστερισμού της αστικής ελευθερίας.

Η απόπειρα της επαναστατικής Τρομοκρατίας να αποσυνδέσει την αφηρημένη και απόλυτη ελευθερία από τους κοινωνικοοικονομικούς περιορισμούς του προ-κεφαλαιοκρατικού κόσμου, αν και όντως πραγματώνεται δια του αρνητικού της έργου, αδυνατεί να προσδώσει έναν θετικό-καταφατικό χαρακτήρα στο περιεχόμενο της εργασίας της αντανακλώντας με πολεμικό τρόπο τις συγκροτησιακές αδυναμίες συλλήβδην του Διαφωτισμού.

Οι πυρηνικές αντιφάσεις όχι μόνο της ίδιας της επανάστασης αλλά και του πολεμικά συγκροτημένου υποκειμένου της νομοτελειακά μετατοπίζουν τη διευθέτηση του περιεχομένου της σε ένα «υψηλότερο» επίπεδο υλικής οργάνωσης. Η κρατική

«ανάβαση» του τρόμου, καναλιζάροντας την ενορμητική εκδίκηση του Αβρακωτισμού, επανασυναρμολογεί την Τρομοκρατία, υπό τη διεύθυνση της βούλησης της επαναστατικής κυβέρνησης, της ατομικότητας της εξισωμένης γενικής-λαϊκής βούλησης, ως μια αναγκαία αρνητική στιγμή στην κίνηση της εγκαθίδρυσης του βασιλείου της Αρετής· η κοινωνική επικυριαρχία της ελευθερίας οφείλει να διαμεσολαβηθεί -προσωρινά- από τη «δικτατορία» της γενικής βούλησης: η Τρομοκρατία από επαναστατικός αμυντικός μηχανισμός μετεγγράφεται στον γενετικό κώδικα της αστικής λογικής ως ένα αναγκαίο εργαλείο πολιτικής διακυβέρνησης. Η αδυναμία της ιακωβινικής λογικής και εν γένει του Διαφωτισμού -ακόμη και των πιο ριζοσπαστικών εκφράσεών του- να αποφύγει τη σύγχυση της σχέσης ενικού και καθολικού καθώς και η οντολογική ανισχυρία της μανίας του αφανισμού να προσδώσει στο έργο της άλλο περιεχόμενο πέραν του ίδιου της του εαυτού μεταξιώνουν την εν τω γίνεσθαι λαϊκή κυριαρχία σε κυριαρχία του άμεσου θανάτου· η απόπειρα της «παραγωγής» του καθολικού διαμεσολαβείται από την πλήρη εξάρθρωση του ενικού.

Η περίοδος της επαναστατικής Τρομοκρατίας, ακόμη και αν εκφράζεται με μονοσήμαντο τρόπο, είναι αναγκαίο να προσεγγιστεί γνωσιολογικά δια της διττής της οργάνωσης: από τη μια, ως λογική κατηγορία, κεκτημένος τρόπος έκφρασης της απόπειρας του λαού να γειώσει αφηρημένες αρχές, από την άλλη, ως ιστορική κατηγορία, το μέσο της πολεμικής αποκατάστασης της εκμετάλλευσης, ένα απαραίτητο όργανο της αστικής κυριαρχίας. Παρ' όλα αυτά, η διαλεκτική της επανάστασης δύναται να ενσαρκωθεί ως τέτοια μόνον κατά την «αποτυχία» της επίλυσης των αντιφάσεων των οποίων αποτέλεσε καταγωγική αιτία· από τη μια, το αναγκαίο λογικό μέσο της εδαφικοποίησης των «αιώνιων» δικαιωμάτων του Ανθρώπου, από την άλλη, η ιστορική μηχανή της δέσμευσης της ανθρώπινης ύπαρξης στις συνθήκες της κεφαλαιοκρατίας.

Η αδυναμία της ιακωβινικής λογικής να συλλάβει την «κολοσσιαία πλάνη» εντός της οποίας κινήθηκε συναρμολόγησε και τα γρανάζια της ίδιας της επαναστατικής μηχανής: όσο πιο «υψηλά» έστρεψε τον εξάντα της, τόσο πιο απαρέγκλιτη έγινε η πορεία της, όσο πιο «αφηρημένος» ο Άνθρωπος που επιθύμησε να απελευθερώσει, τόσο πιο προσδιορισμένες και υλικές οι αλυσίδες που σφυρηλάτησε για τη συγκεκριμένη και υλική ανθρώπινη ύπαρξη.

Εν τέλει, η περιγραφή της Γαλλικής Επανάστασης ως «αποτυχημένης»⁵⁵⁴ επανάστασης μόνο για εκείνη την τάξη η οποία, εξαιτίας ορισμένων ιστορικά και λογικά προσδιορισμένων συνθηκών, αδυνατούσε να συγκροτηθεί ως τάξη κατά τον εαυτό της συλλαμβάνει την ίδια τη διαλεκτική οργάνωση του *επαναστατείν*· η απόδραση του επαναστατικού περιεχομένου στους ουρανούς των αφαιρέσεων δεν αποτέλεσε παρά την αναγκαία άρνηση του εαυτού του, μια άρνηση η άρνηση της οποίας δύναται να γειώσει το επαναστατικό γίγνεσθαι γύρω από τον πυρήνα των συγκεκριμένων και υλικά προσδιορισμένων συμφερόντων μιας -ώριμης πια- Τάξης η οποία δύναται να λυτρώσει όχι μόνο τον εαυτό της αλλά και το σύνολο της ανθρώπινης ύπαρξης από τα δεσμά του γίγνεσθαι των εκμεταλλευτικών κοινωνιών.

⁵⁵⁴ Κ. Marx – *Αγία Οικογένεια*, στο Κ. Μαρξ – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 80

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΙΣ

- **ΛΠΕ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ - *Λόγος Περί Επιστημών και Τεχνών*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, εισαγωγή Άρης Στυλιανού, Νήσος, Αθήνα, 2012
- **ΛΠΑ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Πραγματεία Περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*, μτφρ. Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη, Σύγχρονη Εποχή, 5^η έκδοση, Αθήνα, 2017
- **ΛΠΟ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Λόγος Περί Πολιτικής Οικονομίας*, μτφρ. Κατερίνα Γεωργοπούλου, επιμ. Θανάσης Γκιούρας και Διονύσης Γράβαρης, Σαββάλας, Αθήνα, 2004
- **ΚΣ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου*, μτφρ. Βασιλική Γρηγοροπούλου, Αλφρέδος Στάινχαουερ, επιμ. Βασιλική Γρηγοροπούλου, Πόλις, Αθήνα, 2014
- **ΧΓ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Το Χειρόγραφο της Γενεύης, Το Κοινωνικό Συμβόλαιο πριν το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μτφρ. Φρέντυ Στάινχάουερ και Λευτέρης Χουντουλίδης, Έρμα, Αθήνα, 2019
- **ΚΠ.** Ρουσσώ Ζαν-Ζακ – *Η Κατάσταση Πολέμου*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, στο Φαράκλας, Γιώργος και Azizoğlu, Rojda [επιμ.] – *Η Δημοκρατία στην Εξορία*, Νήσος, Αθήνα, 2012
- **ΑΠΠ.** Ρουσσώ Ζαν-Ζακ – *Αποσπάσματα Περί Πολέμου*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, στο Φαράκλας, Γιώργος και Azizoğlu, Rojda [επιμ.] – *Η Δημοκρατία στην Εξορία*, Νήσος, Αθήνα, 2012
- **ΑΙΜ.** Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ - *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*, Βιβλία Ι-ΙΙΙ, μτφρ. Πολύτιμη Γκέκα, επιμ. Γιώργος Σπανός, Πλέθρον, Αθήνα, 2010· Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ - *Λόγος Περί Επιστημών και Τεχνών*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, εισαγωγή Άρης Στυλιανού, Νήσος, Αθήνα, 2012

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adorno, Theodor, Horkheimer, Max – *Από την Ταξική Πάλη στον Πόλεμο των Συμμοριών*, μτφρ. Γιώργος Στεφανίδης, επιμ. Δώρα Βέττα και Άννα Μανούκα, Ακυβέρνητες Πολιτείες, Θεσσαλονίκη, 2017
- Agamben, Giorgio - *Means Without end, Notes on Politics*, μτφρ. Cesare Casarino και Vincenzo Binetti, University of Minnesota Press, Minneapolis and London, 2000
- Alighieri, Dante – *Η Θεία Κωμωδία, Κόλαση*, μτφρ. Ανδρέας Ριζιώτης, Τυπωθήτω, Γ' Ανατύπωση, Αθήνα, 2006
- Althusser, Louis – *Για το «Κοινωνικό Συμβόλαιο»*, μτφρ. Μπετζέλος Τάσος, Νήσος, Αθήνα, 2015
- Arendt, Hannah – *Για την Επανάσταση*, μτφρ. Αγγελική Στουπάκη-Γαβριηλίδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Avineri, Shlomo – *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, London, 1968
- Azizoğlu, Ismail Rojda – *Πολιτική και Ισότητα, η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Zan-Zak Ρουσώ*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2017
- Bachofen, Blaise – *Why Rousseau Mistrusts Revolutions: Rousseau's Paradoxical Conservatism*, στο Holger Ross Lauritsen and Mikkel Thorup (ed.) – *Rousseau and Revolution*, Continuum, New York, 2011
- Badiou, Alain - *Being and Event*, trans. Oliver Feltham, Continuum, New York, 2006
- Balibar, Étienne - *Ce qui fait qu'un peuple est un peuple – Rousseau et Kant*, στο *La Crainte des masses*, Éditions Galilée, Paris, 1997
- Benjamin, Walter – *Για μια Κριτική της Βίας*, μτφρ. Λεωνίδας Μαρσιανός, επιμ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2014
- Beza, Theodore – *The Right of Magistrates, Concerning the Rights of Rulers Over Their Subject and the Duty Of Subjects Towards Their Rulers*, trans. Henry Louis Gonin, ed. Patrick S. Poole, York University, ηλεκτρονική έκδοση
- Blackell, Mark Duncan, John and Kow, Simon (ed.) – *Rousseau and Desire*, University of Toronto Press, Toronto, 2009
- Bloch, Ernst – *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*, μτφρ. Θανάσης Γκιούρας, επιμ. Μανόλης Αγγελίδης και Θανάσης Γκιούρας, ΚΨΜ, Αθήνα, 2015

- Bosc, Yannick - *Robespierre as a Liberal*, *Annales Historique de la Révolution française* vol. 371, issue 1, January 2013
- Burke, Edmund – *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μτφρ. Χρήστος Γρηγορίου, επιμ. Χρήστος Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα, 2010
- Cassirer, Ernst – *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, ed. and trans. Peter Gay, Yale University Press, New Haven and London, 1989
- Cassirer, Ernst - *Η Φιλοσοφία του Διαφωτισμού*, μτφρ. Φωσβινκελ Αννεττε, επιμ. Χριστούλα Βίρνα, Β΄ έκδοση, MIET, Αθήνα 2015
- Chroust, Anton-Hermann – *The Corporate Idea and the Body Politic in Middle the Ages*, *Review of Politics*, Notre Dame, Ind. Vol. 9, 1947
- Colletti, Lucio – *From Rousseau to Lenin*, *Studies In Ideology and Society*, trans. John Merrington and Judith White, New Left Books, Monthly Review Press, New York, 1972
- Comay, Rebecca – *Mourning Sickness, Hegel and the French Revolution*, Stanford University Press, Stanford, California, 2011
- *Declaration of Rights and Duties of Man and Citizen, Constitution of the Year III, 1795*, (<https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/90869/21h-001-fall-2007/contents/readings/citizen.pdf>)
- Deleuze, Gilles – *A Politics of Things, Deleuze's Courses on Rousseau*, trans. and ed. Arjen Kleinherenbrink, Radboud University Nijmegen, Nijmegen, XX, (μτφρ. Διαλέξεων 1959-1960)
- Derrida, Jacques – *Περί Γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1990
- Diderot, Denis - *Political writings*, trans. And ed. John Hope Mason and Robert Wokler, Cambridge University Press, Cambridge, 1992
- Edelstein, Dan – *The Terror of the Natural Right, Republicanism, the Cult of Nature & the French Revolution*, The University of Chicago Press, Chicago, 2009
- Engels, Friedrich – *Αντι-Ντιρινγκ*, μτφρ. Αννεκε Ιωαννάτου, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2010
- Erhard, Johann Benjamin – *Du droit du peuple à faire la révolution et autres écrits de philosophie politique (1793-1795)*, S. Colbois and H.G. Haasis, L'Age d' Homme, Lausanne, 1993

- Esposito, Roberto – *Communitas The Origin and Destiny of Community*, trans. Timothy Campbell, Stanford University Press, Stanford, California, 2010
- Finkelstein, Claire - *Puzzle About Hobbes on Self-Defense*, *Pacific Philosophical Quarterly* 82, 2001 (<https://philpapers.org/rec/FINAPA>)
- Foucault, Michel – *Επιτήρηση και Τιμωρία, Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Τάσος Μπετζέλος, επιμ. Λουκάς Ρινόπουλος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011
- Franklin, Julian (ed.) - *Constitutionalism and Resistance in the Sixteenth Century, Three Treatises by Hotman, Beza & Mornay*, trans. Julian H. Franklin, Pegasus, New York, 1969
- Garrard, Graeme – *Rousseau's Counter Enlightenment, A Republican Critique of the Philosophes*, State University of New York Press, Albany 2003
- Gay, Peter – *Το Κόμμα της Ανθρωπότητας, Θέσεις για τον Γαλλικό Διαφωτισμό*, μτφρ. Θ. Αναγνωστόπουλος, επιμ. Σ. Μαρκέτος, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2009
- Gramsci, Antonio – *Για τον Μακιαβέλι*, μτφρ. Φ.Κ., Ηριδανός, Αθήνα, 2005
- Groethuysen, Bernhard – *Η Φιλοσοφία της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. Τάκης Κονδύλης, Κάλβος, Αθήνα, 1985
- Hanley, Ryan Patrick – *Rousseau's Three Revolutions*, *European Journal of Philosophy*, March 2021, Vol. 29, issue 1
- Hartman, Mark – «*Hobbes's Concept of Political Revolution*». *Journal of the History of Ideas*, vol. 47, no. 3, University of Pennsylvania Press, 1986
- Higgonet, Patrice Louis- René - *Terror, Trauma and the 'Young Marx' Explanation of Jacobin Politics*, Past & Present, Volume 191, Issue 1, 2006
- Higgonet, Patrice Louis-René – *Goodness Beyond Terror, Jacobins During the French Revolution*, Harvard University Press, London, 1998
- Hont, Istvan - *Politics in Commercial Society: Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*, Ed. Béla Kapossy and Michael Sonenscher, Harvard University Press, Cambridge and London, 2015
- Horkheimer, Max - *Egoism and Freedom Movements: On the Anthropology of the Bourgeois Era στο Between Philosophy and Social Science: Selected Early Writings Studies in Contemporary German Social Thought*, trans. G. Frederick Hunter, Matthew S. Kramer, and John Torpey, MIT Press, 1993

- Horkheimer, Max - *Γενικό μέρος*, στο *Αυθεντία και Οικογένεια, Θεωρητικά Σχεδιάσματα*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, επιμ. Γεράσιμος Κουζέλης, Νήσος, Αθήνα, 1996
- Jameson, Fredric - *Valences of the Dialectic*, Verso, London, 2009
- Kant, Immanuel – *Η Διένεξη των Σχολών*, μτφρ. Θανάσης Γκιούρας, επιμ. Θανάσης Γκιούρας, Σαββάλας, Αθήνα, 2004
- Khaldun, Ibn – *Προλεγόμενα*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, Κάλβος, Αθήνα, 1980
- Klossowski, Pierre – *Sade my Neighbor*, trans. Alphonso Lingis, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 1991
- Kojève, Alexandre – *Introduction to the Reading of Hegel, Lectures on the Phenomenology of Spirit*, trans. James H. Nichols, ed. Allan Bloom, Cornell University Press, Ithaca and London, 1969
- Labica, Georges – *Robespierre, Un Politique de La Philosophie*, PUF, Paris, 2016
- Lefebvre, Henri, Macherey, Pierre – *Ο Έγελος και Η Κοινωνία*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2006
- Lefort, Claude – *Democracy and Political Theory*, trans. David Macey, Polity Press, Cambridge, 1988
- Levine, Andrew – *Robespierre Critic of Rousseau*, Canadian Journal of Philosophy, vol. 8, n. 3, 1978
- Locke, John – *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690, Ψηφιοποιημένο αρχείο, (<http://pinkmonkey.com/dl/library1/book1284.pdf>)
- Locke, John – *Δεύτερη Πραγματεία Περί της Κυβερνήσεως, Δοκίμια με Θέμα την Αληθινή Αρχή, την Έκταση και τον Σκοπό της Πολιτικής Εξουσίας*, μτφρ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, ΠΕΚ, Ηράκλειο, 2018
- Losurdo, Domenico – *Hegel and the Freedom of Moderns*, trans. Marella Morris and Jon Morris, Duke University Press, Durham and London, 2004
- Lukacs, Georg – *The Young Hegel, Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*, trans. Rodney Livingstone, Merlin Press, London, 1975
- Macpherson, Crawford Brough - *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford University Press, Oxford, 1962
- Mariana, Juan de – *A Treatise on the Alteration of Money*, Journal of Markets & Morality, Volume 5, Number 2, 2002

- Mariana, Juan de - *The King and the Education of the King*, trans. G.A. Moore, The Country Dollar Press, Maryland, 1947
- Marsilius of Padua – *The Defender of the Peace*, Marsilius of Padua – *The Defender of the Peace*, trans. and ed. A. Brett, intro. Leo Strauss, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2005
- Marx, Karl – Engels, Friedrich – *Η Αγία Οικογένεια ή Κριτική της Κριτικής*, μτφρ. Σταύρος Καμπουρίδης, Αναγνωστίδη, XX,
- Marx, Karl – *Το Εβραϊκό Ζήτημα*, μτφρ. Γιάννης Κρητικός, Οδυσσέας, Αθήνα, 2006
- Masters, Roger D. -*The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 1968
- Mayer, Arno Joseph – *The Furies, Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 2000
- Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti - *Philosophie Rurale, ou Économie générale et politique de l'agriculture, reduite à l'ordre immuable des loix physiques & morales, qui assurent la prospérité des empires*, Les libraires associés, Amsterdam, 1764, Vol. I
- Mirandola, Pico Della – *Λόγος Περί της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπου*, μτφρ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, εισαγωγή Yves Hersant, Άγρα, Αθήνα, 2014
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat – *Το Πνεύμα των Νόμων*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης και Παναγιώτης Κονδύλης, επιμ. Παναγιώτης Κονδύλης, Γνώση, Αθήνα, 1994
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat - *Περσικές επιστολές*, μτφρ. Νίκη Μολφέτα, Καστανιώτης, Αθήνα, 1998
- Mozart, Wolfgang Amadeus - *Ντον Τζιοβάννι/Don Giovanni, Παιγνιώδες Δράμα σε Δυο Πράξεις*, μτφρ. Μαρία Λαϊνά και Αλεξάνδρα Πλαστήρα, επιμ. Ε. Σοφράς, Εθνική Λυρική Σκηνή, Αθήνα 2008
- *National Assembly, Declaration of the Rights of Man and Citizen, 1789*, (https://www.open.edu/openlearn/ocw/pluginfile.php/612270/mod_resource/content/1/rightsofman.pdf)
- Negri, Antonio – *Insurgencies, Constituent Power and the Modern State*, trans. Maurizio Boscagli, University of Minnesota Press, Minneapolis - London, 1999
- Negri, Antonio - *The Savage Anomaly, The Power of Spinoza's Metaphysics and Politics*, trans. M. Hardt, University of Minnesota Press, Minneapolis and Oxford, 1991

- Neuhouser, Frederick – *Rousseau's Theodicy of Self-Love, Evil, Rationality, and the Drive for Recognition*, Oxford University Press, New York, 2008
- Neuhouser, Frederick, *Rousseau's Critique of Inequality*, Reconstructing the Second Discourse, Cambridge University Press, Cambridge, 2014
- Palmer, Robert Roswell – *Twelve Who Ruled, The Year of the Terror in the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 2005
- Pasinetti, Luigi – *Παραδόσεις Θεωρίας της Παραγωγής*, μτφρ. Αναστάσιος Σ. Κορκοτσιδής, Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1991
- Pufendorf, Samuel – *On the Natural State of Men*, trans. M. Seidler, Edwin Mellen Press, 1991
- Pufendorf, Samuel – *De jure naturae et gentium*, ψηφιοποιημένη έκδοση, (https://books.google.gr/books?id=IVk_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Riley, Patrick - *Rousseau's General Will*, *The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001
- Rochefoucauld, François - *Moral Reflections, Sentences and Maxims*, W. Gowans, 1851, digitized 2007 ([Moral Reflections, Sentences and Maxims of Francis, Duc de la Rochefoucauld - François duc de La Rochefoucauld - Google Books](#))
- Rousseau, Jean-Jacques – *Essay on the Origin Of Language and Writings Related to Music [2]*, *The Collected Writings of Rousseau*, vol 7, trans. and ed. J.T. Scott, University Press of New England, Hanover and London, 1998
- Rousseau, Jean-Jacques – *Julie, or the New Heloise, Letters of Two Lovers Who Live In a Small Town at the Foot of the Alps*, trans. Philip Stewart and Jean Vache, *The Collected Writings of Rousseau* vol. 6, University Press of New England, Hanover and London, 1997
- Rousseau, Jean-Jacques – *Preface to Narcissus* στο J.J Rousseau – *The Discourses and Other Political Writings*, ed. and trans. Victor Gourevitch, Cambridge University Press, Cambridge, 1997
- Rousseau, Jean-Jacques – *Rousseau, Judge of Jean-Jacques: Dialogues*, trans. Philip Stewart and Jean Vache, *The Collected Writings of Rousseau* vol. 1, University Press of New England, Hanover and London, 1990
- Rousseau, Jean-Jacques – *The Confessions of Jean-Jacques Rousseau*, trans. W. Conyngham Mallory, Bretano's, New York, 1928

- Rousseau, Jean-Jacques – *The Plan for Perpetual Peace, on the Government of Poland, and Other Writings on History and Politics*, (The Collected Writings of Rousseau. Vol 11), trans. Christopher Kelly and Judith Bush, University Press of New England, Hanover and New Hampshire, 2005
- Rousseau, Jean-Jacques - *Γράμματα από το Βουνό*, μτφρ. Κατερίνα Κέη, επιμ. Αλέξανδρος Α. Χρύσης και Αντώνης Δημητρίου, Στάχυ, Αθήνα, 2002
- Rousseau, Jean-Jacques – *Ο Αιμίλιος και Η Σοφία ή Οι Μοναχικοί*, μτφρ. Δέσποινα Σαραφείδου, επιμ. Μαρία Σωτηράκου, Ροές, Αθήνα, 2011
- Sabine, George Holland – *Ιστορία των Πολιτικών Θεωριών*, μτφρ. Μάνθος Κρίσπης, Ατλαντίς, Αθήνα, 1980
- Salter, John William – *Grotius and Pufendorf on the Right of Necessity*, History of Political Thought, 2005, Vol. 26, No. 2
- Schlegel, Friedrich – *Philosophical Fragments*, trans. Peter Firchow, University of Minnesota Press, Minneapolis and London, 1991
- Shklar, Judith – *Men and Citizens, A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969
- Sieyes, Emmanuel Joseph – *Τι Είναι η Τρίτη Τάξη;*, μτφρ. Φροσύνα Στεφανοπούλου, επιμ. Χρήστος Παπαστυλιανός, Παπαζήσης, Αθήνα, 2016
- Skinner, Quentin – *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, επιμ. Σπύρος Μαρκέτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2005
- Starobinski, Jean – *Jean-Jacques Rousseau, Transparency and Obstruction*, trans. Arthur Goldhammer, University of Chicago Press, Chicago and London, 1988
- Strauss, Leo – *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, μτφρ. Στέφανος Ροζάνης και Γ. Λυκιαρδόπουλος, Γνώση, Αθήνα, 1988
- Tackett, Timothy - *Interpreting the Terror*, French Historical Studies, vol. 24, n. 4, 2001
- Taine, Hippolyte Adolph – *The Origins of Contemporary France*, vol. 3, *The French Revolution*, vol.2, trans. John Durant, Project Gutenberg, 2008
- Talmon, Jacob Leib – *The Origins of Totalitarian Democracy*, Mercury Books London, London, 1961
- Todorov, Tzvetan – *Frail Happiness, An Essay on Rousseau*, trans. John T. Scott and Robert D. Zaretsky, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2001

- Tracy, Antoine Destutt - *Elements of Ideology*, Vol. I, *Ideology Strictly Defined*, trans. J.C. Guerrero, The American University of Paris, Paris, 2011
- Vaughan, Charles Edwyn [ed.] - *The Political Writings of Jean Jacques Rousseau*, , Cambridge University Press, Cambridge, 1915, vol. I
- Volpe, Galvano Della – *Rousseau and Marx*, trans. John Fraser, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1978
- Wahnich, Sophie - *In Defense of the Terror*, Liberty or Death in the French Revolution, trans. D. Fernbach, Verso, London and New York, 2012
- Zagorin, Perez – *The Court and the Country: The Beginning of the English Revolution*, Atheneum, 1970
- Αγγελίδης, Μανόλης και Γκιούρας, Θανάσης (μτφρ. κ' επιμ.) - *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005
- Βανδώρος, Σωτήρης – *Βλέπειν και Ομιλείν στην Πολιτική Σκέψη του J.J. Rousseau*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2004
- Δεσποινιάδης, Κώστας – *Προμηθέας Ενάντιον Λεβιάθαν, Θεωρίες για το Κράτος. Από τον Φιλελευθερισμό στον αναρχισμό*, Πανοπτικόν, 2021
- Δημητρακόπουλος, Μιχαήλ – *Ο Καντ Για τη Γαλλική Επανάσταση και την «Αιώνια Ειρήνη»*, Ιδιωτική, Αθήνα, 2019
- Δημητρίου, Στέφανος – *Ο Ελεύθερος Άνθρωπος, Ο Πολιτικός Ανθρωπισμός και Η «Πολιτική Μηχανή» του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*, επιμ. Στέλα Αλισανογλου, Πόλις, Αθήνα, 2021
- Έγγελος - *Φαινομενολογία του Νου*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2015
- Λεβίν, Άντριου – *Η Γενική Βούληση, Ρουσσώ-Μαρξ-Κομμουνισμός*, μτφρ. Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης, επιμ. Χρήστος Βαλλιάνος, Στάχυ, Αθήνα, 2000
- Λένιν, Βλάντιμιρ Ιλίτς - *Κράτος και Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1984
- Μακιαβέλι, Νικολό – *Ο Ηγεμόνας*, στο Ν. Μακιαβέλλι – *Έργα*, τ.1, μτφρ. Τάκης Κονδύλης, Κάλβος, Αθήνα 1984
- Μάνφρεντ, Άλφρεντ – *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, Μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφρ. Μαρία Καββαδία, επιμ. Τιτίκα Δημητρούλια, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1989
- Μαρξ, Καρλ – *Για την Γαλλική Επανάσταση*, επιμ., επιλ. Γιάννης Μηλιός, μτφρ. Χριστίνα Γιαννούλη και Δημήτρης Δημούλης, Έξαντας, Αθήνα, 1990

- Μαρξ, Καρλ – *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2019*
- Μαρξ, Καρλ – *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2012*
- Πλάτων – *Πολιτεία, Ἡ Περί Δικαίου*, μτφρ. Ι. Γρυπάρης, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, Χ.Χ, 338-354 σ., (ψηφ. Εκδ.) https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=8#m1)
- Ροβεσπιέρος, Μαξιμιλιανός – *Αρετή και Τρομοκρατία*, παρ. Σλαβόι Ζίζεκ, μτφρ. Θάνος Σαμαρτζής, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2008
- Ρουσσώ Ζαν-Ζακ – *Αποσπάσματα Περί Πολέμου*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, στο Φαράκλας, Γιώργος και Azizoğlu, Rojda [επιμ.] – *Η Δημοκρατία στην Εξορία*, Νήσος, Αθήνα, 2012
- Ρουσσώ Ζαν-Ζακ – *Η Κατάσταση Πολέμου*, μτφρ. Γιώργος Φαράκλας, στο Φαράκλας, Γιώργος και Azizoğlu, Rojda [επιμ.] – *Η Δημοκρατία στην Εξορία*, Νήσος, Αθήνα, 2012
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ - *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*, Βιβλία I-III, μτφρ. Πολύτιμη Γκέκα, επιμ. Γιώργος Σπανός, Πλέθρον, Αθήνα, 2010
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ - *Λόγος Περί Επιστημών και Τεχνών*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, εισαγωγή Άρης Στυλιανού, Νήσος, Αθήνα, 2012
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*, Βιβλία IV-V, μτφρ. Γιώργος Σπανός, επιμ. Πολύτιμη Γκέκα, Πλέθρον, Αθήνα 2007
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Λόγος Περί Πολιτικής Οικονομίας*, μτφρ. Κατερίνα Γεωργοπούλου, επιμ. Θανάσης Γκιούρας και Διονύσης Γράβαρης, Σαββάλας, Αθήνα, 2004
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Πραγματεία Περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας Ανάμεσα στους Ανθρώπους*, μτφρ. Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη, Σύγχρονη Εποχή, 5^η έκδοση, Αθήνα, 2017
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ή Αρχές Πολιτικού Δικαίου*, μτφρ. Βασιλική Γρηγοροπούλου, Αλφρέδος Στάινχαουερ, επιμ. Βασιλική Γρηγοροπούλου, Πόλις, Αθήνα, 2014
- Ρουσσώ, Ζαν-Ζακ – *Το Χειρόγραφο της Γενεύης, Το Κοινωνικό Συμβόλαιο πριν το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μτφρ. Φρέντυ Στάινχαουερ και Λευτέρης Χουντουλίδης, Έρμα, Αθήνα, 2019

- Σάββας Μιχαήλ – *Ο Μάρξ Πέραν του Ρουσσώ*, Εισήγηση 2017 (http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1006)
- Σαγκριώτης, Γιώργος – *Δόξα και Παράδοξα*, Για την Κριτική της Ρουσσωικής Φιλοσοφίας του Πολιτισμού και της Πολιτικής, Νήσος, Αθήνα, 2017
- Σταϊνχάουερ, Φρέντο – *Η Παράδοση της Θεωρίας του Φυσικού Δικαίου και ο Σάμουηλ Πούφεντροφ*, Αξιολογικά, τχ. 21, Νήσος, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα
- Φαράκλας, Γιώργος – *Σκέψη, Επανάσταση, Πραγματικότητα, Προβλήματα της Εγελιανής Θεμελίωσης των Κατηγοριών της Συγκρότησης της Πολιτείας*, Αξιολογικά, τ.10, Νήσος
- Φαράκλας, Γιώργος και Azizoğlu Rojda [επιμ.] – *Η δημοκρατία στην εξορία*, Νήσος, Αθήνα, 2012
- Χρύσης, Αλέξανδρος – *Πριν και Μετά τον Μαρξ, Ελευθερία και Αναγκαιότητα*, ΚΨΜ, Αθήνα 2018
- Ψυχοπαίδης, Κοσμάς – *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 2010